

155867

TEMESY GYÖZÖ

SASOK ORSZÁGÁBAN

FRANKLIN-TÁRSULAT

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

SZERKESZTI CHOLNOKY JENŐ

SASOK ORSZÁGÁBAN

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

SASOK ORSZÁGÁBAN

ÍRTA

VITÉZ TEMESY GYÖZŐ

45 KÉPPEL ÉS 12 TÉRKÉPVÁZLATTAL

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

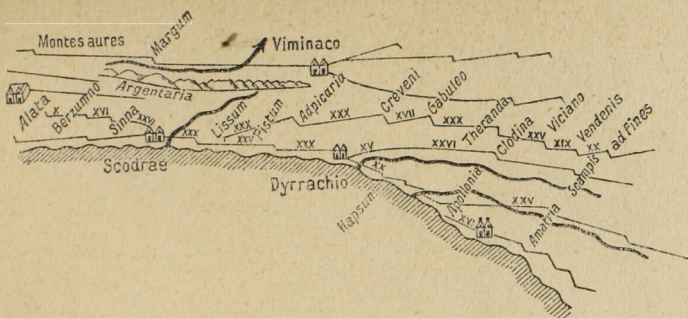

155867

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

Albánia a Tabula Peutingerianán (250 körül Kr. u.)
Br. Nopcsa F. Albania-jából.

I.

Háborús utazás.

A boszniai keskenyvágányú egyet zöckent és megállt. «Mostar, 40 Minuten!» — és mi igyekeztünk megvacso-
rázni. Bakafőhadnaggyal kerültem össze ; véletlenül, sohse
láttam, de úgy ültünk, mintha összetartoznánk. Az ilyesmi
a háborúban természetes volt. Osztrák fiú volt és nagy volt
köztünk az ellentét, legalább első pillanatra. Én «frontos»,
tehát nem nagyon szalonképes uniformisban voltam, ő
«etappos», klakkban-frakkban. Viszont rajtam két hadi-
kitüntetés fityegett. Szóval egy csapásra összeemelegedtünk.

— Hova mégy? — kérdi.

— Scutariba vonulok be.

— Űgy, Skodrába. Akkor holnap gyere velem Catta-
roba a Kuriertenderen, este előtt úgy sincs hajód Anti-
variba.

Nem sokat értettem ebből a beszédből, amúgyse tud-
tam, melyik útvonalon érem el Scutarit. A háborúban azon-
ban megszoktam, hogy az ember ne sokat kérdezzen : inkább
ösztöneire bízza, hogy bízik-e, vagy nem.

— Köszönöm, szívesen.

Így történt, hogy 1916. május 7-én reggel 7 órakor

Castelnuovoból, a Bocche di Cattaro-vasút utolsóelőtti állomásáról futárgőzösön indultam Cattaroba. A futár elmondta az összeköttetés módját. A skodrai — meg kellett tanulnom, hogy Skutarit helyesen Skodrának hívják, új albán helyesírás szerint pedig Shkodrának írják — tehát a skodrai XIX. háborús hadtest parancsnoka, Trollmann altábornagy, a sarajevói katonai kormányzóval, Sarkotić tábornaggal tisztí futár útján van összeköttetésben. A fordulás ideje öt nap. Az első láncszem : Skodrából hajón a Scutari tavon át Riekáig, a hasonnevű folyó mellett. Onnan autóval Cetinjén, Njegusin át Cattaróig. Itt veszi át a szolgálatot ő, a második futár és hajón (ezen a bizonyos Kuriertenderen, amely külön az ő kedvéért közlekedik), elmegy Castelnuovoba, innen vonaton Sarajevóba. További összeköttetés : Sarajevo—Szabadka, Szabadka—Budapest, Budapest—Wien, Wien—Tessen, főhadiszállás.

— Ejnye, ejnye! — jutott eszembe. — Milyen csinos kis «hadiszolgáló» helyek vannak itt; ilyenekről sejtlem sem volt eddig. Ötnaponkint ide-oda utazni, teljes kényelemben — ehhez fel lehet venni a lakkcsizmát.

A futárgőzös elindult és ettől kezdve volt mit bámulnom. A «Bocche» (olaszul : szájak) első medencéje a kereskedelmi flotta, második a hadi hajóraj kikötője. A világ legalkalmasabb hadikikötője, legalább nekem, itt bent a katlanban, úgy tűnt fel. Elbáméskodtam a Sankt Georg admirálishajón, a Helgoland sorhajón, ezek éppen ott horgonyoztak. Még sohasem láttam hadikikötőt, tengert se igen, hát elgyönyörködtem a partok díszletein : bűvárhajók emelődaruja, arzenális, mólók, hivatali épületek, mekkora vagyon messze vidékek lakosainak pénzén! A kikötőt kettős aknasor zárja el : az első a bejárat vonalán, a második a hadiflotta előtt.

Aztán jöttek a part festői községei, apró szigetei kolostorokkal, ciprusaikkal, mint époszba illő csodás emberi lakóhelyek. Ha valaki nagyon élvezni akarja a Bocchét, akkor májusban utazzék oda : katonai ismerőseim mind szerelmesek voltak az «ő» Bocchejukba, megejtette őket az a vonal, amelyen a hegység és a tenger találkozik. Mert föld

itt nincsen, csak hegy, telve boscóval, ami ugyan olaszul erdőt jelent, de «*bocchei*» nyelven tüskés bozótot, tehát macchiát kell érteni alatta. Aztán itt van a kék tenger-tükör, most teljesen mozdulatlan és a partot végig híven visszatükrözi. Erről a ritka szép látományról szívesen mesélt apám is, amikor az 1878-i «boszniai okkupáció» szóbakerült. Hogy ebben a hegyrengetegben mennyi a járhatatlan terület, útvesztő, meg bűbájos meglepetés, ami a kilátás szépségeit illeti!

Cattaroban nem volt nagy dolog körülnézni. Akkoriban bonyolódott le az úgynevezett «Lovcsen-akció», amely Montenegrót kezünkre juttatta. Tájékoztattam ezekben az aktuális állásokban, megebédeltem és visszaindultam ugyanazzal a Miramar nevű futárgőzössel Zelenikába, a Castelnovo melletti vasúti végállomásra. Itt értesültem, hogy Skodrába miként mehetek: sötétedéskor hajó indul Antivariba, Nikita kikötőjébe. Az olasz hajók szeretnek torpedózni, nemrég el is csíptek egy rozszant «biztosító hajót». A csapat és anyagszállító hajók előtt ugyanis ócska teknőket járatnak, három-négy ember van rajta, hogy aknák és ellenség ellen biztosítson. Ezen a hajón van valami világosság, az értékeket szállító hajó tökéletesen sötéten halad, pontosan a biztosító hajó vonalában. Az olaszok beletorpedóztak egy ilyen Noé bárkájába és eredményes munkájuk után megszaladtak. A láda elsüllyedt, legénysége megmenekült.

Antivariból aztán «vasúton» megyünk Virpazarba, innen a tavon Skodrába. Örültem a változatos útnak és fél éjjel néztem a tengert, hátha szenzációt hoz, tengeri csatát vagy efélét. De minden egyhangú volt, a kis 300 tonnánál ülvé gubbasztottunk és hatkor Antivariban ittuk a hadsereg feketéjét.

Antivarinak (Tivari, Bar) egy utcája van, egy nagyobb épülete a hegyoldalban, ez Nikita nyaralója és kis öble; de hogy tetszett nekem mindez! Erősnek éreztem a monarchiát, ódát kalapáltam hozzá és azt mondtam magamban:

— Mily erős mégis a magyarság! Íme, mekkora hódított föld és a legmesszebb helyeken is mindenütt találok

magyar katonát, magyar felírást: a monarkia nagy ereje a magyarság!

Mikor az olasz hadszíntérről a délire kértem áthelyezésemet, költői kép rajzolódott elém. Voltam Galiciában, meg a Doberdón jó másfélévig, hozzászoktam, hogy ne adjak semmit a holnapra: «meghalni ráérek ma is». Ha majd valahol Durazzonál, a Via Egnatia mentén elesem, ez egész romantikus lesz: «Harcolt az orosz és olasz hadszíntéren, hősi halált halt Dyrrhachium előtt» (mint lord Byron Missolonghi mellett — csillant meg bennem a hiúság).

El sem tudtam képzelni olyan helyet, ahol nem hull naponta gránát és bomba.

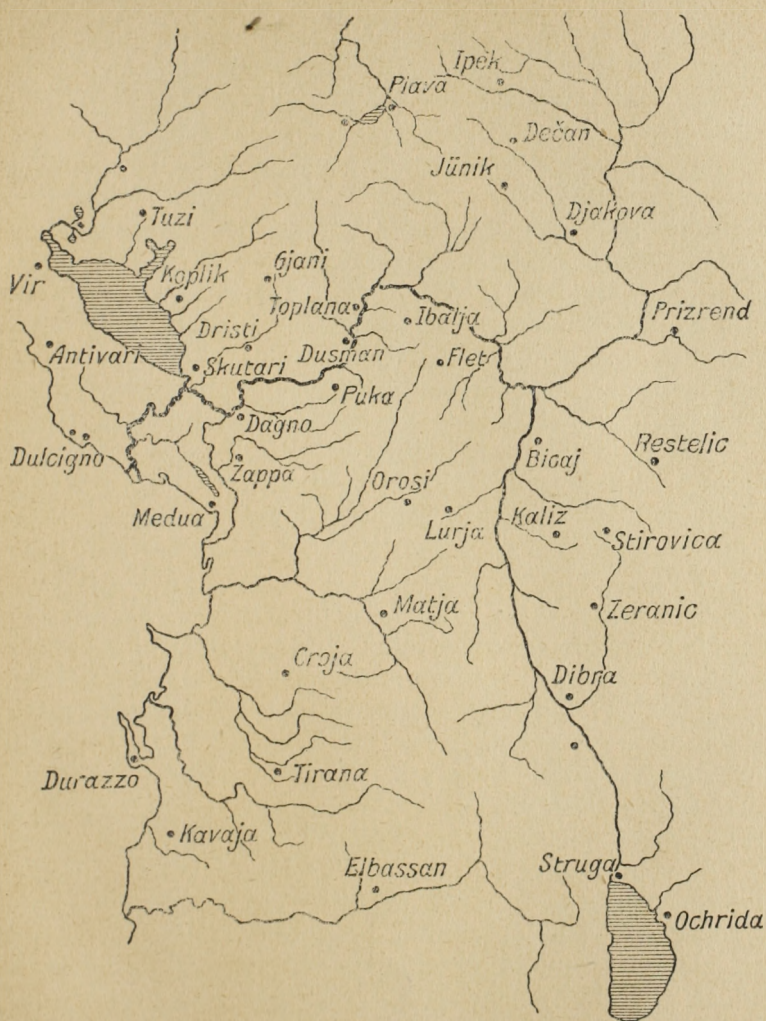
Az antivarii állomás ügyeletes magyar altiszt volt. A keskenyvágányú vasutat olaszok építették, de magyarok hozták rendbe és szerelték fel, a mozdonyon rajta a MÁV-jelzés, 1914 évszámmal, a vezetője magyar, az egész vonal magyar. Szörnyen tetszett ez nekem. A «szerelvény» mindössze egy kocsiból állott, mert meredek a pálya.

Jóideig olajfás síkságon mentünk, most láttam először olajfa-ligetet, lehetne erdőnek is mondani. Azt beszéltek a vonaton, hogy a fákat nem gondozzák, bogyói ott rohadnak a fán, de ha idegen, kivált még katona nyúl hozzá, a tulajdonos azonnal jelentkezik és 50—100 koronát kér kártérítésül: csak nincs, aki megadja.

Antibari (Antibarum, Antivarum, albánul Tivari) korai középkori város, a keletrómai Autipargai kastélyról vette nevét. Öt kilométerre fekszik a parttól, a bájos olajfás-szölős síkságon, hegy tövén (Rumija 1595 m). Öble jó kikötő, de nem ott van a város. Vár volt, ma rom. Ma Stari Bar (Ó-Antivari) a neve. Egész középkoron át történeti szerepű hely.

Két és félóra alatt, 7¹⁵—9⁴¹-ig átkeltünk a 844 magas Sutorman-hágón és beértünk Virpazarba. Az egész vonal hossza légvonalban sem éri el a 25 km-t. De a Sutorman-hágóra 12 km-en 844 m-t kell emelkednie: ez magyarázza a nagy serpentineket és a hágón a hosszú alagútát. Viszont ez az egyetlen természetes közlekedő vonal a Skutari-tó és a tenger között — a régi Montenegróban. A spizzai ki-

Albánia az Übersichtskarte von Mitteleuropa lapon (Wien, 1914).
Br. Nopcsa F. Albania-beli közlése alapján.

kötő már Dalmáciához tartozik, viszont a Bojana vonala Albániáé.

Virpazar nagyon kedves benyomást keltő hely. A skodrai tó északnyugati szögletében fekszik, körülvéve olyan szláv

nevekkal, hogy azokat úgy kellene térképről kiírnom. A Crmnica torkolatánál, alluviális síkságon épült, 14 m magas, a kiszélesedő folyótorkolat a kikötője.

Aránylag élénk vízforgalma van. Halászbárkák, tehercsónakok, gőzladikok, barkasszok jönnek-mennek, uszályhajók rakodnak, személygőzösök pőfögnek a májusi tündöklésben : csupa jóleső látvány, különösen ha csukaszürke intézi és orosz fogoly végzi a munkát.

Nem szállunk a «Lokrum»-ra, a két árbócos, egykéményes nagy személyszállítóra, hanem a *Skutari* gőzösre, ez nagyjában a Miramarnak felel meg. Jó napsütésben, sürgésforgásra, rakodásra érkezünk, kevés kiabálással. Éppen ellentéte a reggel hatkor végbement bar-i látogatásnak. Bar még aludt és mi csendben sétáltunk hűvös fason a főútcán: Virpazarban akkor nyíltak a boltok, s mi az «Offiziers Kaffehaus Lovcsen»-ben igazán pompásfe ketét ittunk — sligovicával. Megérkeztünk a Keletre — kitűnő a kávé.

A virpazari kávé volt az első montenegrói, akit Montenegróban szemügyre vehettem : mint később is láttam, hű képet adott az egész Crnagoráról. Csendes, szolgálatkész, megtört lélek ; élni akar, semmi mást. Időnkint kifelé málázott az ajtón a távoli hegyek felé, ilyenkor fellobogott a szeme, aztán hirtelen elkapta a tekintetét és megint összelapult, mint a kipukkadtt autógumi. A helyiségben az egyedüli ujság egy háromnapos Pester Lloyd volt.

A *Scutari* nemsokára elindult : laposfenekű hajócska, alig van merülése. Hamarosan kint vagyunk a nyílt vízen. Hatalmas tó. A hajón vannak beavatottak, akik már azóta szolgálnak itt, amióta seregeink bevonultak. Ezek mindenre tudnak felelni. Eszerint a tó egycsurgós medencében van. Mindenfelől magas hegyek állják el az útját és a délkeleti csücskében a vize átrágta magát a hegyen, áttört : így keletkezett a Bojana-folyó, albán neve Bunë és Buna. A tó északi és keleti partjai mentén messzire benyúló síkságok bizonyítják, hogy valamikor sokkal nagyobb volt a vízfelülete.

— Mi táplálja a tavat? — hangzik első kérdésem.

— Helyzeténél fogva vízgyűjtő medence, azonkívül igen bő források táplálják.

Bő források? Ez mindjárt érdekelt. Hiszen a Dinari-dák és az Albán Mészköalpok határvidékén járunk, ezek alighanem karsztjellegű források lesznek! Később megvizsgáltam két ilyen «forrást». Kitűnt, hogy Virpazar nincs a tó északnyugati csüskéiben. A «csüsök» sokkal messzebb van: fel kell hatolni egy széles kettős folyótorkolaton (a Cernojevica—Karatuna torkolaton át), egészen *Rijeka* helységig. Nem messze a község fölött széles barlangnyíláson zuhog ki egy karsztos «forrás» és úgyszólván eredetétől hajózható. Így a tó hajózása szempontjából Rijekánál végződik. A folyó is Rijeka még itt — később lesz Cernojevica. Ugyanilyen hegyből kiözlő folyót találtam *Nanhelm* közelében: a különbség annyi, hogy a Rijeka egyetlen barlangboltozatból tör elő, míg a nanhelmi folyó kitöréshelyén 27 ágat — megannyi bő forrást — számláltam meg. Nanhelm a tó északi kiágazásának legvégén van.

Közben már feltűnt Skodra városa. Messzire látszik várhegye, a ma romokban heverő várral, aztán egy dombhát és lenn nagy területen a város. Szerettem volna legalább a nevével tisztába jönni, de sehogyse sikerült. Scutari az olaszos forma, Skadar szerb alak, Shkodër az albán helyesírású határozatlan alak, ebből Shkodra vagy magyarosan, meg németesen is *Skodra* a határozott alak. Mint egyik albán tudós magyarázta: kodër, kodra albánul domb. A kodra alak = a domb, vagyis határozott alak. Az eléje tett *sh* betű a *shen* (szent) szó rövidítése, ami igen gyakori, pl. San Giovanni di Medua önáluk Sh'Gjin (olvasd: *snyin*), vagyis Szentjános. Így Skodra jelentése egészen pontosan = a *szent domb*.

Hogy így kérdezősködtem az apró hajón, meghallotta egy németül tudó albán tanító, Mati Logoreci és bemutatkozott. Ő is a Skodra-alakot helyesli, de a szót másként magyarázza. Szerinte tudni kell, hogy a középkori város a várhegy körül elmozdult. Romok kétségtelenül bizonyítják, hogy a középkori város a *Tarabos* hegy keleti lábánál feküdt, a mai Kiri híd táján és ezt a részt ma a törmelék

egészen elöntötte. A Skodra név jelentése így egyszerűen »dombváros«. A mai város a várhegytől északra terül el, ellenben a középkori városnak azon a részén, amelyet az ár nem öntött el, most a kordovánbőr (juh bőr)-készítők negyede van, névszerint a *Tabaki*, albánosan Tabakë (ejtsd : Tabak). Erről eszembe jutott a budai Tabán nevének levezetése a *Tabakhane*-ből, mert ennek jelentése azonos a Tabakival (Tabakhane, Tabakan, Taban, Tabán).

Mindez rendkívül érdekelt és azért új barátomtól azt kérdeztem, hogy miként nevezi hazáját. Csodálkozva felelt :

— Az én hazám neve Shqypni!

Neki egyszerű volt a dolog, nekem kevésbbé. Leírta és betűről betűre magyarázta. Sh a magyar s betű, q tökéletesen megfelel a magyar *ty* betűnek, az y egyenlő a magyar *ü*-vel és a kettőzött ii nyujtást jelent. Most már ki mertem ejteni a bűvös szót :

— Styüpní!

Logoreci barátom lelkesedett a tökéletesen ejtett ty betűért, mire közöltem, hogy ez a magyarban is használatos betű. Rögtön megállapodtunk kölcsönös nyelvleckékben.

Hátra volt még a nehezebb rész : mit jelent ez? — Styüp — mondotta Logoreci úr — annyi, mint *sas* albán nyelven : tehát a szó azt jelenti : sasok hazája.

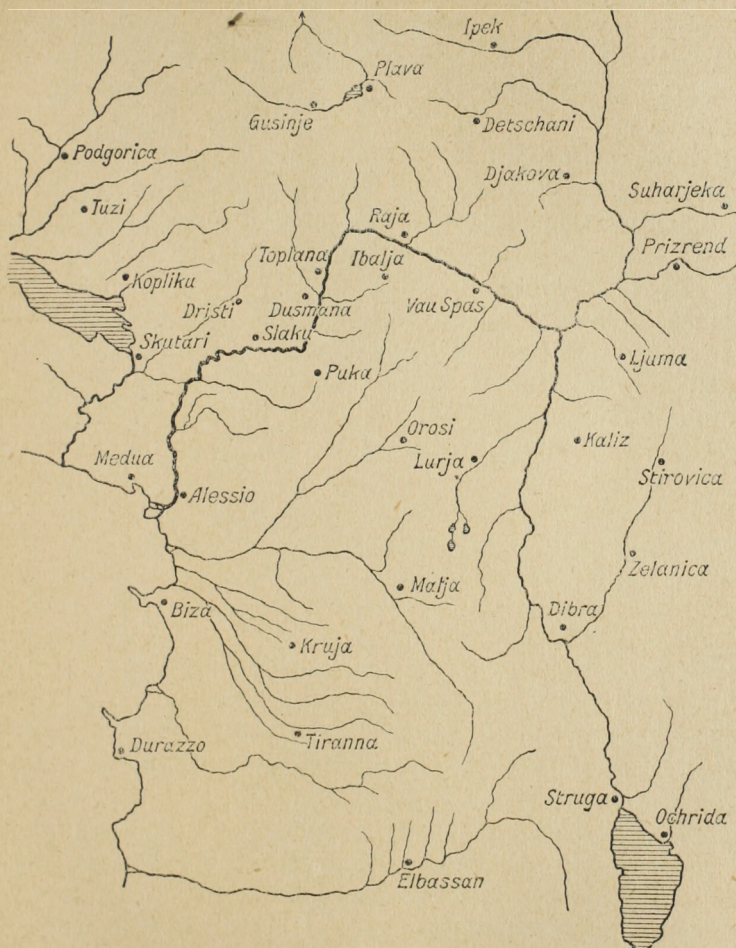
— És hogy nevezik az egyes albánt?

— Az egyes albán neve *styüptár*, azaz sasfi. Ennek mondája visszanyúlik a Kr. e. III. század elejére. Egyik győzelmes csata után katonái azt mondták az epeiroszi Pyrrhosnak, a nagy zsoldosvezérnek :

— Úgy harcoltál, mint a sas!

— Igen, — válaszolt Pyrrhos — de ti vagytok a szárnyaim.

Ezért nevezik az albánok magukat styüptároknak. Viszont fennmaradt a kérdés : honnan való az *albán* szó? Az ókori források említik Albanopolist, mint az illir nép csoport *Albanon* nevű törzsének városát. Ez az akkoriban nevezetes hely *Kroja* hegyvidékén volt. A középkorban a Skodra—Durazzo—Ohrida—Prizren négyszög volt Albánia,

Albánia Hahn—Kiepert: Drin und Vardarreise (Wien, 1867.) c. munkájában. — Br. Nopcsa F. Albania-beli közlése alapján.

Kroja fővárossal. Ezeket a hegylakókat nevezik a görög források *arbanitai*, a latin források *Albanenses* néven. Ebből az olaszban *Albanese*, a szerbben *Arbanas*, a magyarban *Orbonás* lett. A török aztán *Arnaut*-ot faragott belőle. Itt is — mint nálunk — egyik törzs neve ment át a nemzetre.

II.

A skodrai élet.

A *Skutari* hajó közben megérkezett Skodrába és a vizsgálatok után meg is kaptam mindjárt szobaszámomat a tiszti szálláson. A kocsis őszinte fájdalmára Logoreci úr megmentett attól, hogy ő megnyúzzon és egy óra mulva már átöltözve sétáltam végig a városon. A város külső képe érdekes. Egész jellege kisvárosi, a főutcán emeletes házakkal. Jólöltözött tisztek, csinosruhájú legénység cikázik ide-oda ; nekem feltűnő jelenség, különösen, hogy egyetlen hadikitüntetést nem látni, de a tréneken is akkora sarkantyú van, mint az araszom. Sűrűn láthatók albán önkéntesek esetlen alakjai. Csodálatos, ezek mennyire nem tudnak se járni, se viselkedni, se tisztelegni. Amit nálunk katonai fellépésnek mondanak, azt lehetetlen velük nyolc hét alatt elsajáttíttatni. Szegény, tátott szájjal, elgörbített felsőtesttel, félrenyomott fejjel, szétnyitott marokkal a fülén tisztelegve, könyökét messzire elhányva, tüzes buzgalommal travesztálja a «Bildungsfähiger Mann»-t. Az első időben hideg szaladt végig a hátamon, valahányszor egy-egy «bennszülött» közeledett felém az utcán. De ha a lövészárokban találkoztunk volna, bizonyos, hogy jó harcosokat, bátor és igénytelen katonákat kaptam volna bennük.

Albánok jönnek, mennek. A férfiak kivarrott, nemzeti-színű (piros-fekete) spencerrel, bő, fekete, recés bugyogónadrágban, ez térden alól és hátul torlódik sokrétű tömlővé. Ez a batyuszerű torlódás járáskor mindig arra a lábra verődik, amely előbbre van ; vagyis járás közben szüntelenül egyik lábról a másikra dobódik. Térd alatt a nadrág a láb-szárhoz símul és alóla fehér harisnya fut ki, az meg cúgos cipőbe torkollik. Ez a cúgos cipő sarkatlan és a mi fogalmaink szerint olyan undok, amilyen undok csak a rosszul szabott cúgos cipő lehet. Fejükön gyakori a fez, még honosabb az albán fehér félgömb-sapka. A hodzsa hosszú szakállal és kaftánban, török fejdíszében méltósággal jár és

háremére gondol. A malcor sovány, csontos, feketeruhás alakja tűnik fel, bottal a kezében, most sétált ki a hegyekből, mögötte asszonya és számara, mindkettő megrakva teherrel. A férfi minden hősiessége oda volna, ha egy sorban menne feleségével vagy valami terhet vinne. Az asszony fején kendő, darócruhája egész fekete, széles tüsszöt, harangszoknyát visel, minden kivarrás is fekete, csak a szoknya szegélye fehér. Lábán bőrszandál, rokona a román opincsnak. Télen a férfi kikészített báránybőrt terít a hátára, néha az asszony is viseli. Ebben egészen úgy festenek, mint Robinson a képekonyvben.

A civilek, t. i. a városlakók, nagyrészt borostás állú, rosszul öltözött, elhanyagolt európaiak. Kisebb részben azután jól, sőt választékosan öltözött, európai megjelenésű férfiak és nők.

A boltosok keleti egykedvűséggel ülnek naphosszat és pipálnak alla turca. A boltiszolga reggel és este seper és locsol, s ezzel minden kultúrigény kielégült.

A városi nők súlyos, bokáig érő bugyogóban járnak s ez járásukat elnehezíti és hozzá díszes, de nehéz ujjast hordanak. A török nők fehér vagy fekete, ritkán színes, bő ruhában mutatkoznak; arcukon fekete vagy kék fátyol van, úgy járnak, mint a kísértetek. Gyerekek katonásdit játsznak, sorakoznak, tisztelegve köszönnek.

Elmegyek a Pazar (Bazár) külvárosba. Vasárnap lévén, igen jó orr kellett hozzá keresztülmenni rajta. Egyébként a városban mindenütt nap és melegség, madár és virág, kacaj és ünneplés, szénaillat és zene: a hosszú tél kellemetlen hidegsége eltűnt, kezdetét vette a mediterráneos éghajlat száraz, forró, esőtlen nyara.

A szállásomon, a hadsereg ittlétének eredménye: villany ég, a parancsnokság erőműtelepe adja az áramot. Kályha nincs, az illemhelyek déli típusúak, tehát rémesek; kényelem nincs, de a nép igen szívélyes.

*

A vár. Hamarosan felmentem a várhegyre. Ez a település magja, körüle a város körbe vándorolt. Végig kell menni

az egész városon és a Bazáron, hogy elérkezzék az ember arra a vékony félszigetre, vagy földnyelvre, amelyet egyfelől a Buna, másfelől a Drinasa és Kiri folynak körül. A térkép így jelzi: Rosafa 133 m. Ez a tó keleti hegyvonulatának legutolsó tagja, a szomszéd mészdombok legmagasabbja, háromfelől meredeken esik le.

Amint felkapaszkodom a vígasztalan kőhalomra, mind világosabbá lesz előttem, hogy ez tipikus fellegrvár, *akropolisz*: földrajzilag legenergikusabb pontja az egész környéknek, valóságos elzáró gát és kulcs a tó és a Drin síksága között. A vár tömör falai romokban hevernek, de látszik, hogy a történelem sok viharát látta s nagy erődítmény volt.

Körkilátás nyílik róla. Észak felé az albán Fekete-hegyek csipkéi (Mali zí) látszanak, keletre az Északalbán Alpok sötétlenek, délre a Drin termékeny síksága. Nyugatra a hírhedt Tarabos-lánc zárja el a tenger felé a kilátást. A vár története ősi időkbe nyúlik vissza.

Innen fentről megállapítható, hogy a dombsorban ez az uralkodó legmagasabb pont és hogy csak kelet felől lehet jól megközelíteni. Csakugyan csodálatraméltó a vár-hegy szerencsés fekvése. Katonai védettsége mellett uralkodó középpontja a termékeny síkságnak, a halban bővelkedő, az ország belsejét feltáró és idekapcsoló tómedencének; a tó kifolyója, a Buna (Bojana), egészen eddig hajózható és így Skodra tengeri kikötő is. Itt van a legjobb átkelőhely is a Bunán. Végül Skodra érhető el Középeurópából a legkönnyebben.

A rómaiak előtt már az illir törzsek fővára *Scodra* néven. A III. században Kr. e. *Teuta* illir királynő székhelye. A II. században Genthiosnak (Gentius), a tó körül lakó *labeatus* törzsek királyának székhelye. Genthios korából pénzdarabok maradtak fenn, hajótípust ábrázolnak, bizonyítván, hogy a Bunán tengeri hajók jártak. A Buna hajózható voltát egyébként Livius is tanúsítja.

168-ban Kr. e. ez a Genthios, az utolsó önálló illir király, itt a közelben vesztette el döntő csatáját a rómaiakkal szemben. A győztes legátus, *Perperna*, teljesen tönkre akarta tenni a dinasztíát. Nemcsak a családi várat, Skodrát, kerít

tette hatalmába, hanem utánaeredt Genthios családjának és Medun várában (Medeon, Medion), Montenegro keleti, Kuči nevű részében, el is fogta Genthios feleségét és fiait, 167-ben. Skodra dinasztikus várából római *castellum* lett és a római hódítás békés évszázadai alatt a váralja dél felé, a folyók összefolyásáig épült ki. A császárok alatt *colonia* lett. A római hódítás itt Leshtől (Alessio) a Narentáig terjedt.

Hosszan elnézem ezt a déli vidéket. Ma árterület: alatta vannak az egykori római város maradványai, a történelem viharai és a Drin ágának habjai sodorták el. Livius szerint két folyó határolja: a *Barbana* (Bojana, Buna) és a *Clausal* (ma Kiri). Plinius már három folyót említ: a Bunán kívül a Clausala (a középkorban még Drinac néven szerepel) és a Drin ága, a *Dirino* szab határt a városnak. Ma mindez homok és kavics.

A középkorban mindenféle nép vonult el a vár alatt, elsősorban gótok: a város is megmaradt. De ez a vár már nem az ősi illir vár. Elmegyek megkeresni a régi illir vár nyomait. Nem tudhatjuk, milyen lehetett Genthios vára, de a második udvarban ráakadok a mai vár alapjaiba épült, habarcs nélkül összeillesztett terméskövekre. Ezek az óriási méretű, gondosan faragott építőkövek csakis görög építőmesterektől származhatnak. A mostani keleti várfal előtt van egy ősi védőfal, ugyancsak Kr. e. időkből, bizonyítván, hogy a nagy görög gyarmatosítás hullámverése idáig eljutott. A nagy görög befolyást a város egykorú pénzei is mutatják.

A római hódítás után a várral együtt a város is átalakult, megnőtt. A X. századtól kisebb szerb uralkodó családok tartják birtokukban a vidékekkel együtt. Ezek egyikétől, a *Balsa* családtól szerezte meg Skodrát *Velence* 1396-ban és közel százéves uralma alatt fel is virágoztatta. Amit most itt romokban látok, az egész alapozást és beosztást, a védőfalakat, a legtöbb belső épülettel együtt *Velence* építette, és meg kell hagyni, még romjaiban is imponáló erődtímeny. Az ekkor alapjaiból újjáépült vár keletről nyugat felé alkalmazkodik a terephez és hármassal terraszban

emelkedik. Az egyetlen járható keleti feljárót a nyeregtől felfelé három, tornyokkal védett boltozatos kapu adja. A második udvarban mosé-rom, gótikus maradványai egykori keresztény templomra utalnak.

A harmadik, legbelső és legfelső udvar a legnagyobb és leggazdagabb. Nagy lövészer-raktár, kitűnő kilátótorony, ciszternák, kazamaták és egyéb földalatti helyiségek vannak itt. II. Mohamed szultán 1478—79-ben tíz hónapig hasztalan vívta ezt a várat, csak a békekötésben tudta Velencétől megszerezni. A török uralom aztán a visszafejlődést, a hanyatlást jelentette. Itt, a harmadik udvarban állott 1865-ig a pasák palotája is, de ezt ebből a romhalmazból a helyszínen nehéz lenne kihámozni, csak irodalmi adatok utalnak rá. A XIX. század végén ismételt robbanások és robbantások elpusztították a várost, mert a modern messzehordó fegyverekkel szemben már nem tudott helytállni és mint a vidék védője, teljesen elvesztette jelentőségét.

A távolabbi kilátás mellett érdemes innen fentről még közelebbre is nézni. Például azt az össze-visszaságot megtekinteni, amit a Drin ága okoz. Már a Kiri (Kjiri) is torrens és széles árterülete van. Mederről nem igen lehet beszélni, mert a síkságon szétfolyik, csak torkolatánál van egységes medre. De a legrendetlenebb a Drin ága, mert ez Drinasa néven szabadon kalandozik a síkságon és itt a vár alatt a gyengébb Kirit egyszerűen elkaszáltta és beletelepedett medrébe. A Kiri így a Drinasa mellékfolyója lett és közös széles torkolatban egyesülnek a Bunával. Nos, 1416-ban ennek a *folyókeveredésnek* a területén még világosan látszottak a középkori Skodra romjai, sőt a városfal egyrésze még állott.

Ez azt jelenti, hogy a római időben a Drin nem folyt erre; a középkor folyamán aztán — nem tudjuk pontosan mikor — a Drinasa ide tört be és elöntötte a várost. Ezért a város északra költözött a várhegy másik oldalára, mostani helyére, valószínűleg lassankint. A tizenkilencedik század vége felé a Drin újra megváltoztatta medrét és nem folyt a Bunába: ekkor az elhagyott mederből kibukkant az egy-

kori római híd egyik hídjője. Tehát a Drin római időben valóban nem járt erre : a rómaiak a Kirin át építettek hidat.

1858 októberében a Drin újra áttörte partját és előtötte a síkságot : ezóta a Bunába torkol, Drinasa néven, és az egykori város teljes területét elborította, eltemette hordalékkal.

*

A dombokon át térek haza. Ezek a dombok különféle hadseregeknek táborhelyei voltak. A vártól csak egy nyereg által elválasztott legközelebbi domb a «Mons Bassae», a *Pasadomb*, ennek mostani, török eredetű neve «Tepe», dombot jelent : ezen van egy kaszárnánk, egy üteggel, s ez uralkodik a város felett.

A város képe kedves. Három igazán szép katolikus temploma van — érseki, ferences és jezsuita — egész sereg moséja, szép kormányzósági palotája. Közel 30,000 ember lakja és népligete is van. Legszebb részei természetesen a keresztény negyedek, mert a mohamedánus ház kifelé csak falat mutat és magasan fenn apró, elrácsozott ablakot. A török befelé lakik, a keresztény kifelé is. Egészen szép iskolákat is láttam. A jezsuita kereskedelmiben és ipariskolában a háborúig olasz volt az oktatás nyelve. A ferences apácák leányiskolát és kórházat tartanak fenn.

Elgondolkozom ennek a várnak egy másik nevén. A térképen is rajta van : *Rosafa*. Hogy kerül ide, a kelet-szíriai Palmyra közelében állott város neve? Igaz, hogy az is éppen olyan rom ma, az Eufrátes vidék vigasztalan sivatagjában, mint ez itt. Jireček Konstantin, cseh eredetű bécsi egyetemi tanár, helységnév átvitelnek mondja, s legenda hatásából származtatja. A szíriai Rosafához (Rusafa) fűződik a római katonákból lett szentek, Sergius és Bocchus legendája. Ezek tiszteletét hirdette a középkorban egy közeli nagy kolostor. A kolostorból látható volt a várhegy és a szerzetesek elnevezték Rosafának : okiratok aztán századokon át e néven említették a várat, sőt ma is még ismeretes ez az elnevezés.

III.

Néhány szemrevételező út Skodra környékén.

Az egész Albánország még a törzsi szervezet idejét éli. Ma ugyan van királya, de még távol vagyunk attól, hogy az ő hatalma valóban mindenütt érvényesüljön. Vannak ősi illir törzsek, de nincs albán nemzet. Ez nemcsak vallási és nyelvi ellentéteket jelent, hanem azt is, hogy a földrajzi elválasztó tényezőket még korántsem sikerült a központi kormányzatnak legyőznie.

Albánország földrajzi helyzete azonos az ókori *Görögországéval*. Vannak parti és belső termékeny medencéi, meg magas hegygerincektől elválasztott völgyei; ezekben minden törzs éli a maga autarchikus életét. Ilyen a Skodra medence is, értve alatta a Jubani hegységtől (Skodrától keletre, 539 m) egészen Podgoricáig a tó egész medencéjét. Azonban itt is azt mutatja a történelem, hogy a podgoricai síkság csak erőszakkal kapcsolható szimbiózisba a Skodra vidékkel, vagyis elszakadó terület. Ma is Jugoszláviához tartozik.

Görögország tragikuma volt, hogy sohasem tudott a maga erejéből egységes politikai nemzetté összeforrni. Egyes nagyobb medencék, az attikai Pedion, Spárta és a boiotiai medence — időlegesen hódítottak, de akkora ereje egyiknek se volt, hogy az egész görögséget egyesítse. A szabály az, hogy csak sűrű lakosságú, termékeny medencék képesek politikai terjeszkedésre. A görögséget csak külső hódítók — a makedon medence urai, perzsák, rómaiak — tudták politikailag egyesíteni, tehát nem ő belőle sarjadzott a politikai gondolat, hanem felette álló hatalom forrasztotta össze.

Ugyanez a helyzet ma Styüpníben, mint Görögországban a gyarmatosítás nagy kirajzásai előtt volt. Egy Thethi-beli katolikus malcor, egy Mirdíta-beli mohamedánus, meg egy valonai ortodox közt olyan különbségek vannak, hogy csak egy magasabbrendű egységes nemzeti művelődés tudná

őket közös nevezőre hozni. Olyan erőközpont, amelyik ily kultúrát kitermelne és kisugározna, ma még nincs. A bizonytalan politikai helyzet, az ország belső szétszakadozottsága, nem is kedveznek ilyen kulturális munkának. Megállapítható, hogy ilyen emelkedett szellemiségű, tisztult eszméktől duzzadó nemzeti művelődés alapvető feltétele — egy séges világnézet, nemzeti gondolat áttörése a törzsi elkülönülésen — ma még nincsenek meg, ma még nincs mire építeni. Előbb belsőleg ki kell fejlődnie, meg kellene politikailag erősödnie, hogy önálló nemzeti politika szóba kerülhessen.

Ezért az egyetlen lehetőség az ország megismerésére a *törzsek szerint való tárgyalás*: földrajzilag tehát a medencék sorra vétele. Első a Skodra-medence.

Szerencsém volt útrakészüléskor. Még alig egy hónapot töltöttem Skodrában, az albán nyelv teljesen volapük volt. Értelmes, ügyes tolmácsra kellett szert tennem. Érdeklődésem összehozott *Mati Logoreci* tanítóval, említett hajóismerőssémmel. Szikár, sötétre aszalt bőrű, igen művelt ember volt. Benne láttam meg először az albán nép kíváló szellemi tulajdonságait. Tudott, de jól, nem olyan pesties «perfekt» módon — németül, olaszul, franciául és angolul, de az albánon kívül még törökül és szerbül is. Kész átmeneti műveltség-típus kelet és nyugat közt. Ha igaz, hogy minél kisebb körben él valamely nemzet nyelve, annál több idegen nyelvre szorul rá: itt bevált a tétel. Még hozzá kell venni, hogy ez a föld mindenkor a kelet és nyugat határterülete volt és szakadatlan hódítások teszik ki történelmét; így érthető, hogy *minden* albán értelmiségi osztálybeli ember 7—8 nyelven beszél, de számos olyannal találkoztam, aki 13—14 nyelven is tud. A mi tisztí étkezdénkben állandóan 3—4 fiú kapott enni, Isten tudja hova lettek szüleik. Olyan 8—14 év közöttiek voltak, valami kevés neveléssel. Nos, ezek néhány hónap alatt megtanultak németül és *magyarul* (a legosztrákabb tisztí étkezdében is magyar szakács főzött). Csodálkoztunk rajta, milyen *tisztán* ejtették ki a magyar szavakat.

Könnyű kocsit választottam ki és a kocsis, meg legé-

nyem kíséretében nekiindultunk néhány napra a Buna síkságának, a *Fusa Trusit*-nak, vagyis Trusi (község) mezejének. Július eleje volt, a mediterraneus száraz nyár szaka, így az agyagos szekérúton jól lehetett haladni: kövezetről persze szó sincs. A Mali Brdicát balról elhagyva, két óra alatt elérkeztünk *Daragjatba* (Derigjat). Ez volt életem első albán *faluja*. No, falu talán túlzás, mert nyolc viskóból állott, egészen a Buna könyökének partján. Lakói, Logoreci szerint, halászok és földművelők. Sokkal fontosabb volt tovább délre *Sirty*. Szlávosan Sirć-nek írják, de a magyarban annyira tökéletesen lehet visszaadni az igazi albán kiejtést, hogy csak a fonetikus írásmód indokolt. Ez csak a kettős hangzó írásában különbözik az albántól, mert ők a ty betűt «q»-val adják vissza.

Ez a Sirtyvidék nevezetes történelmi hely. Közelében van, a Buna egy régi medrének szigetén, a híres templom és kolostor romja. Magasabb helyen van, fű, fa benőtte, még szép falrészzeit látom, csak nehezen fényképezhetők, mert elbujtak a fák és bokrok alatt. Ez volt Szent Sergius és Bacchus temploma és bencéskolostora. Semmi adatunk nincs keletkezésére, szentjeinek tisztelete különösen Justinianus alatt virágzott. A diokleai királyok temetkezőhelye volt a XI—XII. században. Helena királynő és fiai 1290—93-ban restauráltatták. Ezt hirdeti az ajtó felett a máig ép felírás. Mozaiknyomok és freskónyomok ma is látszanak rajta, de a templom belsejében is fák nőnek.

Mi volt ennek a helynek híressége és mért pusztult el? Felelet: az egész középkoron át *elsőrendű vásárhely* és Skodra várának védőerődje. Dalmáciából és Itáliából sót, bort, posztót adtak halért meg szerbiai eredetű fáért, ezüstért, ólomért, viaszért. Itt volt Velence hadiflottabázisa, Skodra védelmében. Akkor pusztult el, amikor a vásárvonal megsemmisült — a török hódítás után. Akkor már se szárazföldi karavánok, se tengeri hajók nem jöhettek ide, megszűnt a kolostor és az imádkozó és önsanyargató ferencesek helyét kígyó, béka, egér és bogárvilág foglalta el.

Sirtyről a mezőkön át *Trusi-i eper* (Felső Trusi) felé indultunk. A község két részből áll: Lagja e Csarmes és

Lagja e Kondit-ból. Utóbbiba vergődtünk be este nyolcra. Mindjárt megértettem a község kettétagolását: egy-egy nemzetség birtoka a kettő. A konditi gazdag familia *Gjon Ndreka*j családja (olv. nrekáj). Igen szívesen fogadtak, ellátták lovainkat, embereinket, felvezettek emeleti szobájukba. A földszinten a szerszámok, az állatok és szolgálók vannak, a család lakása az emelet. A fogadószobában az egész bútorzat két láda.

Piros szőnyeg került a földre, erre ültünk; nagy volt a barátság és egyidejűleg hozták a feketét. Az a bevezetője mindenféle beszélgetésnek. A fekete erős, keleti főzésű, benne az alja, az alját is megisszák, azonban gyűszűnyi csészében adják fel. Lassan isszák, de jó néhány csészényit is elfogyasztunk. A házban több család lakik, mind nemzetségbeliek. A házat többször megtoldották; nagy birtokon földművelés mellett főleg állattenyésztést űznek. Beszélgetés közben egy pohár friss kecsketejet adnak fel. Nők szolgálnak ki, végig némán. Már most éreztem, hogy évezredes szertartásosság van ebben a vendéglátásban; három-négy férfi részt vett a társalgásban, de soha nő meg nem szólalt.

Egyszerre behozták a vacsorát. Most csodálkoztam csak igazán. A tejet még mindannyian egyidőben ittuk, az evést azonban a két vendégnek kellett megkezdenie. Logoreci megmagyarázta, hogy hiába kínálnám vissza a háziakat, addig nem nyúlnak ételhez, amíg a vendég jól nem lakott. Neki fogtunk hát ketten: barna kenyér (durva őrlésű lisztből készült, de jóízű), hús, főzelék, túró. Ők nézték. Aztán begyűltek a család összes férfitagjai, heten és körbe ültek. A tálak középen a szőnyegen, asszonyok vizes-tálat hordanak körül, mindenki kezét mos, keresztet vet és nekilát kézzel, kanállal. Most mi nézzük Logorecival, füstölünk és én jegyzek. Az asszonyok egész idő alatt háttérben állnak: aztán kihordják a maradékot és a gyerekekkel külön szobában esznek. Egész este látszott, hogy a nemzetség mekkora tisztelettel veszi körül a családfőt, Jo Ndreka j barátunkat.

Másnap alaposan körülnéztem a vidéken. A Drin-

Drinasa és a Buna közt elterülő egész síkságot *Bregu Buns*-nak hívják. A Fusa Trusit ennek része. A Bregu Buns ártere a Drinasának és Bunának. Trusi Eper alatt húzódik az a medre, amelyben a történelem folyamán már többször folyt. Ez Beltoja falu fölött lép ki a Drinasából és Trusitól délre nagyon érdekesen ágazik szét, Ura Trinasnál (Ur, Ura = híd). Egyik folytatása a *Via Mortebza* meder. Ez Luarzi fölött éri el a Bunát, másik a Barbalusi (357 m) és a Renci (542 m) gerinc között elvész a *Knetá Baldrins* mocsárvidékében, majd Alessio közelében éri el a Drin folyót. Knetá fertőt jelent és a «Baldrin fertő» nyáron száraz, miként pár héttel utóbb megállapítottam.

1916 július 9—10-i felderítő utam jelentéséből: A Bregu Buns általában csak június, július, augusztusban száraz. Akkor minden útja járható. Október végétől március végéig általában árvíz lepi el. Szeptemberben és április-májusban időszakos áradás gyakori.

Az 5—7 hónapos ár uralma idején a lakosság a «magas» szobában lakik. Ennek padlóját döngölt földdel 60—80 centiméterrel magasabbra emelik. Az alacsony szoba víz alatt van. A közlekedés csónakon történik. Ezt a lakosok beszélték el és mutatták csónakjukat. Sirtyet az ár később és rövidebb időre önti el, mert magasabban fekszik. Az eső és az áradások okozta árvíz a vidék legnagyobb csapása, ezért a lakosság többször próbálkozott levezető árkokkal, így 1914-ben Beltojától Trus vidékéig vontak ilyen árkokat. Azonban ez a szakértelem nélkül készült, az egész hidrográfiai helyzetet tekintetbe nem vevő művet az első árvíz elmosta, betemette. A két év előtt készült csatornát alig tudtam egyes helyeken felismerni, mert az árvíz az árkokat betöltötte és partjukat elmosta. Az utakat általában másfél méterrel kellene felemelni. Gyökeresen pedig csakis a Drin-Drinazi és Buna együttes szabályozása segíthetne. Itt azonban tekintetbe kell venni, hogy ivóvizet a Drinazi hoz, a Buna vize nem iható.

Július végén újra többnapos szemrevételezésre mehettem. Ezúttal Skodrától keleti irányban, a Drinasától északra fekvő termékeny síkságot jártam be a Jubani hegységgel

Skodra várhegye (Rosafa 133 m). A víztükör az egyesült Drizani-Bojana.

Skodra a Bojana hiddal. Háttérben a Tarabos hegy. Jobbról a Scutari tó.

Tipikus malcor csoport. (Hegylakók.)

Albánok nemzeti viseletben.

Az 1916. évi decemberi árvíz Skodra fölött. Elöl a medréből
kilépett Kiri, hátrább a Drinazi.

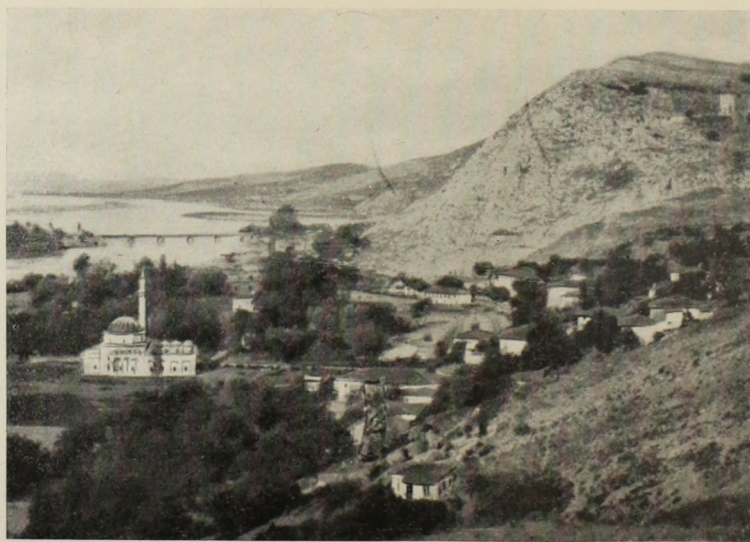

Skodra látképe. Háttérben a Maranaj hegység (1576 m).

A Bojana kiömlése a Scutari tóból, alacsony vízálláskor. Elöl Skodra házai, a háttérben a Tarabos-hegység.

Bakeselik mohamedán falu, Skodrától délre. A hegy Skodra Várhegye, háttérben a Kiri, Drinazi és Várhegy mögül jövő Bojana összefolyása. A híd a Kiri hídja.

A Drin öböl. Br. Nopcsa Ferenc Albania-ja után. A sűrű vonalkázás = fiatal harnadkori rétegek; a pontozás = durva és finomszemű homok; a ritka vonalkázás = partvonal. A Knet-Baldrinstól délre a Mali Rencit, északra a M. Kakarityit.

együtt. Mindenekelőtt megállapítható volt, hogy a Drinasa helyes albán neve *Drinazi*, és hogy helyesen Drin-nek kellene nevezni a Drin folyónak azt a szakaszát is, mely a Vaudenjs alatt bekövetkező bifurkációtól a Bakcselik torkolatáig terjed. A régi Drin medret, amely Alessio alatt torkollik zátonyos, homokos torkolattal az Adriába, most *Drini-Plak*-nak, azaz Ó-Drinnak nevezik. A Drinazi viszont egész éven át vízbő és folyton új ágakat hódít.

Kutyi (Vörös) falut jobbról hagyva, Gurizi az első község a hegy lábánál. Jelentése «feketekő». Tényleg már messziről látszik a mohától fekete szikla: a Cukali eocénjéből kiemelkedő egyik krétamészköttomb ez (Nopcsa), közelebb a szomszédos Renci községhez, mint Gurizihez. Innen a Pistali patak medrében lovagolunk tovább; ez nyáron száraz, de az áradás után egy hónapig folyik víz benne, sőt kint a síkságon a Pistali még ágakra is bomlik. *Rogami* felé elhanyagolt köves út vezet. Valami gazdag család építette annakidején és ez nagy dolog erre felé. Rogami kis pásztorfalu. Végigjárjuk és visszamegyünk.

Délnek fordulunk minden figyelemmel a *Jubani* felé (539 m triászmező). A hegyoldalon eocénplatón van Jubani falu nagyszerű, új paplakja, könnyen lehet védelemre berendezni. A templom kicsi, de terraszáról kitűnő a kilátás Skodráig. A pap első mozdulata, hogy reverendájába nyúl, egyet sodor a zsebébe, egyet nyálaz és már hajítja a kész cigarettát. Ehhez nem kell szó, ez, törökülésben letelepedvén a fűvön, magától értődő mozdulat; halálos sértés lenne el nem fogadni. Csak aztán kérdi meg, mi járatban vagyunk. A cigaretta nem akármilyen; szép tölcseralakúra sodorta a főtisztelendő úr. Igen nyájas ember, jóízűen elbeszélgetünk. Fekete mellett aztán elmondja a Jubani név szájhagyományát.

A Jubani-beliek régente sokszor ellenségeskedtek a többi faluval. Virtus, határvillongások és szerelem játszottak főszerepet. Sokan kerültek ezért közülük a skodrai kormánybörtönbe. Egyszer húsvétkor egész szállítmányt hoztak be. A kormányzó bosszankodott:

— Ti csináljátok a legtöbb bajt! — kiáltott rájuk.

Ju-bani: ti csináltok — innen a név.

Tanító barátom szerint azonban ez ősi illir név. Eredeti formája Juban, a hegy neve pedig: Mali i Jubanit. — A község neve azonban a középkorban *Lubani* volt (Jireček).

Végimentünk a Jubani felső triász platóján. Erősen karsztos tető, egy szegényes majorsággal (*Eldodi*) és egy nyomorúságos pásztorfaluvval (*Seldinja*), egyébként kopár és lakatlan. *Seldinja* (*Sildinja*) előtt találkoztunk egy férfival: a debrőben szomorkodó kukoricáját nézte, persze dolgozni eszéágában se volt. A második szónál már repült felém a tölcsercigaretta, jól megnyalva. Elkaptam és kísérrőmre néztem; intett, hogy ezt bizony illik elfogadni. Mit tettem egyebet, rágyújtottam. Egyet szippantottam és olyan heveny köhögés fogott el, úgy marta a torkomat, hogy akaratlanul is eldobtam ezt a méregtartályt. A *bur* (férfiú, hős) nagyot nézett és szegény tanítóm beleizzadt, amíg elütötte a dolgot. Később körülnéztünk és láttuk, hogy itt a mészkövön termesztik ezt a borzalmas erejű, maró, gyilkos dohányt.

IV.

A Drin bifurkációja.

Ellátogattam a Drin bifurkációjához. Ahol a Drin folyó kilép a hegyek közül, mindjárt a hegyszoros után, ott van a Drin fontos átkelőhelye! Azon a ponton van, ahol a meder, még egységes és nem széles. Egy kilométerrel odább a folyó már szétfolyik. Ez a Skodra—Puka—Prizren út átkelője, itt ősidők óta komp jár: albán neve *Vaudenjs*, ebben a Vau az átkelő helyet, révet és *Denj* a település nevét jelenti: ilyen nevű rom is van a 215 m magas keleti kúpon.

A jobbpart utolsó községe *Gavocsi* lenne, azonban csak üszkös romokat leltünk: a balkánháborúban a betörő montenegróiak teljesen felégették, lerombolták, éppúgy, mint Gurizi jórészét. Amint Gavocsiból Vaudenjs felé mentünk, hogy lovainkat a jobbparton hagyva, átkeljünk a kompon

és gyalog bejárjuk a bifurkáció területét, megint találkoztam egy magányos asszonnyal, amint bölcsővel együtt vitte hátán gyermekét! Majd leszakadt, mert még egyéb terhet is vitt kezében, azonkívül áldott állapotban volt! Mellette még egy kisgyerek szaladt. Kísérőm a korát 20—22 évre becsülte, én az asszonyt 30—35-nek gondoltam. Vidéken én szép asszonyt egész Albánországban másfél év alatt nem láttam, csak éppen ma egyet: Gurizi közelében kecskét őrzött. Hamvas barna, piros arcú lányka volt, látásra: kitűnt, hogy 15 éves és öt hónapja férjnél van. Korán virágzanak és 5—6 év alatt elhervadnak a sok munkában és a kemény életben. Azért van férfi is, aki dolgozik. Amott surran a gavocsi-i ösvényen egyik a hegyoldalba: háta megrakva faszénnel, a hegyi, meg a partmenti agyagos gyalogúton nesztelenül halad a mezítlábas styüptár. Az albánok kitűnő gyaloglók. Ez a skodrai bazárban becseréli a faszenet dohánnyra, sóra és még ma hazamegy: olyan szegény, hogy nincs még *musk*-ja, öszvére sem, azért viszi maga a terhet!

Az átkelés eredeti módon ment végbe. Logoreci barátom átkiáltott a másik partra, csak úgy vaktában. Aztán leült és cigarettára gyújtott, mondván:

— Mindjárt jönnek!

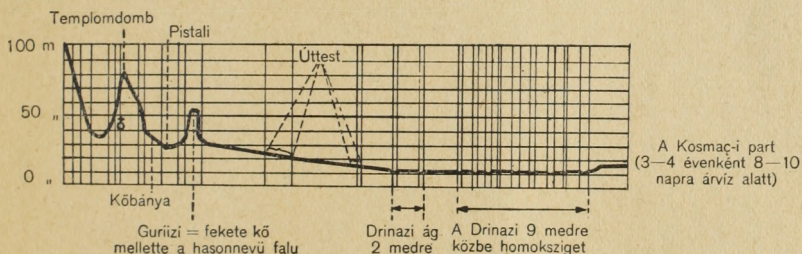
Én nem láttam senkit, nem hallottam választ se a tulsó partról. Öt-hat perc múlva az otromba komp csakugyan vízen volt és hamarosan átkerültünk. A balpart várhegye harangalakú, a vár romokban hever. Ez a középkorban virágzott *Dagnum* (latin) *Dagno*, (olasz) vagy *Danj* (szerb) nevű vár, a styüptárok *Denj* vagy *Dojino* néven nevezik. Nevezetes pont: itt folyik össze az Alessio és a Skodra felől jövő kereskedelmi út, innen aztán Prizrenbe vezet. Ennek az úttalálkozásnak uralkodó pontján vagyunk és ezt innen fentről a várhegyről, nem is nehéz megállapítani.

Lemegyünk a parányi Denj faluba és a várhegy lábánál találunk egy bolthajtásos, erős építésű templomot. Ez a közeli *Lacsi* falucska plébániatemploma. Benne sérült latin és görög feliratok és több rétegű freskónyomok láthatók, hiszen ennek a várnak gazdái is gyakran változtak. A kör-

nyéke termékeny és a falvak virágzása idején kitűnő szántók és szőlők öveztek.

Következik a bifurkáció! A Drin folyó *Mjet* és *Kozmacsi* falvak között két ágra szakad. Az egyik ág délnek tart és Alession át éri el az Adriát : ez a Drin eredeti medre, ma *Drin i Plak*, Ó-Drin néven kevés vizű, lassú folyású, iszaposodó, csenevész ág. A másik nyugatnak tart, majd Skodrának veszi irányát és a Rosafa alatt betörve a Kiri torkolatába, azzal együtt egyesül a Bunával. Ez a már említett *Drinazi*.

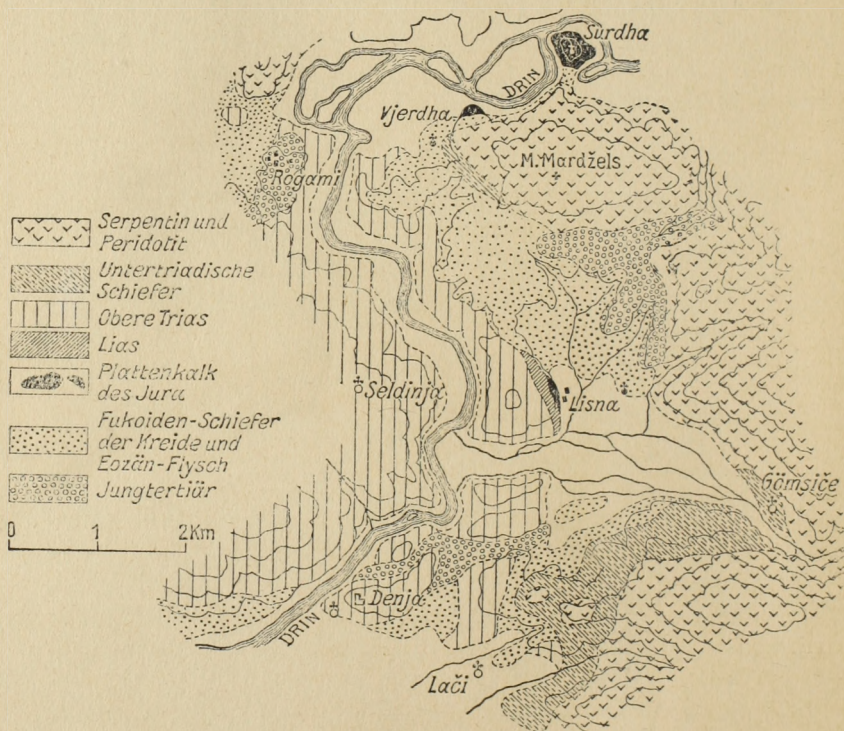
Keresztmetszet a Drinazi medreiről Gurizi és Kosmacs falvak közt,
a Skodrától keletre elterülő Zadrime síkságon.
Mérték 1 : 50,000.

Világos, hogy itt a bifurkációnál, az egész tágabb vidék legfontosabb hidrográfiai pontján állunk. Visszatekintve Vaudenjs felé, szépen látszik a hegyszorulat, amelyen át a Drin a síkságra ömlik. Magát a bifurkációt a térszín és a vízbőség magyarázza. Sok gondot okozott már a kormánynak.

Amikor Skodrában történeti források után kutattam, megismerkedtem és barátságot kötöttem *P. Gyergy Fishta* ferencrendi atyával, népének legkiválóbb költőjével és irodalmi vezérével. Ő átadott tanulmányozásra egy 67 oldalas gépírási tanulmányt, hozzacsatolt jegyzetekkel együtt : «csak öt napra, azzal, hogy felhasználni a háború befejezése előtt nem szabad : lemásolni és közölni egyáltalán nem szabad». 1917. április 4-e óta 20 év telt el, azonkívül *Péchy Béla*: Albanien című cikkében is felhasználta (Thallóczy gyűjteményében, Albanisch-Illirische Forschungen, II. 45.). Ennek alapján foglaljuk össze a magunk szempontja sze-

rint a tágabb Skodra-medence vízrajzi helyzetét. A mű szerzője : *A. Briot* francia mérnök, címe : «Les inondations de la plaine et l'exhaussement du lac de Scutari. Causes réelles de ces perturbations et moyens d'y remédier». Kelte : Scutari, 1911. dec. 10. Ez a legkiválóbb összefoglalás. (Azonban nem kivonatát közöljük, hanem átdolgozását!)

A Drin könyök és Gömsitçe földtani vázlata.
Br. Nopcsa F. Albánia-jából. Denja alatt a Drin bifurkál.

— A Drin azelőtt Alession túl torkolt az Adriába, 1846 táján (valóban 1858—59-ben), új ágat nyitott a Bunába : ez a Drinazi. Minthogy árvízkor a Drinazi $\frac{2}{3}$, a Drin plak $\frac{1}{3}$ vízmennyiséget szállít (1000 m^3 : 500 m^3) és a Drinazi esése 1·58 m, ez hamarosan az egész vidék lakosságára igen káros volt. Az *igazi* okokat nem ismerték fel, és így hamis véle-

mény keletkezett az orvoslásra. A hatóság a Drin régi medrébe akarta visszavezetni. *Sefket Pasa* idején sövénytöltést vontak és közeit kavicssal töltötték ki, hogy a bifurkációnál zárógátat nyerjenek. Ezt a töltést az első áradás elvitte.

Később a város vállalattal akart szerződni, de pénzhány miatt az ügy abbamaradt. A török kormány nem áldozott Albánországra. Aztán is többször kísérleteztek a Drin medence mélyítésével, de ezeket a kotrásokat az ár néhány óra alatt betemette. Kotrással lehetne biztosítani a torkolat szabad útját, azonban a Drin a Zadrima síkságán alsószakasz jellegűvé válik. A homok és hordalék folyton mozog benne, padokat épít stb., ezért a kotrás nem megoldás. Feltöltés sem segít, az ár túlnagy. Ezért *a hordalékot felső folyásában kellene visszatartani.*

A folyó munkájának intenzitása függ az éghajlattól is. Ősztől tavaszig nagyon esős az időjárás. Skodra jellegzetes klímája onnan van, hogy az üstnek, a tó szűkületének szegélyén fekszik. A tó felhőzete és az Adria felől jövő felhők összegabalyodnak és az ilyen találkozások borzasztó zivatarokkal és dézsaöntésszerű záporral járnak, gyakran darával. 1883. szeptemberében Briot *300 mm csapadékot mért 10 óra alatt*; 1902. szeptember 16-án 40 perc alatt 170 mm-t. Ez a felhőszakadás néha elárasztja egyidőre az egész várost, mert nem tud elég hamar lefolyni, bár a talaj is nagyon vízátbocsájtó.

Ha tekintetbe vesszük az egész vízrendszert, megállapítható, hogy négy folyó, a Moracsa, Kiri, Drin és Gjadri küzdelme folyik itt.

A Skutari tavat elsősorban a *Moracsa* és mellékfolyói (különösen a *Zéta* és a *Cijevna* vagy Cem) táplálják, azután a Rieka és néhány torrens. Ez kb. 4700 km², (Péch szerint 6200 km²), vízgyűjtő terület és mp-ként 200 m³ vízszállítás. A tó vizét a Buna 41 km úton viszi a tengerbe.

Az összefüggés a tó lefolyása és a bifurkáció közt világos lesz az alábbi adatokból: a tó 40 km hosszú, felülete 325 km², magassága 7,23 m a tenger felett. A tó keleti két síksága 50,000 hektár, a Bregu i Buns 16,000, a Zadrima 28,000 ha és a Baldrin völgy 4000 hektár.

Megfigyelés és mérés egyaránt bizonyítja, hogy a tó vízmagassága növekvőben van! A vízfelület az utóbbi 40 év alatt (a háborúig) kb. 12,000 ha-t nyert. *Franz Weiss* térképén (Wien, 1829, 1 : 575,000) a tóban hatalmas szigetek vannak és a Hoti öböl (Lityéni Hotit, Humsko blato) önálló medence. A tó szigetein falvak voltak.

A *Kiri* (a régi *Clausula*) kb. 50 km hosszú és kb. 300 km² a vízgyűjtő területe, esése km-ként 3·70 m, vízszállítása az esős időszakban kitesz kb. 300 m³-t mp-ként. Fontos tény, hogy régen a *Kiri nem hatolt le Skodráig*, hanem *Vraka* községnél, Skodrától északra 6 km-nyire torkolt a tóba. Régi medre és a tóban régi deltája még megvan.

A *Drin* (gör. Drilon, lat. Drinius, Drinus, alb. Drin, szerb Drim, gyöke *der*, jelentése völgyeszoros, neve azonos a Bosznia és Szerbia közt folyó Drináéval) Albánország legnagyobb erőforrása. Két ágból alakul ki: a *Fehér Drin* (alb. Drini barz, szerb Beli Drin) Pety (törökül Ipek)-vidéki hegységből ered és 120 km hosszú, a *Fekete Drin* (alb. Drini zi, szerb Cserni Drin) 150 km hosszú és az Ochrida tóból (a régi *Lychnidus lacus*) ömlik ki. *Kula Lums* alatt történő egyesülés után a Drin kb. 100 km-t halad az Északalbán-hegyvidéken át, amíg ideér a vaudenjs-i bifurkációs pontig. Ez a bifurkáció a XIX. század közepén alakult ki.

A Drin vízterülete 4500 km², magasvízkor 1500 m³ vizet szállít. Ennek kétharmadát az 1 km-nél szélesebb és 13 km-nél hosszabb Drinazi veszi fel. Ezzel a számtalan ágba hőmpolygetett vízmennyiséggel több mint 1500 ha földet elpusztított és lefejezte a Bunát, visszaszorította a tó vizét. A tó szintje azóta annyira emelkedőben van, hogy Briot az évente árvíz alá kerülő területet 15,000 ha-ra teszi.

A *Buna* (Bojana, régen Barbana, Barbanna) le tudta vezetni a tó és a Kiri legfeljebb 1100 m³ vizét; amikor azonban a Drinazi betört a medrébe, még 500, sőt 1000 m³ vízzel, ezt a többletet már nem bírhatta el, és az ár szétfolyt a síkon. A megoldás az lett volna, ha a Drinazi a már említett Beltoja—Trusi—Baldrinvölgy-úton vág medret magának. Ez azonban nem lehetséges, mert a Baldrinvölgy (Kneti Baldrins) esése nulla. Ha a Drinazi a hegyekből hozott víztömeggel néhány óra alatt méterekkel emelkedik,

akkor elfoglalja a Buna egész medrét és a Buna vizét visszaszorítja a tóba. Ilyenkor megesik, hogy a Buna mélysége Obotinál, Sirty magasságában, a 180° -os kanyarban 4—5 m ; míg fönn, Bakselik előtt, alig 1 m.

A *Gjadri* a Drin i plak baloldali mellékfolyója. Kisebb folyó, vízgyűjtő területe mindössze 250 km². Vaudenjtől délkeletre Naracsi falunál lép ki a Zadrime síkságra és ettől kezdve segít a síkság feltöltésében. Csakhogy kevés hordaléka lévén, nem tud lépést tartani a Drinnel, tehát völgye alacsonyabb és elmocsarasodott. *Gjadri* községnél éri el a *Drint*.

A folyók működése ez : a Drinazi előnti a mélyebb külvárosokat és elmettzi a Bunát. Erre a tó megduzzad és előnti a skodrai bazárt, a Kiri meg a várostól keletre tengerre terpeszkedik széjjel. A Buna lejobb kilép medréből és előnti a Bregu Bunst, néha 18—20,000 hektárt. Ezért pusztultak el itt a régi falvak. Következmény : csak egész sekély merülésű hajó mehet fel Skodráig, a Buna már csak *Samrity*-ig hajózható.

Történetileg nézve, a rómaiak nemcsak *Lacus Labeatus*-nak, hanem *Palus Labeatis*-nak is mondták a Scutari tavat : tehát *mocsárnak* mondták valamikor. (Más neve : *Balta*, török neve : *Ikenderié*.) Valamikor öböl volt, a Moracsa folyt át rajta, aztán a tenger visszament, a folyó torolata mocsaras lett, s amikor a XIII. század táján a Drin is teret foglalt itt, kialakult a tó. A Buna Liviusig a Baldrin völgyön át a *Drinbe folyt* : még nevezetesebb, hogy nem a mai helyen lépett ki a tóból, hanem a *mai Skodrától északra* ; csak a Kiri kialakulása szorította dél felé. A Drin többször változtatta medrét és végül is elpusztította a középkori Skodra városát, amely a Citadella és Brdica között terült el. Ezeket a változásokat nemcsak történeti okmányok, hanem ma is felismerhető földrajzi bizonyítékok igazolják. (I. I. fejezetünket). A tó lefolyása mentén a feltöltődés olyan nagy, hogy a Brdica és *Oblika* domboknál a természetes feltöltődés 400 évnél rövidebb idő alatt legalább 3 m-t tesz ki. A Kirin túl Gurizire vezető út pár év alatt $\frac{3}{4}$ m-t süllyedt. Ezt úgy kell érteni, hogy a Drinazi háromnegyed méterrel töltötte fel a környéket.

Vagyis, ha a Drin rendszeren lefolyik Alessio felé, akkor Skodra és a Zadrima virágzik, ha azonban a Drin Vaudenjs-nél bifurkál, akkor a Zadrima száraz marad és az ár folyton előnti Skodrát és vidékét, maláriát és pestist hordozva. Jelenleg a Drini plak nyáron száraz, csak mélyebb helyein van halbő vízfelület ; folyásról szó sincs.

Mindebből következik a megoldás : — mondja Briot — a Kirit a tóba kell bevezetni és a Drint a Zadrimára kényszeríteni. Akkor lehet a Bunát szabályozni mélyítéssel és Obotinál átvágással, hogy esését javítsák. Briot számítása szerint ezzel 40,000 hektár jó földet lehetne nyerni, minimálisan 10 millió békefrank értékben. Ez az érték könnyen megvalósítható öntözéssel emelhető.

1880 táján *Lambert mérnök* gátakkal próbálkozott a bifurkációnál. Azonban munkája tragikus okokból félbe-maradt. A munka megkezdése után néhány hónappal szemle-úton járt a Buna torkolatában, amikor gőzbárája *Manos* vállalkozóval és hat más tiszttel és hivatalnokkal fedélzetén zátonyra került és elmerült, mielőtt bármelyiküket is ki lehetett volna menteni. A folyók ellen vívott harc megkövetelte a maga vértanúit. Utána Briot vette át a munkát, de évtizedes veszekedés tört ki a hatóságok közt, pénzt meg senkisésem adott. Csatornázások kezdődtek *Mjestnél*, azonban kudarcba fulltak. És kudarcba fulladt a török idő alatt minden egyéb kezdeményezés is, majd a politikai zavarok miatt az egész kérdés lekerült a napirendről és maradt minden szabályozatlanul.

Péch is közli a Briotnál található meteorológiai tabelát. Ez világosan bizonyítja, milyen szeszélyes a csapadék és milyen nehéz a vizeket megfékezni. Az 1888—1908 közt eltelt 20 év adataiból kitűnik, hogy az évi csapadékmennyiség, felismerhető periódus nélkül, 2242-től (1892) egészen le 677 mm-ig (1907) ingadozik. A 20 évből négyben maradt a csapadék 1000 mm alatt és 7 évben volt 1500 mm fölött. Az egy napon lehullott legnagyobb csapadékmennyiség 1899 október 14-én 170 mm-t tett ki. Briot az 1902. szeptember 16-i mennyiséget, 40 percen belül, 170 mm-re teszi. A skodrai jezsuita kollégium mérése ezzel szemben ugyan-

akkor csak 155 mm. Az évi elpárolgás legkisebb száma 670 mm (1905), legnagyobbja 780 (1904) mm, 20 évre számított átlaga pedig 717 mm. — Eddig Briot.

Nem csoda, hogy ennyi súlyos nehézség közepett a kormányzat nem tudott megküzdeni az árvizekkel, a maláriával és a pestissel. Ehhez szilárd és gazdag kormány kellene. A Drin bifurkációjának és az egész vízrendszernek megszabályozása a jövő feladata marad.

V.

Tovább a Skutari-tó körül.

Csattanós bizonyítékot szolgáltatott az árvíz kialakulására ottlétem alatt az 1916 december 18—19-i rettenetes égháború, mert ez ritka magas ávizet zúdított Skodrára. A legöregebb emberek csak egy-két akkora árvízre emlékeznek, mint amilyen ez volt. A mérés szerint Skodrára 162 mm csapadék esett 24 órányi idő alatt.

A Kiri összes medrei és teljes árterülete egyetlen tengerre nőttek. Skodrát a Kiritől töltés védi; ezt az ár átszakította a város északkeleti végében levő temető közelében. Ugyanekkor a tó vize délnyugat felől, a Bazár-negyedén át, hatolt be a városba. Megvolt a szemléltető példa. A Kiri elöntötte az érseki székesegyház előtti terepet is (ez volt a «Rádió» mező) és környékét; behatolt a Skanderbeg-utcába. Egy méter magas (pontos mérés 98 cm) vízréteggel rohant végig a városon és a város nyugati végén levő mosé rom mellett ömlött a tóba. Világos bizonyítéka annak, hogy a város a Kiri tágabb árterületén fekszik és hogy műszaki vagy földrajzi akadálya nincs a Kiri tóba terelésének; ha a szabályozási terv ezt kívánná.

Hadseregünk a mólótól a városba széles, emelt műutat épített. Mikor az 1916. decemberi árvízkor a tó vize a várhegy alatt megrekedt, a tó elöntötte a mólót is, az új műút kétoldalán levő mélyedéseket és a Bazárt. Az utat

nem. A móló felőli utcákból a lakosságot ki kellett lakoltatni: a város belsejében ismerősöknél stb. zsúfolódtak össze. A városban a bajt a Kiri okozta. A Drinazi viszont a Brdica dombok előtt *nemrég* készült új hidat szakította le és elöntötte — mint minden évben — a Trusi síkságot; ezúttal magasabban, mint egyébkor.

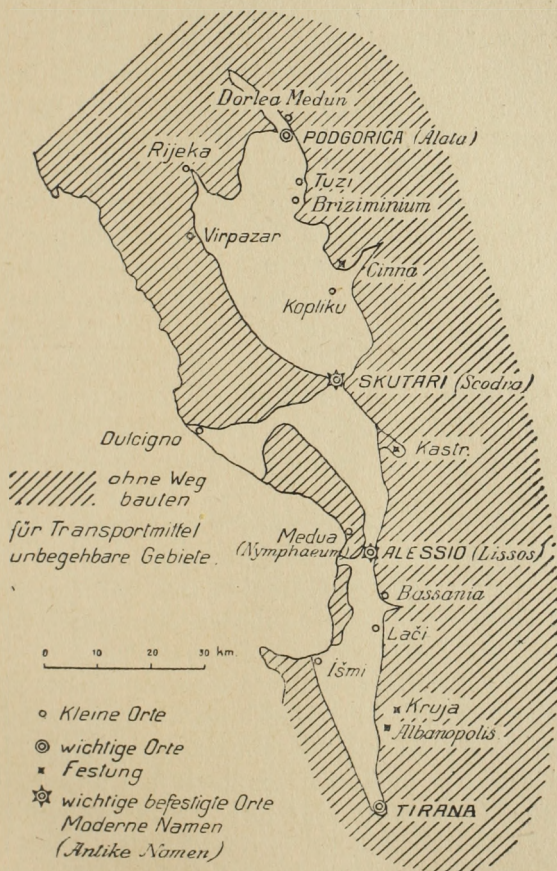
A Kiri két teljes napig tartotta ezt a szintvonalát, akkor éppen olyan gyorsan leapadt és visszatért medrébe.

A *Jubani* hegységről még csak futólag volt szó. Külön utat szenteltem neki. Az árvíz után néhány héttel tisztí csoport élén, lóháton mentem a *Boka* mellett, Renci községen keresztül épülő katonai úton Gurizire. A kőbányát rendezték be és lövontatta anyagszállító vasút készült. A Pistali hídjá kész volt, két tonna teherbírással. Jubaniig is kész az út, a hidak épülnek. A Jubani felett serpentin-út van a tetőre: ez a tető elsőrendű védelmi támpont. Felső szakasza még épül, csak gyalog tudunk feljutni rá, meredek úton. Fenn az ú. n. platót három részre oszthatjuk. A gerincvonal három kiemelkedésével (467 m, a Jubani-csúcs 534 m, és 429 m) Skodrától jól látható. Aztán következik egy magasabb, átlag 400 m-es plató és keleten egy délkeletnek mutató alacsonyabb, átlag 200 m-es plató.

Másszor külön elmentünk a platók tanulmányozására. Az egész plató egyetlen helysége Seldinja (120 m) az alacsony részen. A magasabb plató egészen karsztos, számos kúpja, háta és töböre van. Amint azonban a térszín esik, mind több a termőföld. Fenn egy-egy dolinában szegényes kukorica szomorkodik a vörös anyagban, az alsó platón vastagtörzsű, lombos erdőt találtunk, kettőt is. Az első plató a Drin közelében üstté mélyül. Itt több holdnyi jó föld van és vagy tizenöt ember tevékenykedett, járt-kelt rajta, sok állattal. Itt a hegység déli végződésén ereszkedtünk alá mintegy 200 m-es meredek hegyoldalon. A leszállás nehéz, a törmeléken kellett járni, nyomorúságos, kanyargó ösvényen. A feldúlt Gavocsi helyett új község települ ide *Spasari* néven. Jó félóra kínlódás után, éppen a bifurkációval szemben, értük el a skodrai utat, ott, ahol lovaink vártak.

Egyik út a Drin «könyökéhez» vezetett. Jubani hegy-ségtől északra van a *Mazreku* vidék. A Drin itt nagy medencében, derékszög alatt fordul délre *Mskala* és *Vreja* köz-

Az északalban sikság diagrammja. — Br. Nopcsa F. Albania-jából.
A vonalazott terület közlekedésszakkal nem járható, csak a fehér terület.

ségek között. Renzi falu után a Pistali völgyében kell fel-felé haladni Rogami faluhoz (Ragami). Rogamin túl van a 70 m-es hágó, egyszersmind vízválasztó a Kiri és a Drin

között. Málhás állat járhatja, lovas nem ; csak gyalog jutottam tovább. Mskala előtt folyik a Drinbe a *Nerfusa* patak. A megjárt úttól balra látható mindenütt a szerpentinből álló Bardanjolt (Bardanjór) hegység. Ezt a Mazreku medencét képzei Briot egyik nagy tárolónak, amely a Drin árvizét és hordalékát visszafogja.

A medence felső végénél 131 m-es várhegy zárja el a Drin völgyet : ezen vannak *Surda* romjai. A hegyet három oldalról veszi körül a Drin. A régi várfal négyszegletű tornyai a várkapu és a templom alapja még kivehetők ; megannyi durvaanyagú építmény. Ez volt az antivari-i érsekséghez tartozó *Sarda* püspöki város. Szemben, a jobbparton, templom-rom látszik ; *Kisa Satit*, 240 m magasságban. Nopcsa Ferenc báró «Aus Shala und Klementi» című tanulmányában (Patsch-gyűjtemény, Sarajevo, 1910) a *Surda* nevet így magyarázza : Zibesurdos = trák isten. Zib = villám, surdos = *talán* az albán shurdh, shurz = süket és Zibesurdos = a siketítő égzengés istene. Talán a trák Zibesurdos maradt meg mint albán *Surda* (Surdha) és jelentése = romboló, égiháborús isten.

Rogamitól a Jubani platóra dolinák közt visz fel az út. A falu körül még fás minden, aztán szétszórt házak vannak, majd termékeny dolinák húzódnak fel egészen az 539-es alá. Ut nincs, le kellett a lóról szállni, füves juhlegelő ; két és félóra alatt értük el a csúcsot.

A Skodrától délre és keletre tett utolsó utakat lezárhatjuk néhány rövidebb kirándulással, hogy aztán a tó északi partján folytassuk vizsgálódásainkat. 1917 március 7-én mindössze egy lovással megjártam a *Buna hid*, *Zuos*, *Oblika Postme* (Alsó Oblika), *Oboti* vonalat. A legfőbb észrevétel, hogy a sok hordalékot mind a Drinazi hozza, a Buna úgyszólván semmit. A Drinazi állandóan több vizet hoz : ezzel a nagy vízmennyiséggel derékszőgben rohan bele a Buna medrébe és a Bunát valósággal lefejezi, rohamával elzárja a tó vizét : ezért a Buna vize *tiszta* és *áll*, mert a Drinazi nem engedi lefolyni. Az egyesüléskor a Drinazi szélessége 250 m, a Bunáé meg 150 m, azonkívül a Drinazi egyik ága sellőn keresztül folyik a Bunába és a Drinazi tor-

kolat szigetes, homokos ; a homokot cserjés köti meg. Ennek az oka az, hogy ahol a Drinazi és Buna vize találkozik és a víztorlódás folytán a Buna megáll, a hordalék lerakódik. Obotira lóháton nem lehet bejutni, csak gyalog : szemben látszik Sirty és *Skordol*. Obotiig a tenger felől, felfelé gőzhajó jár ; kettőt is láttam.

Hogy valóban a Drinazi a hordalékszállító, azt vízvizsgálat is mutatja. Az árvíz után hamarosan helyreállított új híd fölött vettem vizet a Kiriből. Itt guruló iszap már nincs, csak lebegő hordalék ; csupa finom iszap, fehér homok volt. Ugyancsak lebegve maradó, tehát nem ülepedő, finom iszap volt a többől Sirokánál merített vízben, de a Buna híd alól vett mintában legfinomabb és legkevesebb mennyiségű hordalékot találtam. A Buna vize volt valamennyi között a legtisztább. Ezzel szemben a Drinazi a Buna medrében kitermelt zátonyokat jobbról elhagyva, nekimegy a Buna jobbpartjának (Zuos falu előtt), ott nagyon örvénylik és belevágódik a partba úgy, hogy földnyelv keletkezett. Az itt vett vízpróba sárga, erősen iszapos volt. Ugyanezt az iszapos vizet találjuk meg Oboti táján.

Oblika Postméből bejártam az 1916-os rajvonalakat és az 1918-i montenegrói állásokat. Ide a Tarabos déli hegyvidékére azonban már jobbnak láttam az oblikai fegyveres esendőőrszemet is magammal vinni, útmutatónak pedig a hodzsát. Ő mutatta aztán meg a harci vonalakat és ismertette a harcokat — ahogy ő látta. Az annyit emlegetett *Tarabos* hegyre is felmentem. Oblika Siperme-ig (Felső Oblika) még vezet valamennyire ösvény, aztán semmi. Kitűnt, hogy a Tarabos csak egyetlen csúcsnak a neve : a *Mali Krajs* hegység egyik csúcsa, de nem a legmagasabb. Van 661 és 641 m magas is, míg a Tarabos mindössze 570 m és közvetlen közelében is van 591 m-es csúcs. Viszont jól látszik róla Skodra és oldalán a montenegróiaknak kedvező állásaik voltak sokáig — innen a sajtóban elért hírneve. 1916 őszén már kocsin lehetett felmenni a Tarabosra. A csúcs alatt ötven méterrel halad a hadiút.

Több tanulmányutat tettem a Drinazi ágak és a Zadrima, valamint Bregu Buns egész vidékének vízterületére.

Ezeken megrajzoltam a katonai parancsnokság számára az elárasztott területek határait, összegyűjtve a lakosság nyilatkozatait a szokott előntésekről. Csakhamar tapasztalnom kellett, hogy éjszakánként, szabad ég alatt kocsink mellett tanyázva, nem hiába muzsikáltak körül az *anófelesz*-szúnyogok. Kerge bestiák, a mi szúnyogjainknál valamivel nagyobbak. 1916 szeptember legvégén Alessio (Les) közelében jártam a Drin medrét figyelni és árterén aludtam. Október 4-én, Ferenc napján, nagy díszszemle volt a király tiszteletére. 5-én nagy szemrevételező utat tettem lóháton a Jubanira, katonai, közelebbről tűzérési állások meghatározására. Hajnali négykor indultam vidoron, déli egykor kókadtan értem vissza. Egy pillanatra azt hittem, a lovaglás erőltetett meg. Gyenge ebéd után le kellett feküdnöm és délután hat órakor 39.9° lázam volt. Ez volt a Drin mellett töltött éjszaka után következő *hetedik* nap. Október 6—10-ig a láz naponta elérte a 40 fokot, 9-én 40.4° volt, mire 10-én *tífuszgyanúval* bekerültem a várostól északra, a Golemibe vezető út mentén fekvő *járványkórházba*. Október 11-én 40 fokos lázzal, délután 5-kor kinin-injekciót kapok a jobbkarom erébe. Mint a tűzfolyam, rohan végig rajtam. Újra vérpróbát vesznek és másnapra valamivel enyhül a láz. A 10-én vett vérpróba tífuszra negatív, a 11-i vérpróba *malária tertiana*-t állapít meg. Három kinin-injekció leküzdi a lázat és 15-én lázmentesen a *shirokai* maláriás üdülőkórházba küldenek: ez a tó partján, a Tarabos lábánál fekszik.

Nagyobb, 8—12 személyes közös termek voltak Shirokán. Itt ismerkedtem meg a maláriával közelebből. Tudtam, hogy magas lázzal jár és azonosítottam a mocsárlázzal. Pedig ez a *vér* megbetegedése és befecskendéssel kellett kezelni. Amikor 1916 őszén megbetegedtem és kértem, hogy ne vigyenek mögöttes országrészbe, hanem hagyjanak kint, akkoriban még kísérletek és megfigyelések folytak. Nagy volt a halálozás aránya, mert még nem tisztázták a kezelés módjait. Profilaktikusan kinint kellett szedni, de ennek erőltetése gyakran az egészségest is beteggé tette, mert fül- és fejfájással és főleg étvágytalansággal, ez meg legyengülés-

sel járt. A kinin helyes használatához sem értettünk. Az olaszoknak több gyakorlatuk volt benne.

Mutatta a durazzói eset. Amikor a mi csapataink, nagyobbreszt magyar népfelkelők, a városba benyomultak, nem valami jó erőben értek be. A vidék, amelyen áthaladtak, ki volt fosztva és a rettenetes utakon elakadt az utánpótlás. Nagy volt győztes csapataink öröme, amikor a város közepén *lisztraktár*ra akadtak. A parancsnok nagyot rikkantott :

— Főztek fel három zsákkal túróscsuszának! Nekem még palacsintát is süssetek!

Mindenki nekilátott főzni. Azt mondja a főszakács :

— A keservit a talián lisztjének, ez nem áll össze!

Gyúrták, forgatták szegények, de abból nem lett lepény. Jelentik a kapitánynak. Az bőszen lekapja a népkéffencseket :

— Ne marhuljatok, azt mondom!

Azzal nagyot fújva, elcsörtetett megnézni. Önti egyik kezéből a másikba, nézi a színét, tapintgatja, megfújja, aztán megkóstolja és nagyot ordít :

— Tyű, a ponciusát, hisz ez kinin! Ebből akartok nekem palacsintát sütni, apagyilkosok? Vigyétek az egészet a doktornak a spítálba!

Megismertem közelebbről a malária két főfaját : a *malária tertiana* harmadnapos lázrohamokkal jár. Ez az enyhébb fajtája, bár embere válogatja. Mi tizenegyen feküdtünk két egymásbanyúló szobában, ebből kilenc tertianás ; kettő meghalt közülünk, hármat mögöttes országrészbe szállítottak, négy 3—6 hét múlva bevonult csapattestéhez. Ezek közt voltam én is. A súlyosabbak rohamai rémesek voltak : órákon keresztül hánytak, rázkódtak magas lázzal és utána teljesen apatikusan feküdtek.

A *malaria tropica* a súlyosabb eset. A vérbetegség nekilát a vörös vértestecskék elpusztításának, negyven fokon felüli lázzal, és néhány hét alatt sikeresen végez velük. Volt szerencsém a tertiana mellett tropicát is kapni ; részletesebben írhatom le tehát annak idején. A mostani tertiana lázai az üdülőkórházban néhány nap láztalanság után

kiújultak. A heteken át tartó láz és éhezés annyira elgyengített, hogy amikor legényemre támaszkodva, három hét után először kimentem az udvarra, ötperces sétára, visszajövet a három lépcsőfokon nem tudtam felmenni. Sőt egyetlen lépcsőfokig sem volt erőm emelni lábamat; ilyesmit sohasem álmodtam volna! A láztalanok is kötelesek voltak még 46 napig naponta háromszor fél-fél gramm kinint bevenni. Vettem is néhány napig, de képtelen voltam enni, pedig már éreztem, hogy túl vagyok a betegségen. Erre a naponta háromszor kiosztott kinintablettát naponta háromszor a tóba dobtam; ne kapjanak maláriát a halak! Másodnapra visszatért az étvágyam és attól kezdve legényem minden másnap behajózott Skodrába és onnan hozott fél kiló disznózsírt, egy-egy kiló diót és megfelelő kenyeret, fokhagymát, sőt és — ha volt — gyümölcsöt. És ettem a huszárostélyost dióval reggeltől estig és már két hét múlva visszamentem a csapathoz.

Nemsokára a Bardanjolt hegyeit jártam be. Skodrától északkeletre fekvő szerpentinhegység a Pistali és a Grüka Müselimi patakok közt: zöld köve mindenhova ellátszik.

Neve helyesen, mások szerint, *Bardanjór*. A Müselimi patak bő forrásokból ered, alsó völgye kitűnő kaszáló; innen vásároltam szénát a fogataink lovainak. *Müselimi* község közelében vezet át a Kirt folyón az *Ura Mesit*. Ez magasan ívelt római híd: 2·5 m széles, erős középső pillérrel, ma is kifogástalanul használható volna, ha padlójának kövezete nem lenne csupa kátyú. Ha kiköveznék, az autó símán siklana át rajta: így le kell szállni a szekérről és gyalog átmenni rajta, mert 30 cm-es gödrökből áll az egész hídpadló. A Kiri egy összementezett kavics-konglomerátum platóba 1·5—5 m mély mederrel vágódott be. Ez a plató a *Postripa* vidék hegyvégződése és a tó közt terül el, vagyis onnan, ahol a Kiri elhagyja a hegyeket, benyúlik a mai tófelület alá: nem egyéb ez a plató, mint a Kiri pleisztocén-kori törmelékkúpja, abból az időből, amikor torkolata még a mai Skodrától északra a tóba vezetett. Két régi medre a platón világosan felismerhető, 2—4 m mélyedéssel.

Ha az ember Skodrától Podgoricába megy, akkor végigjárja a Skutari-tó egész termékeny partvidékét. 1917 elején szabadságról visszaérkezve, ütegparancsnokságon kívül még egy külön fogatos alosztály parancsnokságát is át kellett vennem. Éppen akkor (1917 január 24.) látogatta a király öccse, Miksa főherceg, Albániát a Skodra—Alessio—Durazzo—Berat-vonalon. Azt mondták, most kiönthetjük minden panaszunkat mert remélhető, hogy megkapjuk, ami kellene. Nos, jelentést tettem róla, hogy a fogatos alosztályom csupa ványadt dögből áll, nedvesség, rüh lepi el őket; éheznek, semmi tartalék takarmány nincs, naponta kell lovat kórházba beadni stb. A kapitányom, sült morva és rendkívülien korlátolt ember, erre két napig került, harmadik napon parancsponttal válaszolt, mondván: miért tartják nyitva az istálló ajtaját, ablakát? Ez okozza a ló betegségét. Kezemben a parancsponttal, meglestem a kapitányt délután.

— Kapitány úr parancsára betétek ajtót, ablakot; de kérek az állatoknak takarmányt, mert ez ám a főbaj.

— Most itt van a főherceg, most nem lehet kérni takarmányt. Eleget kapnak amúgy is — ijedezett.

— Kapitány úr, mi csak kispatájú lovak adagját kapjuk: tudja-e, hogy egyetlen kispatájú lovunk nincs, hanem mind középpatájú?

— A takarmányt be kell osztani.

— Kapitány úr, látta-e a tegnapi állatorvosi jelentést? Eszerint a boncoláskor a tegnap reggel a kocsirúd mellett, az utcán összerogyott és elhullt ló gyomrából két és félkiló kavicsot és homokot vettek ki.

— Nem tehetek semmit! — utasított el a tehetetlen emberek csökönyösségével.

— Kapitány úr, megyek, megírom jelentésemet arról, amit már szóban jelentettem. Kiváló parancsnok elődeim idejéből kimutathatóan 8328 kilogramm széna és 2408·5 kilogramm magtakarmány hiányzik. Kérem jelentésem felterjesztését a várparancsnoksághoz.

Ez már érzékenyen érintette. Főherceg ide, főherceg oda, ha őt felelőssé tehetik ennyi hiányért, még el is csap-

hatják, sőt még tán a frontra is küldik. Jó lesz ezt az embert eltávolítani, amíg itt van a főherceg. Igen barátságos lett :

— Kérlek szépen, várj két napig. Ez alatt elintézek mindent. Szerzek neked lópótlást is. De most parancs jött, hogy fáért kell mennünk, túl Ivanajon, valami karsztos erdőbe. Szeretném, ha erre felügyelnél stb.

Ez azt jelentette, hogy menjek fáért. Így kezdtem meg útjaimat észak felé. Legalább megnézem a tó öbleit — gondoltam. A Skodrától észak felé látszó magas hegyek is régóta izgattak. A városban mindenki meg tudja nevezni a legközelebbi *Maranajt* (1576 m), egy hegycsoportból kinyúló legmagasabb csúcsot. Mögötte, már ködbevesző messzeségben sötétlett egy egyenes gerincevonalú lánc, még ezt is meg tudták nevezni : *Parun* hegység. De hogy arra milyen a hegy, vannak-e erdők, kifélék lakják, erről Skodrában vajmi keveset tudtak. Érdekes, ahol nincs vasút, ott egy napi járóföldnyire már alig tudnak egymásról az emberek. Megkérdeztem tanult embereket is, de csak annyit mondtak :

— Áh, a Parun! Annak valódi havasai vannak, olyan két és félezserek!

— Nem szoktak a skodraiak oda például kirándulni?

— Hogyan, a Parunba? — nevettek a gyermekes kérdésen. — Hiszen az már a *Malcija e maze*.

Elindultam hát hosszú kocsisorral a *Nagy Hegyvidékre*, egyelőre — fáért. A hegyek és a tó közt elterülő síkságon katonai út húzódott, ezen bandukoltak szegény lovacskaím ; meg is tették a harminc kilométert hat és félóra alatt! Amíg ők az úton lépegettek, bőven ráértem hátszlovamon vizsgálódni. Ennek a Skodrától északra, a tó mentén elterülő síkságnak neve : *Stoj*. A síkságot folyómedrek szelik keresztül. Az elsőt megszemlélem. A meder neve : Rijoli. Világos latin hatás : a *rivulus*, patak szóból ered.

A medernek több ága van, de egyik sincs határozottan kimélyítve. A hegyhez közelebb mélyebb a meder, a nagy kavicsokból felépült talajt több méter mélységben felszaggatta. Ilyenféle patak csonka hazánkban nincs. Az olyan vidékeket jellemzi, ahol nincs egész éven át csapadék, ha-

nem az időszakos csapadék az uralkodó. Itt Albániában a téli időszakban, októbertől áprilisig erősen esős az időjárás. Ehhez igazodik aztán az ilyen rövid hegyi patak munkája.

Ha a hegyekben eső van, helyesebben: ha leesik a télen gyakori felhőszakadások egyike, akkor ez a száraz kavicsmeder órák alatt mindent elsöprő széles árral telik meg. Az ár hirtelen jön, ilyenkor el kell menekülni a meder tájáról. Az ár ereje rettenetes: sziklákat görget, úgy és ott vájja ki új medrét, ahol és ahogy akarja. Emberi erő megkötni nem tudja. Egyetlen védelem ellene csak a megfelelő területű ártér magas töltések közé szorítása volna. Erről azonban az ország jelenlegi művelődési helyzetében álmodni se lehet. Egy-két nap múlva az ár éppen olyan gyorsan lelohad, a víz egészen eltűnik, legfeljebb egyik-másik ágba marad vissza valami vékonyka szivárgás. Az ilyen hegypatak a *torrens*.

Most éppen van ilyen szivárgás legtúlsó, frissen vajt ágában. Megmérem: 20 cm mély. Kocsijaim tehát könnyen átgázolnak rajta; s míg egyenként átdöcögnek az egyetlen kavicsgödörökön, én meglátogatom a hídépítőket. Csofálatos: nem áll rendelkezésünkre tudományos gondosságú mérés, nem tudjuk, mekkora szokott lenni a legmagasabb árvíz szintje. Aztán: kevés vizsgálódással megállapítható, hogy minden alkalommal új ágakat tör az ár, mint az arab vadik, a szaharai szárazmedrek esetében. Tehát a *torrens* a síkságon kétségkívül *kalandozik*. Hadvezetőségünk mégis *hídépítésre* parancsot adott. A parancsot mérnöki, (miként hallottam, cseh nemzetiségű mérnöki) szakvélemény és tanács alapján adták ki.

Elnézem, hogy szorgoskodik az osztag és a munkáshad. A most látható medreken át vezették a híd vonalát. A rómaiak jobban értettek ehhez a vidékhez, mert kőből építettek magasan ívelt hidat. Olyan magas volt a római híd íve és olyan erős volt, hogy az ár előnthette, fölötte is elzúghatott, de a vastag kőépítmény diadalmasan megmaradt évezredekken át. A mi hídunk itt egyenes vonalú, alig három méterre emelkedik a legmélyebb medermélység fölé. Anyaga: fenyőgerenda és fenyődeszka. Csak a munka-

vezető őrmestert találom meg. A mérnökhadnagy és a parancsnok főhadnagy másutt jár — új hidat jelölnek ki.

— Mennyi időre készítik ezt a hidat? — kértem tőle kajánul.

— Amíg a zsoldunkat kifizetik! — kedélyeskedett az őrmester.

Csakugyan, a híd egy hónap alatt elkészült; az első tavaszi ár pedig elsodorta.

A föld, a tó «síksága» a Stoj és Vraca vidéken: «*hangos-föld*». Minden lépés visszhangzik rajta, mert a kavicskonglomerátumba a csapadék járatokat vájt és apró üregek vannak a talajban, a nélkül, hogy a talaj lazább lett volna. Amint a ló lép: a föld kong, ha néhányan vágtázunk rajta: a föld dübörög. Ezért nehéz, másodrangú termőtalaj. Csak a Rijolin túl enyhül a helyzet. *Kopliku* falunak már jó termőföldje van és itt a *Bajza* körzetben egész sor község települt a tó partvonalára: *Kaldrun*, *Sterbec*, *Jubica*, *Kamnica*, *Flaka*. Ezeknek erdővidéke télen víz alatt van, de a telepések ezt kibírják. Koplikuban katolikusok és mohamedánok együtt laknak. Végigjártam a falut és a kútnál két szép leányt találtam: éppen vizet merítettek. A kút is eredeti kerek kút volt, előkaptam hát a gépet, hogy felvételt készítek róluk. Megálltak, de félénken nézegettek a falu felé. Éppen el akartam kattantani a kioldót, amikor elfutottak. Lovászom meg integetett az útra. Két ember jött felénk, nem éppen barátságosan. A kocsik messze jártak, a lovásznál volt kurtály, nálam meg revolver. A két albán méltósággal közeledett, mint két herceg. Eltettem a gépet és lóra ültem, úgy vártam meg őket. Megálltak néhány lépésnyire és néztek. Már értettem valamit albánul.

— Tu ngjat jéta! (Hosszú életet!) — köszöntöttem rájuk. (Olv. tu nat jéta.)

Komolyan fogadtak és azt mondták, a faluban van Nikaj pap, jöjjen hozzá. Gondolkodás nélkül megindultam velük és kikérdeztem őket, amennyire tőlem tellett, életük felől. Az albán férfi szótartó dzsentlmen, nem csal törbe idegent és megmondja, ha haragszik. Ezek kétségkívül akarnak valamit, de bíztam benne, hogy nem ellenséges a

szándékuk. Már jött is a pap, de nem a helybeli, hanem nagy meglepetésemre skodrai házigazdám : ezért volt olyan ismerős a Nikaj pap neve. Rokonlátogatóban volt s jelentették neki, hogy katonai kocsisor vonul az úton, és hogy én a faluban vagyok.

Örül, hogy ismerősre talál és legyenek a vendége. Éreztem, milyen erős szervezet áll itt őrt a nép felett, mely szembe helyezkedik *minden* hódítóval — a föld alatt. Elmondtam neki, (tudott franciául), a kút és a lányok esetét. Olyan izgalom fogta el, hogy azt hittem, elalél.

— Ezer szerencse, hogy a lányok idejében elfutottak, Nincs felvétele, nincs úgy-e? Ha keresztény ember lemezre veszi őket, *elvesztik becsületüket* és hozzátartozóiknak kötelessége a meggyalázót megölni!

— De hisz nem is volt rajtuk fátyol, csak félig!

— Ezek szerencsére bektasik : valahogyan el ne mondja a dolgot a lakosoknak — aggodalmaskodott.

— Nem mondom el : de mik a bektasik?

— A bektasik a liberális mohamedánok szektája. Felfogásuk elüt a szunnitákétól : szabadságot kívánnak mindenkinek, mosét nem építenek, csak imaházuk van : ennek a neve *tetye*. Szerintük nem lehet Isten akaratát, Isten szavát könyvbe foglalni, mert Isten szava oly bölcs, akarata olyan magasrendű, hogy ember mondatokban ki nem fejezheti. Ezért a korán sem lehet olyan szent könyv, melyben minden igazság benne van. Lényeges tételük, hogy nem terjesztik fegyverrel vallásukat, mint a török birodalom, hanem elismerik, hogy más ember is lehet igazhívő. A bektasik szoros együttműködésben élnek az albánokkal. Egyébként azonban éppen olyan analfabéták, mint az albánok.

Közben beértünk a templom terére, az albánok megjuhászodtak és mikor a lóról leszálltam, az egyik érttem jött, komor küldött hirtelen zsebébe nyúl, egyet fordít és már kínálja mosolyogva a cigarettát — igen udvariasan még lenyalatlanul. Ez aztán már teljes barátság! Muszáj meginnom egy feketét : közben elmondom, hogy fáért megyek a Kastrati-i erdőbe, valahova Vukpalaj mellé. Erre Nikaj főtisztelendő úr a következő történetet mondotta el :

— Négy évvel ezelőtt nagy üzlet készült: én is részt vettem volna benne és több más egyházi személy. Őn most néhány mázsa fát vágatott ki, de ez az érdekszövetkezet Alessiótól keletre, körülbelül Ungrej falutól déli irányban a *Qafa* (olv. Tyafa = hágó) *Dervenit*-ig terjedő vidék őserdőségeit akarta irtani. Az alessiói hegyvidék («Malcija i Les-sz») keleti felén, továbbá *Kszella* és *Kusneni* törzsek területén, de különösen a Tyafa *Dervenit*-től (740 m) délre, a *Mati* folyó völgyében kimeríthetetlen gazdagságú őserdők vannak. Nehezen bár, de megszereztük ezeknek kitermelésére a török kormány engedélyét. Egy olasz tőkecsoporttal társult volna a honi klérus: ez a csoport hajlandó volt *Meduából* (albánul «Snyin») vasutat építeni a *Mati*, majd a *Fani* folyó völgyében. Az elosztó állomás *Pesana* lett volna. *Pesana* a *Mati* folyónak azon a pontján van, ahol a folyó a hegységből kilép az alföldre. Itt vezet át a főút, mert itt van a *Mati* jó átkelőhelye, miként a *Driné Vaudenjs* mellett.

— Szenzációs terv, mi valósult meg belőle?

— Semmi, mert megvalósult a háború. Pedig jól elő volt készítve már és óriási nyereségünk lett volna — csetint nyelvél a pap — több millió lírás tiszta haszon, azaz koronában is milliókat tett volna ki — javítja ki hamar.

Tudtam, hogy teljesen az olasz orientáció híve, maga is Itáliában tanult. Csak azon csodálkozom, mire kell neki a sok pénz: nem állhattam, meg, megkérdeztem:

— Sok mindenre kell: a vállalatra (a vállalat — ez Albánia egyetlen nyomdája volt, amelynek ő a tulajdonosa), hogy bővítsem; kultúrára, de magamnak is, mert mindent drágán meg kell fizetnem.

— Mennyi kell főtisztelendő úr háztartására havonta?

— Átlag elmegy 1500 korona (az én főhadnagyi fizetése sem valami 400 korona, a pótlékokkal).

Voltam náluk. Nővére a háziasszony. Otthonuk a mi fogalmaink szerint a közepes polgári háztartás színvonalán mozog. Világos, hogy politikai célokra kellene a sok pénz, amint hogy itt Koplikuban se jár most tisztán rokonlátogatásért. Itt könnyebb összebújni, mint Skodrában. Engem

meg azért kerestetett, mert azt szimatolta, hátha nyomozni jöttem utána — favétel örve alatt. Örömben olyan szívélyes most, hogy nincs semmi baj. Később megtudtam, hogy az ivanaji paphoz is járnak messze földről hívek és a papot idegen hatalom fizeti. Iskola persze itt sohasem volt. Kastrati Montenegroval határos, tehát politikailag kényes vidék, de egészség dolgában a legjobbak egyike. Nos Nikaj és az ivanaji pap bizonyára ismerik egymást . . .

Megköszönöm a koplikui kávé és elügetek: egy óra alatt utolérem oszlopomat. Már a Bajzában vannak, annak Ivanaj helysége előtt. Pihenőt adok, itatunk és közben megnézem a tó öbleit. Kimegyek *Hani Kastratit*-hoz, vagyis a Kastrati csárdához. A Lityéni Kastratit és a Lityéni Hotit találkozásánál keskeny öblözet nyúlik le kelet felé. Olyan, mintha a Duna egyik csendes holtága lenne. Ennek partján találom a Hanit, egy viskót: az egész olyan, mint a cigánytanya. Mintha Markó Károly egyik tájképe eleve nedett volna meg. Halásztanya. A Lityéni Kastratitnak tulsó partja jelenleg nem látszik, víz borítja és vonalát csak a növényzetből lehet megállapítani. Itt ment át a határ, ezeknek az öblöknek a középvonalában Montenegro és Albánia között, az a tulsó mocsár tehát már Montenegro. Az itteni albán part elég magas és erdő szegélyezi.

Nehezen értem meg a csaplárostól, hogy halon és halból él. Minthogy nem látok hálót és egyetlen rozszant csónakot se, megkérdem, hogy halászik.

— Hát így! — mondja és elvezet az öblözet egy bűvőhelyére, felgyüri nadrágja szárát, belegázol a vízbe, ide-oda nyúlkál és egymásután szedi elő a kövér cigányhalat. Nevet hozzá és kínálja: barátságból, világért se pénzért. Elhárítom és búcsúszom. Ivanaj vidékén már megszűnik a torrensek által lehordott kavicskonglomerátum uralma: veres agyag, termékeny füves föld váltja fel, ritkás erdővel (gyertyán, tölgy). A fatelepet délutánra megleltük és másnap estére hazavánszorogtunk. A főherceg már nem volt Skodrában és a 36 gebém közül csak öt hullott el útközben. Ivanajban hallottam, hogy most lesz az albán civilek lövészete. Évente kétszer összegyűjtik az albán férfiakat és lö-

gyakorlaton vizsgálják meg katonai képességüket. Csak nem ezzel függött össze a pap látogatása?

Nemsokára kocsin mentem el néhány napra *Podgoricába*. Ezúttal is Ivanajon hajtottam át, de velem volt a derék Logoreci kolléga és nyugodtan mentem szlávul be-

Észak-Albánia Coronelli 1691-i Atlante venetojában.
Br. Nopesa F. Albania-jából.

szélő vidékekre. Kastrati hegyei télen kb. 800 m-en felül hóval fedettek, nyáron a legmagasabb csúcsokon sem marad meg a hó. A Lityéni Hotit csücskében van a forduló. Itt megy át a Montenegró—Albán határ és a határon áll a Hani Hotit — egy éppen olyan nyomorúságos csárda, mint a Hani Kastratit volt. Ivanajon túl tipikus elkarsztosodás van, sok kis és új dolinával. Egész Skodra innen kap

tüzelőfát (1 m³ fa ára = 13·86 korona). Hoti már telivér malcor törzs (malcor = hegylakó, olaszosan malisszorra torzították, de a malisszor szót az albán nem érti meg.) Az út a Mali Hotit oldalán vezet és átkelőhelye az öböl ágán át *elsőbbrendű földrajzi pont*. Hadseregünk új hadiutat épített és ez *Nanhelm*-nél megy át a tavon. A «község» tulajdonképpen egyetlen csárda, meg egy lakóház : neve a *Helm* hegyről van (254 m) és annyit jelent : Hegyalja ; montenegrói neve *Podhum*, azonos jelentéssel. Nos, itt a Lityéni Hotinak hosszú ága mélyen belenyúlik a dombok közé. A domb annyira meredek, hogy az út nem tudja ezt a kis öblöt megkerülni : inkább áthidalták az öblözet nyakát. A «község» egészen a parton van, 14 m-es tenger szint feletti magasságban (a tó középmagassága 12 m).

Mért maradt meg ez az ág? Mért nem mocsarasodott el? Megvizsgálva a környéket, először is feltűnt a gyönyörű új híd. Azt mondják, a múlt héten készült el, mi az első utasok közé tartozunk, a nagy forgalomnak még nem nyílt meg. Bevert cölöpökre épült fahíd, két jármű kényelmes szélességében. Nagyon dicsértem hidászaikat. Aztán feltűnt, hogy a víz a híd alatt *folyik*. A hídról világosan látni, hogy itt *folyómederről* van szó. Azt is beszélték, hogy télen a Hoti vidék fáját ezen a medren és a Lityéni Hotiton szállítják : az átrakás Hani Kastratitnál történik. Honnan kap ez a meder ennyi vizet? Átérve a helmi partra, forrás után kérdezősködtem : térképem nem jelzett semmi vizet.

— Arrafelé van forrás! — mondták észak felé mutatva. A karsztos sziklán elkezdtünk botorkálni a part mentén és nemsokára a part tiszta vizet mutatott.

— Itt a forrás! — kiáltottam. És már kóstoltam is.

— Itt is van! — duplázott rá Logoreci.

— Itt kettő van! — csodálkozik Venyige is, a legényem.

Kitűnt, hogy félórán belül *huszonkét* forrást számláltunk össze. Világos : a Helm keleti lábánál *bővizű karszti folyó* ér felszínre, mely a földben gyűjti össze vizeit és itt mint önálló folyó jelentkezik. Ezért nem mocsaras az öböl vége, ezért van mindig sok víze és ezért *folyik*.

Tovább Vranj és Golubovci községeken át jutottunk

ki a Plavnica—Podgoricai, jelenleg gyenge állapotban levő műútra. Azért lehetett ügetni a szekérrel. Ennek az egész podgoricai síkságnak *Zéta* a neve. (Latinul: Zenta, Genta; nevét a Moracsai jobboldali mellékfolyójától, a Zétától kapta). Én a Zetát mindig igen termékeny alluviális síkságnak képzeltem, Montegró éléstárának. Látnom kellett, hogy erről szó sincs. A tó partja mocsaras, nem művelhető. Ez a Golubovci vidék és fenn északabbra a *Cemovsko Polje* füvet teremnek ugyan, de a szántóföld csak foltokban jelentkezik, az is harmadrendű. Magyarázata: az egész Zéta éppen olyan törmelékkúp, összecementezett kemény kavics konglomerátum, mint a Stoj. Ahogy a Stojba belevágódott helyenkint 5—6 m mélyen a Kiri, a Ranca vidékbe a Benusi, a Bajza vidékbe a Proni szat, úgy vágódott itt bele a platóba a Cijevna (Cem), a Moracsai és a többi patak is, miként az Podgorica alatt a Ribnica partján látható. Ez nagy csalódás volt számomra, csak az kárpótolt, hogy a Cem bevágódása 10—12 m-es szurdokokon halad át és igen szép volt.

Podgorica (Podgora = hegyalja, gorica = hegy kicsinyítése) a középkorban Albániához tartozott, most Montenegróban van, tehát jelenleg Jugoszláviához tartozik. A vidék politikai és gazdasági középpontja: a Ribnica pataknak a Moracsába való torkolásánál fekszik. Vára ma jelentéktelen rom, de a várost a környező dombokról jól lehet védeni. Annyi bizonyos, hogy viszont a háború alatt rosszul lehetett benne éjjelezni. Elég benne egy éjszakát tölteni.

Másnap kimentem a Moracsai-Zéta összefolyásához. Itt van a történelmi nevezetességű, egykor elsőrangú vár, a ma romokban heverő *Dioclea*. A környék tele van várromokkal, azonkívül a Moracsai-Zéta völgyben egész sereg hadi támpont van. A Moracsai-Zéta összefolyásától *Kolovozi* hét várom van: nagyon kell vigyázni, hogy el ne tévessze az ember a római várat, miként én is csak Kolovoztól visszatérőben találtam rá az igazira.

Dioclea (Doclea) jól ismert római város, de korán vált pusztává. Šufflay szerint a Kr. u. VII. század elején már biztosan lakatlan volt. A múlt században francia, angol,

orosz és osztrák tudósok ásatásai tisztázták szerepét. A katonai részletes térkép négy romot jelez «Ruinen Duklja = (Dioclea)» néven, pontosan a Moracsa és a Zéta folyók összefolyásánál. Ebből egyik a torkolattól délre, a Moracsa balpartján, három a jobbparton és az utóbbiak egy városrendszerbe csoportosulnak — ez a történelmi Dioclea városa. A *Piperske Stijena* hegység elvégződése itt teljesen sík plató, a két folyó meredekfalú kanyónokkal övezi, északról ugyan csak meredekfalú terrens, a Siralijsa zárja el. Csodálatosan védett hely: csak keletről közelíthető meg, mintegy 400 m széles földnyelven. Betonalapozású városfalai a partok mentén vonulnak: a falak nem téglából, hanem terméskőből épültek, nyers feldolgozásuk ügyesen leplezi az erődöt. A belső épületek már rómaiak tégláiból épültek, hiszen városuk a császárság idején virágzott. Forum, főutca, templomok, fürdő romjai mutatják, milyen élénk élet virágzott itt. Nagy neve volt a középkorban is: a szerbek a Scutari tavat is *Dioclitijsko jezero*, Dioclea tó néven ismerték.

A Durazzo—Salonae fő hadiútra bekötő úton jutottunk el: a hadi út ugyanis átment Podgoricán (akkor Berziminium, Berzumno). Šufflay említi azt a csodálatraméltó tényt, hogy a rómaiak a messzefekvő Cijevna forrásokból vezettek ivóvizet a városba, holott mindkét folyónak vize kristálytiszt és a környéken is elsőrendű forrásvíz van. Az akvedukt átvezetése a Moracsán egyszersmind hídul szolgált. A vár kétségkívül uralkodott a két folyó völgyén.

Amikor Skodrába visszaérkeztem, éppen nagy Skanderbeg ünnepét ülték, a jezsuiták rendezésében. Mi úgy tanítjuk, hogy Castrioti György (Skanderbeg) 63 éves korában 1468-ban halt meg Alessióban és ott is temették el. Most íme a hivatalos Albánország 1917. január 16—17-én ünnepelte Skanderbeg halálának 450 éves fordulóját. 17-én volt a főünnep. Délelőtt és este a «Skanderbeg» tornaegyesület fehér ruhában, kék és aranybojtos övvel, sapkában, mellükön vörös alapon fekete sassal (ez a nemzeti címer) zene és énekszóval bejárta a várost. Délután a jezsuita kollégiumban színielőadás volt. Hazafias darabot játszottak, ügyes

rendezésben; sajnos, annyira még nem értettem az albán nyelvet, hogy tartalmáról annál a ténynél egyebet tudnék mondani: a sasfiak győztek.

VI.

Az albán tanító.

(Arcképtanulmány.)

Mielőtt elindulnánk Skodrából hosszabb útjainkra, ismerjük meg az albán kulturális életet, iskolázást és műveltségi törekvéseket, egy ember sorsán, pályáján keresztül. Közelebbről négy tanító-tanárt ismertem, meglátogatva őket iskoláikban is. Kettő pap volt: kettő civil; ezekből vontam össze az albán tanítónak, a nemzeti műveltség tűzharcosának arcképét. Mégis legtöbb vonását öreg Mati Logoreci barátom viseli.

Középtermetű, vékonypénzű ember. Fajalban. Hazáját most már ki tudja hányadik ellenség hengerli végig és földje szegélyeit ki tudja hány ellenség rángatja, cibálja. Hajlott testtartása hazája sorsát, a sok kegyetlen tépázást juttatja kifejezésre. Arca bőre sárgásbarna, ráncos feje kopasz, szeme villogó. Egyízben jelen volt, amikor egyik tisztünk az albánokról beszélve elszólta magát:

— Gyáva népség!

Fegyelmezett elnyomottsága nem engedte, hogy szóljon, de szeme oly fájdalmas vonaglással lángolt fel, hogy mindenki a hatása alá került és a társaság pillanatok alatt szétoszlott.

A cigarettát ő is szakértőn csonkakúp alakjára sodorja, a füstjét mélyen beszívja és láthatóan élvezi. Nagyon jól érzem mindig magam a társaságában. Mindig kész mosolyogni, mindig kész meghajolni. Mindig szegény, mert léte, élete, családja nyugalma állandóan hajszálon függ. Sohasem tudhatta, holnap hol lesz, ki fogja fizetni, ki fogja legyilkolni vagy kirabolni, ki fogja családjától elszakítani,

bebörtönözni. Multja tele ilyenfajta eseményekkel. Egy nap a konzulunkkal rókára vadászott, másnap rátörtek Esszad fogdmegjei és nyolc hónapnál előbb nem szabadult tiranai rabságából, mert az ő külpolitikája a hozzánk való becsületes ragaszkodás. A monarkia odaküldte Wiedet, ő tehát szolgálta Wiedet. Kértem tőle, hogy mikor a fogság kenyerét ette, hogy élt meg felesége, négy gyermeke?

— Jóbarátok táplálták (mint engem), ismerősök hiteleztek.

Egy előnye volt sorsának, nyelvtanárra sohasem kellett pénzt költenie. Albánul, törökül még otthon tanult, mint kis gyermek. Aztán tért hódított hazájában az olasz és az iskolában (a mi pénzünkön), megtanult olaszul. A mi külügyi képviseletünk kitaníttatta tanítóvá Ausztriában — németül. Rájuk tört a crnagore és ő megtanulta a montenegróiak sok mássalhangzóját. Hogy azt a kevés különbséget is tudja, ami a montenegrói és a szerb között van, arról a szerb hódító sereg gondoskodott, mert a balkán-háborúban hónapokig ült a nyakukon.

Majd kilökték a hatalmasabb pártfogók e koldusokat és jöttek az összes nagyhatalmak különítményei állami életet előkészíteni — megtanult franciául és angolul. Most már hozzáfogott *magyarul* tanulni.

A régi török időkben kapott tőlünk vagy háromszáz koronát havonként. Tanított és mellékesen résztvett forradalmakban, felkelésekben.

Jóformán mindig gyalog utazott. Amikor költözött, csak azt vihette magával, ami málhás állatra fért. A málhás állatokat bérelnie kellett, napi 4—6 koronáért darabját, tehát csak kevés állatra rakodhatott. A legfontosabb málhát — feleségét, gyermekeit — valahogyan (máig titok előtttem, mi módon) két muskra pakolta, egy magának kellett és amikor leghosszabb volt karavánja, akkor öt muskból állott (esetleg vegyítve számmal). Musk az öszvér albán neve. Apró, a hegyek veszélyes ösvényein csálhatatlan lépésű állat. Szülei közül a ló apró, fekete hegyi állat, a számár is kisebb a mienknél és a hegyekben jól használható: de a musk óvatos, botlás nélkül biztos járásával messze felül-

múlja mindkettőt. Ha minden családtag számára egy takarót, egy rend tartalék fehérneműt, poharat, tányért, evőeszközt, egy ruhát és hozzá néhány konyhaedényt számítunk, vajjon a tanító úrnak mennyi könyve, jegyzete fért még el a két mulin?

Úgy járt ő is, mint az a misszionárius ferencrendi, akit az északalbán hegyekben találtam. Mindössze két-három egyházi könyve hanyódott a poros polcokon. Kérdésemre aztán elmondta, hogy a szülői ház padlásán maradtak könyvei, amikor a hegyek közé rendelték, még tizenhét évvel ezelőtt, és azóta még rövid időre sem mozdult innen. Sohasesem tudhatja, mikor jön parancs, amely máshová helyezi és néha még öszvéren sem járható az az út, amelyik új állomására vezet. Mit csinálna tehát sok könyvvvel? Jelent-e a könyv számára tehernél egyebet? A teherhordó ember drága, meg aztán az albán hegylakó szabad harcos, szívesen nélkülöz, de nem dolgozik, hacsak az éhhalál nem fenyegeti.

Huszonkét éve rójja az én tanítóm göröngyös léte ösvényét, mint kultúrtényező és családapa. Számol az összes pénznemeken, de mindig más pénzét: volt török, szerb, montenegrói, wiedi, nemzetközi iga alatt, állandó összeköttetésben van külügyi hivatalunkkal, röviden minden volt már, csak albán nem.

A malária nem fog rajta, fiát tanítónak nevei Ausztriában és jegyzeteiből tanítja tantárgyait. Újabban írt polgári iskolák számára történelmet, fizikát, természetrajzot, olvasókönyvet, de csak a történelmet és az olvasókönyvet nyomták ki Albánia egyetlen nyomdájában.

Amikor a szerbek a balkánháborúban elfoglalták Üszküböt, ő ott működött. Sietve kellett menekülnie és kéziratait, jegyzeteit a zűrzavarban lakásán felejtette. Később meggyőződött róla, hogy iratai megsemmisültek és ez volt élete legnagyobb bánata. Skodrában kapott újra alkalmazást és az egész tananyagot újra jegyzetekbe kellett foglalnia, hogy előadhasson. Tankönyvekben azért olyan gyatrák a viszonyok, mert a török időben *halálos bűn volt egy szót is albán nyelven nyomtatni*. Az ilyen vakmerő azonnal

A Hani Hotit környéke, magas vízállás idején. Itt végződik
a Scutari tó északi öble és kezdődik a Malcija maze.

A család «víkendháza» a fán. Nyáron át fenn alszanak. Háttérben
a Lityéni Hotit.

A Kiri folyó völgye Skodrától északra.

Az Ura Mesit, eredeti római híd, Skodrától északra, Müselimi falu mellett,
a Kiri folyó fölött.

Albán fiatalság Les (Alessio) piacán.

Alessio látképe. Jobboldalt a skodrai országút, a Drin folyó előtt
a katolikus temető.

Les főutcája a «legelőkelőbb» üzletekkel.

A Drocsin mosé és a török temető Skodrában
a Tepe-domb lábánál.

börtönbe került volna. Minthogy most javarészt albán a tanítás nyelve, régi olasz stb. nyelvű tankönyvük elérték-telenedett a fővárosban is.

Nyári estéken, messze kóborlásokban hű barátom, tolmácsom és kísérem, szénaágyon heverve a csillagos ég alatt, bokortalan folyópartokon ; messze éjbe kérdezősködött, óvatos szóval és mind melegebben egy csodálatos dologról :

— Hogyan tudott a magyar annyi ellenségtől körülvéve, egy évezreden át folyton védve földjét : hogyan tudott a magyar független, önálló maradni?

Izgatta képzeletét, glóriát font a remény köré, elhalkult szívvel suttogetta, emlegette :

— Ha az albán ezt eltanulhatná!?

Az osztrák, meg a többi, csak mint hatalmas úr él előtte, amolyan «tán csodállak, ámde nem szeretlek», de a magyar, az más, az rokonszenves és közelebbálló, mert megaláztatott és felemelkedett, mert megtaposták és visszárúgott! A magyar is szegény, egyszerű és őszinte, nem csalárd nagyúr, de szívbeli testvér és mégis soha sértést megtorlatlanul nem hagyott, hite, Istene, szabadsága van, egyseges és erős, kevély és jószívű : a magyart szeretni kell.

Tompán búgott a szava, mikor a török frissenmúlt, mégis oly szívesen elfelejtett uralmáról beszélt, a lemondás rezgett hangjában, amikor — közelebb húzódva — lehelte : «az albánok sohase tudtak egy célra egyesülni!»

— Nekem — szegény, gyengeség? — könnyeznem kellett az albánoknak ezen a tragikumán és őszinte szívvel kívántam, bár lenne hatalmam hozzá és szólhatnék itt a Drin vagy a Buna mellől :

— A Te nagy szíved megváltotta népedet, óh szerető és szenvedő Ember! Legyen Tiéd és népedé a szabadság és átok arra, aki beszennyezni akarná!

Máskor is folyton vissza-visszatért a tárgyra, kérdezve, hogy van ez s amaz Magyarországon? Kifejezhetem-e most, vagy valaha a büszkeséget, amellyel, mint nagy multú és szabad nemzet fia, előadtam történelmünket, földünk, népünk, kultúránk leírását? Amikor kevélyen dúskáltam szellemi kincsünk rengeteiben : tudomány, művészet, iskola,

technika, meg színház, út, vasút! Hogy elbámultam, amikor észrevettem, hogy a dicsekvés egy szava nélkül mennyi kifogyhatatlan értéket morzsolok el nem álló szóval s ez mind magyar!

Hogy szégyeltem, amikor elült a szavam, hogy nekem az albán torrensekhez kellett jönnöm, hogy mindezt meg-lássam: otthon meg milyen könnyen kicsinyeltem magam is mindent a többivel... Ki mert volna akkor arra gondolni, hogy három év múlva porba hullva, becsületünk-ből kiforgatva éppen úgy fogunk sóhajtozni a darabokra tört haza roncsai közt...

VII.

Készülődés a «Malcija e madhe»-ba.

(Magas Hegyvidék.)

Nem volt olyan könnyű elindulni a katolikus Észak-albániába, a legmagasabb havasokba, a montenegrói határra. Már említett szeretett morva kapitányom szívesen dugott volna a zabosládába, hogy csak «Schulung», meg «Aufgabe», aztán «Alarm» és «Richtkreisübung» eseteiben eresszen ki belőle. Csakhogy Galiciában és a Doberdón két évet tűzharcban töltött, dekorált «öreg» főhadnagy voltam. Így aztán elszórakoztunk egymással. Ő valami gyanus cetlin «Befehl»-t küldött lakásomra este 11-kor: «Morgen 5.50 Schule in der Menage». Erre a legényem másnap 5h 45-kor amúgy honvédtüzéresen összevágta bihari bokáját előtte, mondván:

— Ik melde gehorzám — és átadta hasonló papiroskán a következő bölcsességet: «Ich melde mich mit Bauchweh krank». Ezt a játékot még vagy háromszor megismételtük: akkoriban szörnyű bajaim voltak a gyomrommal. Nem tett jót a magyarfaló ostoba morva főztje. A januárius végi bóra úgyis olyan hideget hozott, hogy a derült éjszakákon egy-két ujnyi fagy esett, ami nem gyakori itt: a Maranaj hóval volt fedve.

Mielőtt krónikus gyomorbetegségem negyedszer is «Dienstzettel»-en nyert volna megörökítést, a hadtestparancsnokság sürgős jelentéssel futárnak küldött Bécsbe. Ezt a morva pukkadást! Amikor visszatértem, azonnal kitört rajtam makacs gyomorfájásom, (ezúttal — most már megsúghatom — a hadtest vezérkari főnök tudtával, aki igen jól mulatott az esetemen). Amikor a hadtest 3—4—5 napos külön feladatokra, ütegállás és hasonló hadi szemrevételezésekre kiküldött, érdekes módon az első pohár sli-govicára elmúlt a már-már gyógyíthatatlannak mutakozó Bauchweh. Április végén újra nagy hidegek, bórás éjjeli fagyok jártak. Az olaszokkal békében megvoltunk. Április 24—26-án házigazdám két leánya (már nem a papnál laktam, hanem a les-i bajraktár házában) összecsiszított vagy 8—10 leányt és kórusban énekeltek éjfélutánig; végtelen strófákat énekeltek, de nekem fertelmesen. Másnap óvatosan szóbahoztam a dolgot. Gondoltam, zavartan mentegőznek majd. Hogy felragyogott a szemük!

— Hallotta? Ugye pompás dalok? Máskor egész reggelig szoktunk énekelni, mind a három napon — vigasztalt.

— Óh, hát persze, hogy gyönyörű volt! És minek köszönhetem ezt a sok bűbajt?

— Ez a tavaszünnepe volt (kabátban is dideregtünk).

Aztán elmagyarázta, hogy ebbe az ünnepbe belejátszik a Szent Kereszt elrepülésének legendája. — T. i., amikor a török 450 évvel ezelőtt, Skanderbeg halála után, végleg elfoglalta Skodrát, a Szent Kereszt a védőszenttel együtt elrepült és Róma mellett egy helységben van ma is. Két szentéletű ember utána ment és a csoda abban állott, hogy ezek a szentek a tengeren is száraz lábbal keltek át, aztán megtalálták az albán Szent Keresztet Róma mellett és halálukig őrizték. Ebben a tavaszi ünnepben a főmotívum, hogy visszavárják a keresztet. A várásnak az a módja, hogy felidézik a törökkel vívott harcok hősi énekeit, a legendát és ezeket tamburaszerű hangszerük pengetése közben elénekelik, de elejétől végig. Van hősi ének, melynek előadása másfél óráig tart. Kérésemre egyet le is írt a nagyobbik leány, nagy örömmel: négy sűrűn teleírt oldalon örzöm.

Tehát eljött a tavasz. Azzal örvendeztettem meg szeretett morvámat, hogy ilyenkor szeretek utazni.

— Hova? — kérdezte gyanakodva.

— Haza, szabadságra!

Hiába nem javasolta kérvényemet («nélkülözhetetlen»), a hadtest háromheti szabadságot és 14 utazási napot adott. Nehéz utazás volt, mert a jó Tummel (milyen találó név) lejelentkezésemet, útrakelés előtti este tízkor, azzal küldte meg, hogy «személyesen tartozik jelentkezni a városparancsnokságnál». Úgyes akna volt, ilyenekben nagy volt a «'umli». Csak éppen a tűzvonalat utálta. Csak-hogy...

Csakhogy a várparancsnokság tüzérségi vezérkari tisztje, egy tüzérszázados — jó ismerősöm volt. Felkerestem az étkezőben, lejelentkeztem és negyedóra múlva «durchgeführt»-tel ment vissza a szolgálati jegy. Ágyból huzattam ki őmorvaságát, hogy az örömhírnek mielőbb örülhessen. Máig sem felejttem el gyönyörharsanásait, amelyeket legényem hüen tolmácsolt. Amikor újra bevonultam, ő ment szabadságra, de rólam atyailag gondoskodott. Megparancsolta, hogy vegyem át «sofort» a 6. sz. partvédő üteg parancsnokságát — Snyin mellett, valahol a meduai karszt útvesztőiben. Ez veszetthírű maláriás vidék volt; most júniusban, hogy meleg idő volt, három parancsnok maláriásodott ki belőle, bár lehet, hogy az ő maláriájuk éppenséggel egy húron pendült az én «bauchweh»-jeimmel.

«Sofort» — ez hadinyelven akkoriban két napot jelentett Skodrában. Én tehát két napig nyugodtan «átadtam». Külön-külön adtam át utódomnak lovat, ágyút, embert, lövészt, raktárt stb. Első utam közben Schattel ezredeshez, a vezérkari főnökhöz vezetett. Elmondtam neki legújabb esetemet a morvával. Iszonyúan mulatott:

— Da hat er also unterschrieben und ist entwischt! Na der muss Respekt haben vor Dir. Also was willst?

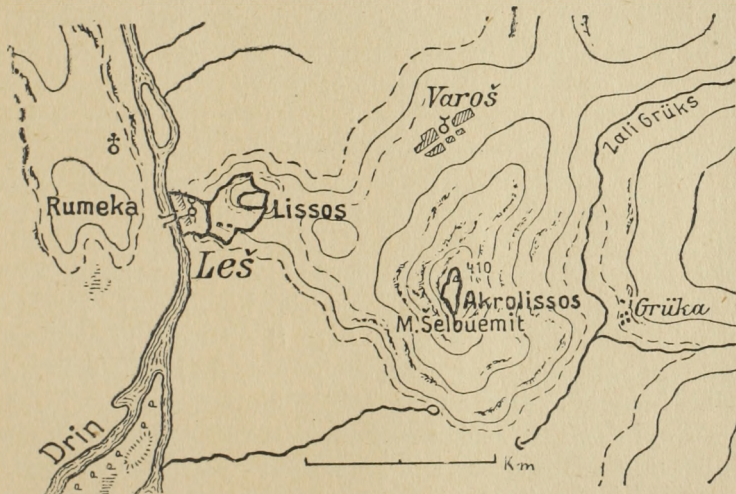
Jelentettem, hogy gyomrommal csodásan rendbejöttem és megnézném azt a «parti üteget», ha szerencsém lesz, el is sülyesztek néhány talián hajót, de aztán szeretnék a Malcijába menni tanulmányútra.

— In die Sommerfrische, ins Gebirge, was, Du Halunke? Also geh' nur, werden schon sehen.

Július 7-én a Barbalusi—Alessio új katonai műúton, (II. rendű), elmentem szépen San Giovanni di Meduába és bevonultam az üteghez.

Alessio (olasz, albánul *Les* (Lesh), szerbül *Ljes*, görögül *Lissos*, latinul *Lissum* (Lessium), bizánci nevén *Elissos*) a Drin torkolatánál fekszik és görög alapítás: az idősebb Syrakusaei Dyonisios alapította Kr. e. 385 körül. Két rész-

Alessio (Les) fekvése. — Br. Nopcsa F. közlése után.

ből állott: a 200 m-es várhegyen épült négyszögletes várból, ezt csak kelet felől lehet megközelíteni és a folyó balpartján, nem messze az akkori tengerparttól épült városból. A kettő nem függött össze: az ősrégi várat *Akrolissosnak* hívták és kiklopszfal módján, hatalmas terméskövekből épült. Ma megvan még az *Akropolis* romjaiban és a településhez egy harmadik rész is tartozik: a várostól 1·5 km-re fenn a *Mali Shelbunit* oldalában, 192 m magasan levő városrész, ennek neve: *Varosh*. Ez a Város a lesiek nyaraló és üdülőtelepe, mert lenn nyáron maláriaveszedelem van. Lest a görögök, illírek majd rómaiak birtokolták. Ekkor három

nagyyszerű út indult ki innen: Salonae, Naissos (Nis) és Dyrrhachion felé. Később Bizánc, a szerbek, Velence, Skanderbeg birtokában volt. Utóbbi itt halt meg 1468-ban és az itteni Szent Miklós templomban (valószínűleg a várban látható rom) temették el. Amikor a török Lest elfoglalta (1478), Castriota sírját kifosztotta: a bujdosó hazafiak pedig csontjait szertehordták talizmánnak. Püspöki székhely.

Les várhegye uralkodik az egész síkság felett, azonkívül a hegyvidéknek is kulcsa. A város típusos folyókikötő, ma is feljönnek ide a vitorlás dereglyék. A régi görög-római város a mai bazár helyén állott és fal vette körül. A mai város fontos átkelőhely, útcsomópont és vásárhely. A tenger felé vigasztalan fertő terül el: a *Knetá Jeremija*. A Drin torkolat tengerbevesző homokpadokból áll, a folyó Les alatt szétterülő, zátonyos, alsószakasz jellegű, szabályozás híján hasznavehetetlen. Les-sel szemben, *Rumekánál* meg kell kerülni a Mali Rencit legdélibb végződését és 180 fok alatt fordulva, északnyugatra haladva, bontakozik ki az annyit szerepelt, de valójában kicsi, homokos és jelentéktelen kikötő: *Snyin* (Singjin) vagy San Giovanni di Medua. Főleg néhány katonai épületből, raktárból áll. Tehát ezt kell védenem: aligha lesz sok dolgom.

Snyinből már szekér se tudott tovább vinni. Azonban az ütegállás mindössze két km-re van. Az első meglepetés, hogy jól járható új útja van málhásállat közlekedésre. A második, hogy az összes állásokat és utakat a *lugosi* 538. hadtápszáslóalj építette meg. A fiatal erdőn, macchián át biztos vezető a számos ösvény közt a telefonvezeték. Szívesen fogadtak és mindjárt cipeltek le a tengerpartra — fürödni.

— A megfigyelőbe ráérsz holnap elmenni.

A tűző napon fürödni nem olyan egyszerű dolog: mi ilyen forrásághoz nem szoktunk hozzá. Árnyékban 41 fokot mértünk. Fürdőruha ismeretlen fogalom. A meredek mészkősziklában leeső parton éppen dagály kezdődött. Egészen a szikla lábánál helyeztük el a ruhát, egy kiugró szikla tenyérynyi árnyékában. Azonban a legények deszkadarabokat hoztak és ezeken álltunk, mert a part finom fővényén megállni — ezt a forráságot ember nem bírja, lesülne a

talpunk bőre. Akkor jó iramban, cipőben igyekszünk a parton, a gyönyörű plage-on át a vízbe. Bemenni és úszni — ez jó, de nem szabad kiállni a napra, mert néhány perc alatt lesül az ember. Ezért, ha a vízben felállunk, folyton forogni kell, nehogy a Nap megcsipjen. Így is lesütötte a nyakamat és az éjjelre igen fájdalmas dolog lett. Helyes, ha az ember úszás után egyenest az árnyékba szalad és ott a deszkára áll: ezt a gyors futást a nedves talp még kibírja.

Másnap reggel telefonhoz hívtak. Skodra beszélt. Sokat beszéltem tábori telefonon, de ilyen távolságra még nem (32 km). A tűzvonal távolságai sokkal kisebbek. A vétel kifogástalan volt. Az ezredes úr segédtisztje beszélt, Krausz főhadnagy.

— A vezérkari főnök úr üzeni, hogy elmehetsz oda az apagyilkosokhoz, vagy hová kéredzkedtél.

— Mikor, mennyi időre?

— Téz vázi net! Valami három hetet hallottam.

— Te, ez nekem írásban kell és megállj csak, ma júl. 9., hát úgy intézd, hogy egy hét múlva legyen itt, nem előbb.

— Ja.

Ennek öröme ma berendezkedünk, a megfigyelő várhat holnapig. A holnapból holnapután lett. Fiatal erdőben vezetett a parti útegek közlekedő útja, a *Mali Rencit* széles hátán. Fenn Renci község van a *Gomila* vidéken, közel hozzá az én megfigyelőm a 446-os csúcson, valóban kifogástalan, sőt pompás kilátással a partvonalra és a tengerre. Egyideig kutattam olasz hajók után, de ezek, úgy látszik, nem akarták megtámadni a Snyin kikötő bejáratánál elszülyesztett haditeknő kiálló árbocát, sem a trént. Más nem volt ott. Elmentem tehát északra a *Buzulra* (292 m), hogy lássam a *Kneta Baldrinst*. Mindenütt ritka erdő, itt-ott vörös termőföld, rajta gyenge kukorica, krumpli vagy főzelékféle. Pontos mása a Doberdónak: még a jellemző szitakötők is megvannak. Ha száll: pille, ha leül: éji lepke. Szárnya színtelen, két-két fekete vonal töri át. Sok a vipera és egyéb kígyóféle. Sok a méh és a légyszerű, lótetű nagyságú *karszténekes*, pontosan, mint a Doberdón. Ezek erős, gyűrűstestű rovarok: a gyűrűk gyors összeverése

magas, éles hangon kezdődő, aztán lassudó, leszálló hangon végződő ciripelést ad. Rémes zene! Színük a faágé és mindig ágon is ülnek, ezért nehezen észrevehetők. Ezrével berregnek: ha az ember az ágot megüti, jajgatásszerű cirregéssel menekülnek. Nehezen repülnek, mert testük, szárnyukhoz képest, nehéz. A Buzulról jól látható a Baldrin völgy. A távcső kirajzolja tavát, mocsarait, zöld füves területeit. Lefolyása nincs. Szemben a *Mali Kakarityi* szabályos fala. Vissza a 495-ös ponton át a *Suka Duskut* tájon át jöttem. A kúp alatt típusos lapos karsztvölgy van.

*

Ezek után 1917 július 18-án elindultam a *négy* hétre engedélyezett tanulmányútra. Első szakaszának célja: végigmenni a Malcija e madhe-n, egészen a montenegrói határig.

Skodra-Prekali. Tikkasztó meleg napon indultam kocsin Dristig, mert onnan gyalog megyünk ketten, legényemmel. Az első látnivaló a *Kiri római hídja*, Skodrától északra. A térképészeti bázisponttól tér le a hozzávezető út: *Ura Mesit* a mai neve, Müselimi község közelében van. A Kiri itt 25 m mélyen belevágódott saját törmelékanyagának konglomerátumába: a híd ma is impozáns, csak a járdáját nem javították a rómaiak óta. Akkor a zötyögők vannak rajta, hogy le kell szállni a kocsiról. Azonban ezek a rómaiak kitűnő földrajzi érzékkel és tudással rendelkeztek! A legkiválóbb ponton építették a hidat, mert íme évezredekkel dacol. A part itt kissé emelkedett és a meder itt a legszűkebb, a híd nagy ablakain, boltívein pedig az egész árvíz át tud rohanni.

7-30-kor indultam, 9-45-kor Dristin vagyok. Onnan már csak gyalog lehet utazni. A Kiri másik (jobb) partján jelzett szekérúton a mi kocsink nem mehet. A felszerelés: két hátizsák és egy kenyértarisznya. Felveszem az egyik hátizsákot, kezembe veszem a szegesbotot és kész. Legényemen a másik hátizsák és a tarisznya. Köpeny nincs, helyettesíti az «adaptált» sátorlap, mert ez sáturnak és esőköpenynek egyformán jó. Két takaró, revolver, távcső, térképek, fényképezőgép, könyvek, füzetek, dohány és hat

napra szóló tartalék élelem egészíti ki a felszerelést. Tartalék cipő nincs: a legényen 12 kg van, rajtam 8 kg.

A mai cél *Prekali*. Megindulunk a Dristi-i váromhoz. Még Dristi falu előtt megállapítottam, hogy a Kiri medre száraz, a víz egyszerűen eltűnik a talajban, véget ér. Most feljebb kitűnik ennek az oka. A Kiri völgye itt igen termékeny, különösen a legalsó, alluviális terraszon, mert rendszeresen öntözik. Az öntözéshez egész nyáron elég víz van, mert duzzasztókkal gyűjtik! Mindjárt Dristi helység felett két gát is van. Igen szép kukoricát láttam, gyerekfej nagyságú hagymát, (nem erős, úgy eszik, mint mi az almát) és amin bámultam, kukoricamagasságú virágzó dohányt termelnek. Ezért adnak a skodrai bazárban egy oka finomra vágott «török» dohányt nyolc koronáért. Ez igazi, illatos «gyenge albán». A vízgyűjtők fogják fel az egész vizet, pedig a Kirinek lenne egész nyáron át folyóvize. A Kiri a *Pulati* törzs Kiri kerületében ered: a Tyafa Kirit masszivumáról folyik le és útközben is sok jó forrást vesz fel. Nagy völgyzárógát építésére is sok jó hely van, úgy, hogy a Briot-féle terv könnyen megvalósítható lenne: mindjárt Dristi falu területe is alkalmas vízgyűjtőnek, persze a község elveszténé szántóit.

Dristi vára, (Drivasto, latin Drivastum, ószerb' Drivost, püspöki székhely), kereken 10 km-re van Skodrától és az *illir* időkől való, míg a város kétségtelenül római alapítású, tehát későbbi. Észak és nyugat felől a Kiri védi, délről a *Proni Dristit* patak szakadéka. Az alsóbb részen a mai Dristi házai összevegyülnek a régi város romjaival. Feljebb, a 180 m-es csúcson vannak a régi tulajdonképeni várnak, *Kalaja Dristit*-nek romjai, köztük több toronybástya ismerhető fel. A felfelé vezető úton is több rom van. Fenn szép kilátás nyílik Skodrára és az egész tóra. Amikor a *tatórok 1242-ben* kitakarodtak Magyarországról, hogy Dalmácián és a Balkánon át Oroszországba jussanak vissza, feldúlták Drivastot és lakóit kardélre hányták. Velence uralma idején önálló kerület és podesta áll az élén. A késő középkorban is még büszkén római ivadékoknak vallják magukat és erre a virágzó város lakóinak, a személynevek tanúsága

szerint, meg is volt a jogcímük. Amikor aztán a török utoljára ostromolta Skodrát 1478-ban, elesett Drivasto is és megmaradt őrsége, 300 ember II. Mohamed szultán fogságába esett. A szultán a még dacoló Skodra alá hurcoltatta őket és a velenceiek megrémítésére a falak alatt valamennyit lefejeztette. A vár aztán elpusztult és a város visszafejlődött jelentéktelen fészekké: a várnak forrása nincs, ezzel szemben a városnak kiváló vize van. A mai Dristi lakói mind mohamedánusok.

A vár alól rekkenő melegben indultunk tovább. Skodrában 30—32 fokos melegek járták árnyékban, itt a szűk völgyben megrekcent a levegő és jó néhány fokkal több volt. Ötnegyed óra múlva meg kellett állni, mert legényemnek innia kellett. A völgy terraszaí mind művelés alatt vannak: minél magasabb terraszon van a kukorica, annál csenevészebb. A hegyoldalakon mindenütt macchia növényzet, tüskés bokrok, alacsony cserjék: zöldülnek, de árnyékuk nincs.

A duzzasztókat Dristinél 4—5 malom használja ki, feljebb már csak ritkán akad egy-egy. *Cekaj* előtt pallón átmegyünk a jobbpartra. *Cekaj* is mohamedán, moséjának magas fehér minaretje messzire látható tájékozódó pont. A falun túl, a *Proni Mosit* pataknak a Kiri-be torkolása előtt, régi nagy hegyomlás van. A folyónak át kellett rágnia magát a törmeléken és az út is az omlás anyagán vezet keresztül.

Cekaj táján és felfelé a Kiri völgye már sokkal érdekesebb. A folyó úgy vágja be magát a mészkőbe, mint a Cem a Zetába vagy az Isonzo Szocsánál. Csakhogy az Isonzo vize a keményebb sziklatömbökön kötélalakokat és vonalakat formált, alagutakat, valóságos csöveket vájt, a Kiri meg itt vékony rétegeket gyalult le és klasszikusan mutatja, — ahol a völgy szűkült, mint a Szamos Kolozsvárnál — hogy miként marta magát a meder lefelé. A hegy titkai feltárva fekszenek. Nemsokára kiértünk a Postripa kerület Dristi nevű járásából és beérkeztünk *Sósiba*.

Prekali a mai végcél és 6:30-ra be is érünk. Ezzel aztán megérkeztünk az igazi Malcijába.

VIII.

Utazás a Malcija e Vogel-ben.

A Malcija szót már ismerjük. Mal, mali hegyet jelent, *malcija* hegyvidék. Van Malcija e Madhe és Malcija e Vogel. A madhe szó kiejtésével baj van. A közepén levő kettős mássalhangzó, a *dh*, a magyarban nincsen meg. Legközelebb áll hozzá a görög dzéta : torokhang a *z* és az *l* között, ezért sokan így írják a szót : maze. Jelentése = «nagy». Minthogy a nagy hegy a magyarban inkább *magas*, azért a Malcija e madhe helyes fordítása : Magas Hegyvidék, lakói pedig a malcorok, vagyis hegylakók. Vogel kiejtése megfelel írásának és kicsit jelent.

Prekali beletartozik a Malcijába, de nem a Madheba. A Drintől a montenegrói határig terjedő Malcija két területből áll : az északi, nagyjából a Lityéni Kastratit—Curaj vonaltól a montenegrói határig terjedő rész a *Malcija e madhe* : az ettől délre, nagyjából a Dristi—Drin vonal közé eső rész pedig *Malcija e Vogel*. Ennek a Malcija e Vogelnek közepében van *Prekali*, illetve Sósi kerület és hegyei másfél-ezer méterig emelkednek. A községben hadtáppászálóalparancsnokságot találtam, egy századnyi helyőrséggel. A helyőrségparancsnok, egy a németet szlávos kiejtéssel beszélő osztrák főhadnagy, vacsora közben a következő helyzetképpel szórakoztatott :

Határozottan lebeszél utam folytatásáról. Kastrati és Skreli kerületekben két héttel ezelőtt zendülés tört ki. A zászlóalj és a csendőrszáhad büntetőexpedíciót küldött ki a Koplikutól északra fekvő vidékre. Eredmény : tíz halott albán és 60 sebesült, a mi részünkről is több halott és sebesült. A helybeli legénység a kapitánnyal, továbbá a csendőrszáhad a főhadnaggal szintén büntetőexpedíción van jelenleg — *Toplanában*.

— Ennek a Toplanának tényleg veszett híre van, — vetem közbe — erre már Skodrában figyelmeztettek. Ez a Drin medrének legnehezebben járható része. Mi történt tulajdonképen?

— Toplana egész környéke mindig lázongó, duhaj volt. Két nappal ezelőtt egy csendőrkárör volt körúton a környéken és a vezető tizedest hirtelen és váratlanul 3 golyó érte valamelyik rejtekből. Maustot. Ennyi a tény. Most elfogták a *toplanaí papot*, de parancs ment, hogy fogják el az *abata-it* is.

— Én meg éppen oda készülök.

— Csak azt mondhatom, várd meg, amíg az expedíció visszajön. Egyébként mindössze 3—4 menekült albán csirkefogó garázdálkodik Toplanában, de a lakosság csendes támogatása mellett. Hiába, nekik más az eszükjárása: szerintük minden törvény, rend és felsőbb parancs, az rossz és ellene csak egy orvosság van: a golyó. Megtörtént, hogy néhány ember megostromolta a toplanaí csendőrkaszárnyát.

— Ejha! Mit csinál az expedíció?

— Kipörköli a kocsákokat és összetereli az egész lakosságot. Ha a lakosság hibás, tizedelés lesz: minden tizedik férfit felkötnék. De mindenesetre lesz anyagi büntetés: 3000.— K pénz, 200 kecske, 100 juh, 150 puská beszoigálatása. A gyilkosok újból elmenekültek, most öt oldalról körülzárják és megpróbálják kiugratni őket.

Mindezt nagyon sajnálom, mert jóban voltam eddig az albánokkal. Kastrati messze van, Koplikutól idáig még közbeesik a Parun kétezres platója és Pulati kerülete, viszont Toplana kelet felé esik ki az utamból. Holnap megyek Sósiba.

Prekali-Sósi. 5.45-kor indultunk. A templom mellett a Kiri völgyébe visz az út és felfelé megy a folyó mentén egy óra hosszat. Azután északnak fordul a Nerzsana völgyében, de csak újabb félórai út után kezd emelkedni. Itt már erősen látszik a katolikus Malcija. Tegnap Cekaj még mohamedánus volt, Prekali már katolikus és innen északra minden katolikus. A szerpentinig már két kereszt állott és a 290 m magasságú beszoállástól fel a Tyafa Gurikutytig öt feszület áll. A szerpentin keskeny gyalogösvény, helyenkint veszedelmes traverzálásokkal; kétórás fárasztó emelkedés után jut az ember forráshoz és pihenőhöz, 910 m magasságban. A *Nerzsana* patak völgyfőjében *Bridzsa* község van:

két házcsoporthból áll, egymástól két km-re. Az egész hegyvidék erdős. Bridzsa irtástelep, lakói az erdőből (faszén!) és legeltetésből élnek. A Nerzsana forrástól újabb jó óra múlva fenn vagyunk a hágón: *Tyafa Gurikutyt* (Vöröskőhágó, 1150 m, más néven Tyafa Sósit.). Azon ne csodálkozunk, hogy nyáron egész falvak élnek meg faszenégetésből. Skodrában a beépített kályha ismeretlen. A téli hidegben szenesládászerű vasrostélyba töltenek faszenet és ha a szén már izzik, akkor beviszik a szobába. A család körüli és sugárzó hevénél melegszik.

A Tyafa Gurikutyt, illetőleg a Kiri hegye (1300 m) alatti nyereg kilátása igen szép: különösen megragadó a Kiri forrásvidékének óriási, cirkuszszerű üstje. Észak felé a *Kunora Lotajt* (1500 m) triasztömbje nyúlik elő, mögötte jobbról a *Kakinja* (2310 m., felsőtriász), balról a távolból a *Mali Radokins* és *Bjeska e Namuna* (2553 m., illetve 2552 m., jura és alsókréta) hóborította tetőinek csoportjai látszanak.

Északnyugat felé külön csoport a *Mali Elbunit* (2450 m-ig emelkedik, jura), csipkés gerincvonala. Végül nyugat felé a *Parun* (Porun) vonala fehérlik (2100 m-ig emelkedik, trias és jura): ez Plani (Planti) és Kiri megye nyugati határa.

Július 26-án reggel tiszteletemet tettem a sósi-i papnál, P. Libardinál. Ajánlást is hoztam hozzá Skodrából. Kissé behatóbban akartam megismerni az első telivér malcor törzs fészket. Dristit a Kiri völgy mégiscsak megnyitja Skodra felé, de a Tyafa Gurikutyt, az egyetlen ide, Sósiba vezető komisz út, az év nagy részén járhatatlan. Libardi szívesen fogadott, albán szokás szerint feketét és cigarettát kínálva. Lakása elég jó, csak persze a mi fogalmaink szerint nem tiszta, rendetlen és kényelmetlen, szagai szörnyűek: azonban az egész néppel így van, tehát csakis az ő sajátos szempontjukból szabad megítélni; másszóval jól éreztem magam. A pap értelmes ember volt, ez pedig igen tiszteletre méltó eredmény.

— Ismerem jól egy honfitársát, — kezdi a beszélgetést — báró Nopcsát minden albán ismeri és szereti.

Lassan kikristályosodik Nopcsa Ferenc báró alakja.

Libardi rajongással beszélt róla és nagyon dicsérte, de ez meggyőződése volt.

— Még két utazót ismerek: Steinmetzet és Theodor Ippent. No és most önt — teszi hozzá kedvesen.

— Milyen ez a nép, amelyet főtisztelendőséged vezet?

— Jaj, tavaly nagy ragály volt nálunk, — komorodik el — Sósiban és Salában 500-nál több *koleraeset* volt.

— Ez nagy csapás, különösen, ha olyan kevés a lakosság. Hány híve van?

Felcsapja a matriculát és én eredeti malcor anyakönyvet láthatok; latinul vezeti, albán bejegyzések is vannak benne.

— Íme: Sósi törzsnek van 16 faluja, 203 háza, 1075-ös lélekszáma. Az 1912—13-i Balkán-háborúban 21 ház és 488 ember pusztult el. Születés van ebben az évben: 4. — Az elpusztulás oka nem mindig a háború, — fordul felém — a betegség és a vérboosszú, gyilkolás is sok áldozatot követel.

Az albán nyelvről beszélgetünk. Megtudom, hogy ők a hónapok nevét másként mondják. A *Maranai* pedig pünkösdt jelent. Skodrában a pünkösöd = «rrsajt», Maranajnak pedig csak a hegycsúcsot nevezik. Minden szláv nem-albánt: szerbet, montenegróit *Skije* vagy *Skja* (Skjaut) néven neveznek, a nyomdát *Stampanak* mondják. (Olasz szó).

— A Stüpskroja (angol type-writer) szót a nyomdára *P. Fishta* fabrikálta, — nevet P. Libardi — ezt itt nem veszik át. Azért szent igaz, hogy az albán nyelvet csak két ember érti igazán: *P. Gyergy* (Fishta) és *P. Vincsenz* (Prennushi). Ámbár ők is néha gyártanak olyan szót, hogy azt a nép meg nem érti, nekem se könnyű. Még egy csészével?

Elgondolkodom rajta, hogy ez a messzi pap hogy figyelni nemzete nyelvének sorsát. — Ebben a pillanatban hajtják el az ablak alatt a tegnapelőtt Prekaliban jelzett «sarcot»: 15 tehén, 200 kecske, 100 juh és puskák. 10 katona és hat albán ember kíséri. A pap némán, komoran nézi, én rettenetesen szegyenlem magam. A pap valamit odakiált, de olyan szójárásban, hogy semmit sem értek belőle: pontos válasz érkezik. A pap ajkát rágcsálja.

— Rossz hír, páter?

— Egy kocságot már lelőttek — szól lassan. — Az emberek azt mondják, hogy «éppen az ártatlant» lőtték le.

— Talán nem volt tagja a támadó bandának?

— Nem ő lőtt, Aki lőtt, elmenekült.

A jó embereknek nehezen fér fejükbe, hogy aki résztvesz a fegyveres támadásban és aki együttérez a bűnössel, az szintén elítélendő. A pap rögtön felkapta a szót, hogy ártatlant pusztítottak el. Meg kellett állapítanom, hogy itt a hegyek népének eszejárása és a mienk között alig áthidalható szakadék tátong. Szerintük, ha a csendőrtizedest öten megtámadják és egyik lelövi, három meg hibáz, akkor csakis az az egy bűnös, akinek lövése sikerült. Ha ezt a csendőrök szintén lelövik, akkor rendben van az ügy, szót se szólnak: de hogy lehet a többi négy «ártatlant» bántani, hiszen golyójuk hibázott?

A papról az alábbi portrét adhatom.

A sósi-i pap.

Sósi (Shoshi), 1917. júl.

Ő igazán az Isten háta mögött van. A Tarim medencében vagy a Szahara közepén nem lehet jobban elzárva a világtól, mint itt. Még nyáron — májustól októberig — megjárja, két nap alatt elérheti «a várost», Skodrát, de télen házába van temetve és legokosabb dolog, amit tehet, a nyílt tűzhelynél gubbasztani.

Délirolban született, olasz anyanyelvű: neve *Padre Camillo Libardi*. Ferencrendi szerzetes és bőven gyakorolhatja a szegénység és lemondás érényeit. A mi «élnivágyó» jelszavainkkal meg sem érthetjük apostolságát. Önként jelentkezett északalbán misszióba, amikor a monarkia, átvéve az északalbán katolikusok felett a protektorátust, az 1878.-i események folytán missziókat küldött ki. Ezeket a missziókat a monarkia mai napig támogatja, elsősorban pénzzel. Fizeti a papokat, templomokat, paplakokat épített és erkölcsi súlyával áll a misszionáriusok mellé.

Amikor a padre idejött, harminc évvel ezelőtt, semmit sem tudott albánul, de négy hónap múlva — meséli boldo-

gan — már albánul prédikált. Most is csak olaszul és albánul tud, de oly sebesen morzsolja az albánt, mintha olaszul beszélne. Skodrában azt hittem, hogy tudok valamit albánul, itt félóra hosszat abból állt a beszélgetésem, hogy percenként mondtam :

— Ju lutem, kadal! (Kérem, lassan!)

Temploma, házával egybeépítve, éppúgy áll magában egy domb bordájának bütykén, mint falvának bármely háza. A templom mindig az egész bajrak (zászló = törzs) számára való és bizony félnapi járóföldről is járnak be misére.

— Azaz jártak, — panaszolja — hisz itt hat éve folyton háború van, a múlt évben meg — 1916-ban — a szerbek menekülő népének nyomában, rettenetes kolera pusztított végig a völgyön, s ez a becslésem szerint több mint ötszáz lelket ragadott el. Ezelőtt 3—400 hívő is zarándokolt hozzám vasárnaponként és ájtatosan vett részt a szentmisén, most jó, ha tíz-husz ember jelenik meg ; van eset rá, hogy senki se jön. Hiába szól a kisharang, nincs kinek misézni.

Harminc év óta csak itt és a szomszéd Salában működött, nagyritkán jár be Skodrába. Van annyija, hogy nagyon szűkösen megélhet. Házatája elhanyagolt, a mi fogalmaink szerint piszkos. Egyórai fárasztó utat tettem meg ide a «falu» egy másik házatól, amelyet a csendőrors vékony drótja kapcsol össze a nagyvilággal. Hegyen-völgyön át vezető keskeny ösvényen jöttem, hogy meglátogassam. Bicskával vágott dohánnyal kínált, meg pernyés tejjel, olyan fekete volt, mint a pap borostás ábrázata.

Egy vén gazdaasszony gondozza. Nyelvelt attól a pillanattól, hogy a szobába lépett, addig, amíg a pap ki nem küldte. Olyan apró karosszéket még nem láttam, mint amilyenbe ültetett. Ülése lehetett a földtől 12 cm-nyire ; mégis jó támaszkodás esett félkörös támláján. Nopcsa báró a katolikus Északalbániáról szóló munkájában (Földrajzi Közlemények, 1908. V. és VI. füzet) közölte rajzát. Félkörös támlája két végpontján és közepén fafélhold applikáció nyúlik ki. Ez az alacsony ülés azért kell, mert az albán társaság törökülésben vagy guggolva ül körben — rendes karosszék megbontaná a vonalat és a társaságot.

A dolgozószoba ~~rendet~~len, poros és piszkos, könyvállványán néhány poros könyv, lihegve szüresöli a forró tejet. Vendégül látta Steinmetzet, Nopcsát, Ippent, boldogan mutogatja, melyik hol ült — szélesen nevet, meg van elégedve és sohasem unatkozik. Saját feljegyzései szerint 1075 lélek tartozik hozzá, mégis erősíti, hogy az idei első félévben csak négy születés volt. A matrikula adatai, úgy látszik, nem sok gondot okoznak neki. Ha elhozzák a gyermekeket keresztelőre, beírja, ha valahol messze a hegyeken születik, évek is eltelnek, amíg az anyakönyv tudomásul veszi.

Este visszaadta a látogatást; musk-háton jött. Egy tarisznya *főtt zöldalmát* hozott, kénytelen voltam egyet megenni; a többinek megörültek a ház körül állandóan lábatlankodó albán ifjak, öregek. Sőt nemcsak férfiak, asszonyok is megszállták a csendőrörs házatájékát, a legkülönbözőbb kérésekkel. A legtöbb kukoricalisztért, sóért, dohányért és *igazolványért* járt ott.

Itt is a legegyszerűsebb úton járóknak okozott legnagyobb gondot az igazolvány. Aki rendszeresen kereskedett Skodrával, az hetenkint vagy kéthetenként bejárt. Minden egyes útra külön igazolványra volt szüksége, s ezért minden esetben fél, esetleg egész napot elálldogált, mert az őrsparancsnok rendszeren csak este érkezett haza cirkálásairól.

A pap zöld almáját egy marék cigarettával viszonzottam, nem jobbakkal, mint amilyenek az ő almái voltak. Aztán a nyelvkérdésről diskuráltunk. A nyelvkérdésről, mert ez különösen Skodra irodalmi köreiben és hivatalaiban nagy forrongást idézett elő. Röviden arról van szó, hogy melyik nyelvjárást jelentsék ki irodalminak: az északi *geg*, vagy a déli *toszk* nyelvjárást? Alkossanak-e új irodalmi (és irodai) nyelvet a kettő elemeiből vagy dolgozzanak ki egy nem tiszta közvetítő dialektust (pl. a Malcija e Elbasans-ét) hivatalos nyelvvé? Az én papom egyszerűen döntött: a katolikus egyház a geget használta legnagyobbbrészt, legyen a *geg* az irodalmi nyelv.

Amikor késő este távozott, szívélyes búcsú után, valami ott tartott a ház végében és hosszan néztem utána, meg-

hatott szívvel, míg egy szelídgesztenyefa mögött a völgy elnyelte...

Lehet-e megtagadni a rokonszenvet és becsülést ettől a nagy gyerektől, aki hivatását itt, ily körülmények közt, híven teljesíti?

*

Napközben szállásomon, a csendőrörsön tapasztalom, hogy folyton jönnek-mennek a küldöncök Toplanából. Csupa hajszolt ember. Estére kis nyugalom áll be és átnézhetem a csendőrség népszámlálását, 1917-ben 17 községet számoltak meg és a következő adatokat jelentették:

Nreai	16 család	81 lélek
Pülaj	8 «	36 «
Nrecinaj	7 «	37 «
Cilikok	14 «	109 «
Brasta	23 «	126 «
Molat	13 «	58 «
Guri Leks	7 «	38 «
Palaj	28 «	141 «
Gjosaj	6 «	31 «
Meksaj	7 «	52 «
Pretsaj	15 «	131 «
Pepaj	5 «	37 «
Pepsunaj	9 «	62 «
Pülotaj	4 «	22 «
Celaj	8 «	31 «
Gjosai	10 «	55 «
Nicaj	18 «	140 «

Összesen ..... 198 családban   1187 lélek.

Az őrzőparancsnok nagyon érdeklődött aziránt, hány embert mutat ki a pap. Amikor megmondtam, hogy 112-vel kevesebbet, elégedetten mosolygott.

— Mert mi aztán benéztünk minden lyukba, alaposan — mondta.

Aztán újra és újra rátértünk az itteni legidőszerűbb tárgyra, a kocskára. Egész sor történetet, tényt, esetet haloltam róla, úgyhogy külön foglalkozom vele,

IX.

A kocsák. — Sálában.

A kocsák nálunk szegénylegény, Szerbiában komitácsi. Bátor és elszánt ember, de nem a nagy szervezeten és fegyelmen, a hadseregen belül, hanem maga számlájára működik. Saját felfogása szerint, ő az emberi igazságszolgáltatás bajnoka. Ügyességgel és vakmerőséggel ő szerzi meg saját társadalmának azt az igazságot, amely dukál, de amelyet az összeség nem tud kikényszeríteni. Ha sérelem esik, ő síkra száll, hogy véresen megtorolja azt. Nem rabló, nem gyilkos, mert erkölcsi érzéke szerint neki, mint férfinak kötelessége, hogy gyorsan és saját maga választotta eszközökkel és módszerrel ítéljen és az ítéletet azonnal végrehajtsa. A népe többségében nagyra tartja bátorságát, nagyra becsüli a nélkülözéseket és szenvedéseket, amiken ez az állandóan üldözött vad keresztülmegy. A nép a hozzáforduló kocsákat már bosszújától való félelmében is segíti élelemmel, tölténnyel. Szerellemmel is, és itt kezdődik a «romantika», többnyire a dal is.

A mi felfogásunk természetesen egycsapásra mást csinál a kocsákból. Senkinek sincs joga arra, hogy a maga ügyében egyoldalú ítéletet hozzon. Az erőszak az államhatalom joga. Aki egy politikai rendszer vagy hatalom ellen küzd és annak személyében nem felelős eszközét, napszámosát, mondjuk egy szolgálatot teljesítő csendőrt lesből lelő, az közönséges gyilkos, büntetése kötél. Tehát a kocsák ártalmas dúvad, kiirtandó. Aki vele egy húron pendül vagy segíti, egyenlő részese bűneinek.

Ez a felfogás az albán Alpok vidékein nem él, de azért valami sejtelemmel érzik a kocsák ludasságát. A nép szeretné elbujdosott, vétkes fiát viszontlátni, szeretné a törzshöz számítani, hisz a vérségi kapocs ösztönzi erre. Szeretné a kocsák vitézségét a törzs harci készsége javára kamatoztatni, de ezt bűnössége miatt nyiltan nem meri megtenni. Arról szó sem lehet, hogy a nép a kocsákat megtagadja,

mert hisz vitéz, bátor ember, hős az ő felfogásuk szerint és sérelemért állott vérbosszút ; a hiba ott van, hogy Skodrában besa * volt hirdetve, de hát minek hirdetik? Hogy a saját odahajlásukat, az orgyilkos fiú tetteit áthidalják, legendákat szőnek egy-egy «hős» köré, hogy a történeteket enyhítsék, igazolják. Például :

A török időkben egyenlőre megmaradt a *tized* fizetése. Azelőtt voltak ez alól felmentett törzsek, abból az egyszerű okból, hogy nem lehetett behajtani rajtuk, mert idegen ember, különösen adószedő nem tehetette be a törzs területére a lábát büntetlenül. Mert ha a lábát betette, többé soha ki nem vehette. Most azonban kivétel nélkül minden polgár egyenlően viseli a terheket. Felmentés nincs, minden törzs fizet. Egyik faluban a tized behajtásakor a falubeliek meggyilkolnak egy mohamedán tolmácsot. A tettesek elmenekülnek a hegyekbe. Vissza többé nem térhetnek, csak élelemért szöknek be éjszaka idején a faluba. Ez az élet ott fenn a vadonban persze elkészeríti őket, és jaj annak, akit éjjeli útjaikon szembe találnak. A szökevények a kiinduló tényállást később elferdítik és rövid idő múlva maguk is meg vannak győződve róla, hogy velük igazságtalanság történt, ők nem is tehettek másként. Tüzelik egymást, ágál bennük a virtus, amíg egy szép napon megfogadják, hogy mindenkit lelőnek, aki az igazságtalanság eme rendszerének szolgálatában áll. Kocsákká lesznek.

Pedig lehet, hogy az a tolmács csak sietett és nem akarta a szót szaporítani. Mert tudnunk kell, hogy az albán az egész napot is végig vitázza, mielőtt valamit adna, az adószedő meg sehol se rokonszenves. Az adószedő határidőre dolgozik, lehet, hogy siettette a feleket. Mire a tolmács véget vetett a szóáradatnak, az albán mérges lett, megsértődött, az adószedőt félt bántani, tehát megbosszulta magát a más törzsbeli tolmácson és megölte. Összeségott néhány cimborával.

Így történt, hogy betyárok bandája ütött tanyát a

* Besa = hit. Ha két törzs felfüggeszti a vérbosszút, erre besát hirdet, magyarul «hitet tesz». (Olv. besza).

hegyekben, erdőkben ezeket kocsáknak nyilvánították. Most aztán jön a legenda, a gyilkosok mentegetésére, ami jogcímet is ad segítségükre. A mohamedán úgysis gyűlöletes: nemsokára felhallik itt is, ott is, hogy iszákos volt, adó címen füstölt húst és bort vitt el. Akad mindjárt, aki látta, hogy mindent azonnal befalt stb. Sőt! Mindent elpusztított volna, a népet tönkretette volna — ha a hős egy golyóval helyre nem billenti az igazság mérlegét. Kész a mese, hősköltemények szólnak a «hősök» személyes bátorságáról. Az ügy elmérgesedett.

Most már csak büntetőexpedíció segíthet, hacsak háborús bonyodalom más teret nem juttat neki. A tolmács, szegény, nem magában «garázdálkodott», hanem csendőrfedezetes, törvényes bizottság — fegyvertelen tagja volt. Ezt semmiféle hatalom nem hagyhatja megtorlás nélkül — kész a parancs: «elpusztítani, megbüntetni, megsemmisíteni»... Eltart négy-öt napig, amíg egész haderő keríti körül, szorítja be és egyenkint lelövöldözi a kocsákokat — mert foglyul ejteni nem hagyják magukat soha.

*

Igyekeztem továbbjutni a nyomasztó események színteréről és 1917. július 21-én elindultam *Sala* (Shala) kerület főhelyére, *Abatára*. Itt van Sala temploma. A sós-i csendőrorsön két kísérvével láttak el; ezek vitték a málhát. A völgyben és a hegyoldalon szédületesen rossz, kezdetleges utakon haladtunk. Egy óra múlva jól látszik a *Ljesnica* (szerb elnevezés) *könyöke*. Meredek falak közt bevágódva teljes derékszőggel fordul: az ÉK—DNy irányból eleinte ÉK lesz. 7—800 m-es liaskori platóba ágyazódott itt bele, felveszi egyetlen jelentősebb mellékfolyóját, a *Stubját* (ennek völgye innen szintén szépen látszik).

A *Stubja* torkolat már csak 200 m magasságban van: így itt hosszú, helyenkint többszáz méteres, meredekfalú kanyarról van szó, gyönyörű látvány rajta végigtekinteni. A *Stubja* és a *Ljesnica* között húzódik a Kodra Pepsunaj hát, ugyancsak meglehetősen erdős, miként egész Sósi.

A salai úton több összekötő állomást (relaisposztot)

találunk: ezek Sósiból a Serma—Toplanába vezető utat biztosítják. A sósí-i őrs őrségei egész a Sermába átvezető hágóig, a Tyafa Mjetits-ig (1120 m) állanak; komisz, gurulóköves gyalogösvényt őriznek. A sósí-i első relais parancsnoka magyar szakaszvezető.

A Sósí—Sala túra a Prekali—Sósí úthoz képest mégis könnyű séta. Útközben sok kereszt és sok elsőrendű, bő és hideg forrás van, köztük három olyan szép volt, hogy meg kellett pihennünk mellettük. Sósí egyébként arról nevezetes, hogy 500 m-en alul nincs települése, felfelé pedig addig mennek, ameddig a kukorica mesterséges öntözését a terep még lehetővé teszi: 800—850 m-ig. Így a mi útunk is 700—800 m-es magasságban vezet. Sósí után (610 m) nemsokára leszállunk a Stubja patak átkelőjéhez (440 m), aztán elhagyjuk balról Celajt és felérünk *Nrehaj* templomához (720 m).

Az út még emelkedik a Tyafa Püls (780 m) kilátópontjáig, aztán leszállunk a település szintjére: Püla 540 méter, Lotaj 570 m, hogy aztán, mindig északra menve, leérjünk a salai átkelőhelyhez: Ura Sals (360 m). Onnan kapaszkodó visz fel Sala főhelyéhez: *Abata* (740 m). A valódi középpont a templom, Abata másik neve is Kisa Sals, vagyis Sala temploma. Ezt a templomot 1754-ben építették.

Tizenegy órára elérkeztünk *Püla*ba. Ennek jellemző pontja a templomrom. Kodra Snyertyit (Szent György dombja). Itt minden Püla: a hágó Tyafa Püls, a hegyi legelő Püla Sósit (Püla erdős hegyhátat, Almot jelent), a patak Proni Püla. A helység a *Kunora Lotajt* (1500 m) keleti, alsó platóján fekszik. Ezen a platón tanyázott egy telefonos osztag, útban Salából Sósí felé: magas vezetéket épített. Pár lépésre az 1/45. zászlóalj egy százada, szép bjesk-en (erdős, bokros kopec), kertek között, ügyes, hűvös házban: ejha! Parancsnoka, Léderer nevű zászlós kitörő örömmel üdvözölt.

— Jetzt habe ich Gesellschaft für einige Tage!

Az egész környék olyan nyaralásra való hely, hogy félnapra le kellett telepedni, kísérőim lelkes helyeslése mellett. A terraszos hegyoldal és az egész környék Kronau

vidékére emlékeztetett: a Triglav neve itt Mali Arselit (2150 m), szemben van a Tyafa Agrit. Maga a ház hegyilegelen áll és Lotajhoz tartozik, szőlővel dúsan övezett terraszos kertjei, földjei vannak, gyümölcsfával, dohány-nyal, kukoricával. Eszményi nyaralóhely a ház is: hűvös, legforróbb délben is kellemes.

— Bajtárs, — mondom — ez a legszebb hely, amit eddig Albániában láttam. Itt sokáig rakd a drótot.

Délután meg is fürödtünk: kitűnő forrás felduzzasztott vize melegegett fel az ér medencéjében, no és napoztunk. Szombat délután volt: vikendeztünk, amíg eljött az indulás ideje. Csoda-e, ha félhétre, másfél óra alatt frissen érkezünk meg Abatára? Az út többnyire lefelé vezetett, kertek közt, termékeny hegyoldalon: a vidék főterménye kukorica, mesterségesen öntözik. A főfolyó eróziós, szűk, szakadékos völgye, Sósiban megközelíthetetlené teszi a medret, de itt megszűnik. Neve se Ljesnica többé, hanem *Ljumi Sals*. Abata alatt a folyóvölgy kiszélesedik, apró mellékágain több apró híd vezet át és az átkelőhelyen, az *Ura Salson* (Sala hídjá) áthaladva, *Papnikaj* helységet találjuk lent a völgyben; Nica a hegyen van. Útközben is sok jó forrás van.

A vasárnapot (július 22) Salának szánom. A legfontosabb földrajzi tényező itt a Ljesnica folyó. Ez a *Tyafa Pejs*-ről (1690 m), folyik le és szakaszaival teljesen meg-egyeznek a települések: alsó szakaszán láttuk Sósit, itt a középső szakasz völgy a Sala törzs hazája és a felső szakaszán tanyázik a Malcija legészakibb törzse a Thethi (szeszi = selypítve és hosszú «e»-vel). Az északi nagy maszszívum a sok 2500 magasságot elérő Harapit—Bjeska e nemuna közti tömb nemcsak vízválasztó csomópont, hanem ország és faji határ is. Salát egészen körülveszik a magas hegyek, igazi Malcija e madhe.

A Ljumi Sals völgyét is érdemes szemügyre venni. Szakadékos eróziós völgy, sok rövid mellékvölgygel. Most a folyó másodpercenként 12—15 m³ vizet szállít. Az Abata előtti szorulat a Túri vagy Tordai hasadékhoz hasonló, legalább 200 m-es fal egyik oldalon, míg a másik parton

a fal leszakadt. A leszakadt törmelék roppant sziklaborsóit a víz nem tudta elhordani, az út is ezen vezet át többszáz méteren: persze a törmeléket is ellepte az erdő. Ezek a sziklatömbök a mederben is benne fekszenek, közöttük rohan el a folyó. A szorulat után kitágult völgy, a Sala törzs szíve: egész csomó falu van benne és hegyoldalain.

A salai csendőrrőrszhöz tehát összesen 22 falu tartozik, 360 házzal, 2400 lélekkel (1916). A csendőrrőrsparancsnokhoz négy járőr tartozik: segít a bajraktar (a politikai vezető, szóról-szóra zászlós) is, községenkint két-két falurendőrrel.

A csendőrsön érdekes vendéget találtam: *Katzer* stereofotogrammter kapitányt, a vidék térképfelvételvezetésének vezetőjét. Alacsony, lesóványodott fiú, csendes hangon beszél, de amint a felvételekről szó esik, fellobog szemében a tűz és fellobog lelkesedése. Mikor megtudja, hogy geografus vagyok, rábeszél, menjek a Mappierunghoz.

— Ez lesz a háború maradandó kulturális alkotása! — hangsúlyozza.

Mennyire igaza volt! Az összeomláskor sok anyag ment veszendőbe: amit még lehetett, Mylius ezredes gyűjtötte össze, Majd Herbert Louissal karöltve kiegészítették a felvételeket. Ennek alapján *Louis* 1928-ban az albán kormány megbízásából kiadott egy új, igen jó 1:200,000 arányú térképet, amely egész Albániát felöleli. Egyes helyeken ez is még kénytelen elnagyolni a tereprajzot, különösen középső és keleti Albánia járhatatlan hegyvidékein, viszont híven ábrázolja mai ismereteinket az országról.

Mi magyarok különös elégtétellel állapíthatjuk meg, hogy ennek a térképnek alig akadt kiegészíteni valója Nopcsa Ferenc báró felvételein! Ez vonatkozik egész Észak-albániára, mert Nopcsa ennek volt szerelmese és legtökéletesebb ismerője. Albánország kartografiájának történetében Nopcsa munkája a kort lezáró nagy határkö.

Hiába csábított Katzer kapitány azzal, hogy nagy a a hiány képzett térképezőkben. Pedig igen érdekes vidékekre ment: 8—10 emberrel járja Sala hegyvidékeit, aztán felmegy Thethin át egész a Tyafa Pejsig. Ha már nem tartattam vele, legalább együtt ebédeltünk. Érdemes volt

ott tartani, mert ezek a kujonok a következő ebédet adták fel:

Gödölyeleves, a levesthús pikáns hagymamártással és tejjel, piros-ropogós sült, salátával, túróspalacsinta és fekete! Nem a legrosszabb menü: az én tartalék élelmiszereim pihenhettek. Nem élnek rosszul az őrsön: igaz, hogy a szakács magyar volt!

Katzer kapitány elkészönt, én meg elmentem a parókiára; azonban a salai pap, Zani «Feldpater» úr, hozzá beosztott albán katona tisztiszolgájával együtt távol volt. A szállásán azt mondták, hogy «egy másik papot kell elővezetnie Skodrában». Eszembe jutott, hogy Prekaliban Sack főhadnagy négy nappal ezelőtt mondta; parancs ment az abatai pap elfogására a toplanai zendülés ügyében és nagyra becsültem az őrmester csendőrőrsparancsnokot, aki egy szóval sem szólt erről, pedig hát ő tartóztatta le. Csupa kíváncsiságból elmeséltem neki, hogy a pap állítólag Skodrában van; tud-e róla?

— Igen, tényleg ketten mentek Skodrába.

Most se szólt többet a feljebbvalónak, csak akkor jött zavarba kissé, amikor megmondtam neki, hogy tájékozott vagyok: nem tudta, nem jöttem-e őt ellenőrizni. Előkerítette a törzs *Pecajban* lakó, de éppen itt időző bajraktárját, mondván, az még joban ismeri a törzs életét, mint P. Zani. Idősebb ember, állítólag teljesen hozzánk hűz, neve *Ardi Kola*; vele jött utóda is, a mellette bojtárkodó fiatal *Lus Pralla*. Népe egyszerű életéről kérdezősködtem. Elmondják, hogyan ítélnék vitás esetekben; írott törvény nincs, de az öregeberek emlékeznek precedensekre, ezeket a régi döntéseket követik ők is. Részletesen tájékozódok a vérbosszúról (l. később külön fejezetben) és megkérdem, vajjon a besa, a Skodrában kihirdetett Isten békéje, hatásos lesz-e. A sok vihart látott öregember bölcseségével válaszol:

— Megmondtuk az embereknek.

Ez elég világos beszéd volt. Ez volt benne: megmondtam ezt a rendeletet, mint már annyi mást. Ti parancsoltok és fegyverrel hajtjátok végre a parancsot. De meddig maradtok itt? Nekem messzebbre kell néznem, mert, ha ti

hamar elvonultok is, mi itt maradunk, és akkor újra elő kell venni az évezredes hagyományokat. Megvárom, ti megdöntitek-e az évezredes hagyományokat. — Nem döntöttük meg őket!

*

— Mit szólna egy friss fürdőhöz? — törték ránk a csendőrök. Már ugrottam is: hol?

Fürdés a Malcijában. Az abatai őrs minden embere és lova még délelőtt elment a toplanai kocsáküldözés erősítésére, így az őrshöz beosztott két civilcsendőr mutatta meg az őrs házatól egy ugrásra a «falu fürdőjét». — Ott, ahol a falu torrense összefolyik a Ljumi Salssal, a mederben egy nagy szikla ül benne. Ezt a sziklát a víz körülrohanja és a szikla árnyékában kivájt egy két-három méter mély medencét — csak úszóknak! — és körülhatárolta a medencét finom kavicsal és homokkal. Ha az ember a medence szélén leül, a hullámok a mellét csiklandozzák. A levegő hőmérséklete 38—40° C és azon túl, a vizé 10 fok C körül van. (9·8°-nak mérték.) Nehéz eldönteni, mi égeti jobban az ember bőrét, a hideg víz-e vagy a forró napsugár. A helyzet az, hogy előbb át kell vergődni a négy méter széles medencén, aztán a másik oldalon fel lehet kapaszkodni a sziklára sütkérezni.

— Élet vagy halál! — kiáltottam és belerohantam a habokba. A víz ereje rettenes: 15—20 m-rel víz lejjebb a sellőről-sellőre rohanó ár. Atérve bejutok a szikla alatt keletkezett örvénylés ellenáramlatába és ezzel úszom vissza a szikláig.

A szikla tetejére érve — két-három méternyire áll ki a vízből — nem hallatok didalordítást. Egyik albán már fent van és int. A sziklák és a hegyfal közt «csendes víz» van és ebben potykakövére pisztrángok úszkálnak. Inkább lop-pal nyomulunk előre és — de bocsánatot kérek, előbb lehajtom fejemet, hogy a rázmúduló összes átkokat elbírjam, a sporthorgászat ellen elkövetett feloldhatatlan bűnhalmazat miatt — szóval leeresztettük a horgot, azaz felhúztuk a puska ravaszát és élveztük a «munkát», míg a

Nap le nem sütötte hátunkról a bőrt. Nem tehetek róla, nekem tetszett, amikor eredményesen golyóztunk be a vízbe. Egy óra alatt megvolt mindnyájunknak a vacsorára való.

Ezalatt hátunk megett a medencében zavartalanul folyik a fürdés. A fél falu itt van.

Nagyokat kurjantanak, de a mi édes, kristálytiszt vízű, rettentő erejű hegyi folyónk robaja túlharsog minden kiáltást: az ordítás hangja ide mint zümmögés jut. A sziklánál jobb ugródeszka nem kell, lehet válogatni irányban és magasságban: van itt kis, nagy trambulín és «emelet» is. Az albánok apraja-nagyja fejesel és ugrál és bög és kurjant — csupa gyönyörűség. A legjobb vasárnap délutáni mulatság. Mutatnak egy elszánt ifjút, aki naponta kétszer fürdik és megtanult jól úszni ebben a rohanóban.

A parton mogyoróbokrok közti finom fövény vár: a homok hőfoka hozzávetőleges becslésem szerint többszáz százalékkal van túl a forrásponton, alighanem elmulasztana minden betegséget. Akárhogy is áll a dolog, állítom, hogy az abatai fürdőzés a Ljumi Salsban egyben felette áll a világ összes fürdőinek: tarifája hallatlanul olcsó s még az úszóruha is ingyenbe van — Adám óta.

X.

A jégbarlang. — Thethi.

Salában töltött második és utolsó estémen a csendőrsnek sánckosarából alkotott mellvéddel is megerősített *kulája* előtt a padon üldögtünk. A magyar embernek háborús sorsáról beszélgetünk, arról, hogy odahaza fogalmuk nincs az embereknek arról, hogy mit jelent például az ilyen parancs: «négy emberből álló járőr azonnal indul Gjonpepajba. Útirány Tyafa Nermanjs (1780 m). Jelentkezés az ottani parancsoknokságon». — Mit jelent az, éjnek idején elindulni a nyaktörő, veszett hegyi ösvényeken Nikaj területbe, ahol minden fordulón lesből küldött golyó érheti.

Nem tudnak egy szót se beszélni, bárkivel találkozni: életük is a beosztott albán civilcsendőr kezében van. Ilyen cirkálásokon csak a magukhozta élelemre számíthatnak.

— Bizony ritka az olyan ebédünk, amilyent ma felszolgáltunk. Hej, ha én még egyszer hazajuthatnék ebből a köországból — sóhajt a helyettes parancsnok, egy magyar szakaszvezető. (A parancsnok őrmester már délután elindult egy háromnapos ellenőrző útra.)

Ekkor jelent meg egy albán fiatalember, aki az őrsparancsnokot egy darabon elkísérte. Most érkezett vissza. Bemutatkozott, mint házigazdánk. Tizenkilencéves árva-gyerek. Ez mesélte, hogy nemrég fenjárt a szemben, a völgy másik oldalán a *M. Bosit* oldalán látható *Dakaj* faluban. A hegy mögött van a *Tyütet Dakajt*. — *Tyütet* vagy *Kala* várat (Festung, erőd) jelent, de nem okvetlenül falból, épületből álló erődítményt: lehet természettől jól védett hely is. Tudtam, hogy az irodalom várromot tart ott nyilván, a térkép is jelzi. Megkérdeztem tehát, minő romokat látott.

— Lehet, hogy ott van rom. Fenn voltam, romot nem láttam, hanem csak tyütet van ott jégbarlanggal!

Ez mindjárt nagyon érdekelt. A vár dolgát nem tudtam vele tisztázni, ő a hegynek valami alakulatát tartja tyütetnek. Azonban a jégről többet tudott:

— A barlangban mindig van jég. Beteg emberek szoktak felmenni jégért; nem mély, gyufa világánál néhány lépcsőfokon lehet lemenni. Innen két óra járás.

Ezt nem lehetett kihagyni. Azonnal megbeszéltük, hogy reggel felvezet a faluba. Ismer egy dakaji embert, aki viszont ismeri a barlangot: az levisz engem a jéghez.

Másnap félnyolckor fenn voltunk Dakajban. A Tyütet Dakajt (720 m) valóban jelentéktelen rom. De a természet is felszerelte.

A várrom a palavidékből kinyúló két mészkúp egyikén van. A rom neve *Mavricsi*. Most előre a jégbarlanghoz. Odamenet az egyik házból rettenetes, vonításszerű jajveszékélés hallatszott. Megálltam, a vezető azonban legyintett:

— Az urát siratja. Második napja.

Az albán asszony tartozik három napig jajgatva siratni elhunyt urát. A szomszédság ezt szigorúan számon tartja.

A jégbarlang bejárata egy sziklatömb alatt van. M. Bosit lankás oldalából valósággal kiáll itt egy domb: teteje szakadozott, elkarsztosodott és harmadában leszakadt. A szakadás nyereg alakú és e nyereg középpontján, ahol a völgy mélyvonala kezdődik, egy mérőleges sziklatömb kb. 200 méteres lapja alatt kell bebújni.

A bejárat éppen annyi, hogy keresztülbujhattam. A lejárat rossz. A szűk járatban mezítlábas vezetőnk, tíz-tizenkét méterre bocsátkozott le, én zseblámpával világítottam. Szerinte tavaly addig a szintig volt a jég, ahol ő állt. Nem látni jeget. A hőmérséklet kétségtelenné tette, hogy jégnek kell lennie. Lejebb mentünk tehát egy emelettel és megállapítottuk, hogy van jég. Igen szűk nyílás visz lejebb, de házigazdánk felvilágosítása alapján nem hoztunk lámpát, kötelet és nem lehetett a kutatást folytatni. A jég tiszta volt és jól esett szopogatni. A mezítlábas vezetőnek majd le fagyott a lába a sok jégen, hideg kövön, de türelmesen kivárta vizsgálódásomat, nagyon szíves, barátságos volt és semmiképpen el nem fogadta a marék cigarettát, amit kínáltam.

Künn kicsit megpihentünk és akkor vezetőnk elmesélte a következő történetet. Mint szemtanú és gyaníthatólag részes szereplő élte át. A Tyütet Dakajs tulajdonképpen plató, meredek fala jól védi. Két évvel ezelőtt, nyáron, (azt hinném, a mi Lovcsen akciónk után, de ő erősködött, hogy nyáron volt), öt és fél század szerb-crnagorc katonai erő menekült ide. Azt mondja, ez 1915-ben volt, majd egy évvel a mi bevonulásunk *előtt*. Akkor Sala-Sósi összefogott ellenük és az egész haderőt itt körülfárta. Az albánok attól féltek, hogy ezek el akarják venni az ő ősi földjüket: nem akarták őket megtérni, sem mint hódítókat, sem pedig, mint telepeseket.

A harc, ismételt közelharcok után, a maga földjéről utánpótlást élvező albánok javára dőlt el: a crnagorcokat

kipörkölték, kit megöltek, kit elfogtak és lefegyvereztek. A zsákmányban volt több gépfegyver és ágyú is volt (hegyi ágyú, erősíti). Arra vannak a holtak sírjai: de hol vannak az akkori foglyok, arra nem felelt; alighanem azok is a sírban vannak. Elesett negyvenöt albán *bur* (hős) is. Egy-néhány ellenséges katonának sikerült a hegyeken át elmenekülnie, ezek visszaszaladtak Montenegróba.

*

Hogy így eléggé körülnéztem Salában, még érdemesnek látszik néhány szóval megemlékezni a településről és a termelésről. A település öve 5—700 m közt van és kivétel nélkül a terraszokon található. Az abatai templomot a monarkia építette. Azelőtt volt Bregu Ljumi közelében, (ahol ma a törzs gyülekezőhelye van) egy másik temploma: *Kisa Stjefnit* (Szent István-templom, 1348-ban van róla említés). Ma rom, de megállapítható, hogy a templomhoz kolostor és lakóház is tartozott. A település itt is azért nem lépi túl a 750 m-t, mert feljebb a kukorica már nem öntözhető: a száraz nyár miatt pedig mesterséges öntözés nélkül nincs termés.

Nopcsa írja: a tölgy általában 1000 m-ig terjed, feljebb van a bükk. 700 m-nél már van szőlő, 600 m-nél édes gesztenye. 800 m-ig rengeteg a mogyoró, különösen a Sala patak partján, sőt némely helyen erdővé sokasodik.

Július 23-án d. u. 4 h-kor indultam a legénnyel kettesben *Nrejajba*, a legészakibb malcór törzs, a Thethi otthonába. Az út Nerlümzáig hitvány ösvény, *Gagu* pár házatól eltekintve nincs is település közben, se a Sala folyónak nincs számbavehető mellékvölgye. *Nerlümzát* Sala is, Thethi is magának követeli: itt veszi fel a Sala folyó a Ljumi Zi-t. (Fekete patak.) Lecsajnál átmegyünk a keleti partra: *Ura Zam Deds* (610 m) a palló neve.

A 710-es pontnál van a *Skala Thethit* (Thethi szikla). Itt visz fel a szerpentin, amelyet a térkép jelez: itt érdekes medertorlasz van. A Ljumi Salson átmegy egy meredekfalú szikla, valószínűleg leszakadt hegyoldal, s ez a völgyet

elzárja. A torlasz végében a patak pár méteres szűkületen rohan végig és nyaldossa a katarakták szikláit. Ezen a teljesen elerdősödött sziklatorlaszon innen egy (névtelen) torrens esik le óriási lépcsőkben : helyenkint a föld alá bújva surran tova. Minthogy a torlasz jóval 100 m-en felül emelkedő meredekség, majdnem azt a látszatot kelti, mintha régen itt lett volna a völgy feje és itt lett volna a vízváltakozó. Akkor viszont Thethinek tónak kellett volna lennie. Ennek pedig nyoma nincsen. Ellenben bizonyítható, hogy ez a folyóvölgy már a pliocénben észak-déli mélyvonal volt.

A szerpentin után az út javul, sőt Nrejai előtt egészen jó. A hidak mind egyforma szerkezetűek, másutt nem láttam ilyeneket. Nem is híd az a valóságban, hanem két gerenda, egyik oldalán karfával. A karfán is kézmagasságban megerősített dorongot kell érteni. A két gerenda elejét jól beágyazzák, a parti pillér köveibe. Ezenkívül a víz fölé nyúló gerendavégeket kb. egy méternyi hosszúságban jól összekötözik, hogy szilárdan tartson. Ezzel kész a palló ; éppen hogy elfér rajta egy ember. Állatot nem is visznek át rajta, egy ember súlyát meg jól bírja.

Néhány pihenőt tartva, este nyolcra értünk be a csendőrlaktanya udvarára. Telefonon már értesültek jöttömről, így itt is fényesen elláttak. Érdekes, hogy itt is magyar szakács volt.

A másnapi tanulmányi napon elsősorban a papot látogattam meg : *Padre Nik Kolát*. Délelőtt én voltam nála, ő délután visszaadta a látogatást és ekkor az őrsparancsnok bevonásával kidolgoztuk részleteiben is egy kétnapos túra tervét. A «nagy» hágón, a Tyafa Pejsten át, egészen a montenegrói határig akartunk eljutni. Tervünk szerint a pap, az őrsparancsnok és négy csendőr kíséretében, jó vezetővel felmegyünk a hágón túl a Lityéni Pecsakecsit és a Lityéni Gstarhoz, egy kicsit megnézni a *Bjeska e Nemuna* hegyvidékét. Úgy gondoltuk, hogy két nap alatt megjárjuk. Az út főszereplője kétségkívül Nik Kola főtisztelendő úr, ezért őt közelebbről meg kell ismernünk.

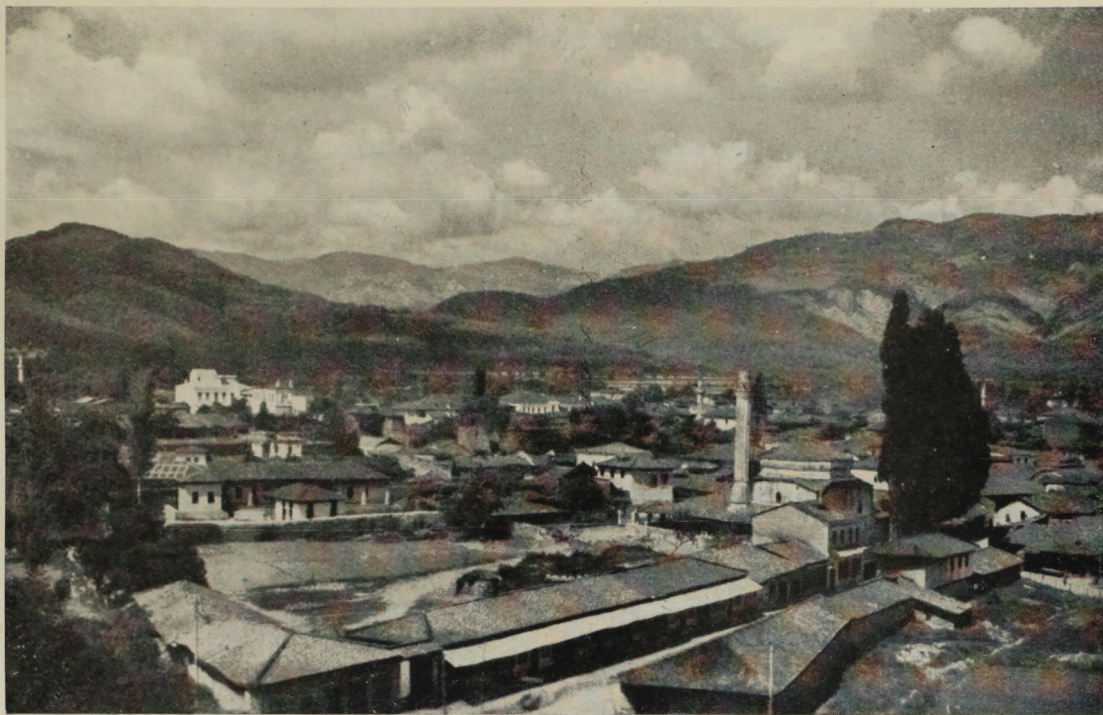

A legészakibb pap.

Padre Nik Kola, franciskánus, szegény és mindig jókedvű. Tágas és sokszobás lakása van. Thethi «főhelyén» lakik, ha az egyetlen háztól «övezett» térséget szabad így nevezni. Három falu, kb. 120 házzal és 950 lélekkel, tartozik hozzá. Többször előadta egyetlen ideáját: iskolát szeretne nyitni. Hangoztatta, hogy hatvannál több gyermek tanulna benne. Ehhez nagy összeg kellene: 200 korona! Kéri, eszközöljem ki számára. Forradalmi gondolat ez ebben a hegyvilágban, ahol 2000 év óta talán először kell írás ahhoz, hogy valaki útrakelhessen. A török időben szó sem lehetett itt művelődésről, mert erre a vidékre, fél napi járásra a mai montenegrói határtól, a négyszázéves megszállás alatt egyetlen egyszer be nem tette lábát a török hódító! A seregek is éppen csak átvonultak rajta, a pusztításon kívül nyomtalanul. A férfinépességnek egyetlen feladata volt: megvédeni a függetlenséget, a törzsi földbirtokot, fegyveres erővel. S íme, mi történt, Alig egy éve mult a mi megszállásunknak és papjuk ily reformot mer pedzeni. Ez is erősítette bennem a benyomást, hogy ez az albán hegyvidék, amelyet csendőrségünk és többnyire magyar hadtápszáslóaljaink teljesen megszállva tartanak, 2000 éves érintetlen kultúrátlansága alkonyán áll. Meg kellene rögzíteni a maga őstermészeti állapotában, mielőtt nyugati kultúrfokra hozzák. (Ez ma, 1938-ban már nem fenyegeti!) Egy öntudatlanságban alvó népet ébresztgetett a pap tervével; iskolát, fegyelmet szeretne bevinni oda, ahol a zabolátlanságot becsülték eddig és ahol minden ház külön állam az államban.

A pap körül minden tiszta, csinos. Lakásánál csak az erkélyről kínálkozó kilátás szebb. Erkélye itt úgyszólván minden háznak van, mert mindenik emeletes, lenn az istállók és kamarák, fenn a lakószobák vannak. Ez a kula-rendszer. A pap erkélyével a legvadabb karsztos magashegység, a *Bjeska e Namuna* (Átkozott hegylegelő) és a *Via Zagoras, Mali Radokins* és *Harapit* sorozat egytől-egyig 2500 m-en felüli mészkőóriásai néznek farkasszemet.

Elbasan látképe a medence egy részével.

Bivalyfogat.

Szántás, faekével és bivallyal. (Elbasan.)

A Drin bifurkációja Vaudenjsnél. Előtérben jól látszik a gát maradványa. Balra a Jubani meredek végződése, alatta zúg el a Drinazi árja : jobbra Denja várhegye (Dagnum), alatta fordul el a Drini plak vize.

Mamuras. Trollmann-telep.

Fani-i vogel völgye Orosi-tól északra, Zojis községgel.

Fani folyó völgye Ftos községnél.

Nik Kola nagy szívélyességgel tessékel befelé és leültet egy törökös karosszékre, amelynek deszkája egy arasznnyira van a földtől. Majd melléje ülök, amint vigyázva ráereszkedem.

— Cigaretta! — kínál vígan. Félkézzel sodorta és úgy hajítja hozzám.

— Tűz! — hangzik a második vezényszó és egy füstölő bunkót dörgöl orrom alá. Sértés rá nem gyujtani.

— Forró fekete! — kurjant újra és — óh jaj! — megkínál kávéval. Addig nem is lehet szót sem szólni, amíg meg nem itta az ember.

De én láttam a kívül-belül kormos üstöt, láttam, ahogy ujjnyi réteg pernye tette zaftosabbá, láttam, hogy fújta meg a nyílt tüzet és csúfolt meg minden tisztaságot.

— Ügye kitűnő? — kezdte a beszélgetést, mire — «kicsire nem nézünk» — hamar nyeltem egyet belőle és csakhamar sikerült a többit a tűzhelyre kiöntenem.

A Thethi völgy a leggyönyörűbb, legegészségesebb nyaralóhely volna, ha nem kellene négy napig gyalogolni, amíg az ember eléri. A helység 800 m magasságban fekszik, széles, termékeny völgyben, a legforróbb nyáron is kellemes hőmérséklettel. A tengerpart vidékein az éjjel maga a gyötrelem, a nagy meleg, a maláriát hozó *anófelesz* szúnyog és a rengeteg egyéb állatka miatt. Itt estétől reggelig alszik az ember.

Hat óra járás a paplaktól a *montenegrói határ!* De ha ők azt mondják, hat óra, bátran lehet kilencet számítani, mert az albán mint a macska surran végig a hegyeken és különösen felfelé nagyon bírja. Nyáron Thethi egész környéke csodaszép, egészséges és a pap, mert nemrég jött ide, gyerekesen örül minden őrjárásnak, túrának, amelyhez csatlakozhatnak; templomi elfoglaltságától ugyan ráér.

A szegénységet nem kell külön megfogadnia, mert ha előbbi állomáshelyéről néhány állatot nem hozott volna és a csendőrorsünk liszttel, miegyébbel nem segítené, itt akár éhen halhatna a híveitől. A parókia napi összjövedelme nem ér meg öt krajeárt. Ajándéknak se híre, se hamva, ellenben a szegények elvárják, hogy a «templom» kíségtse

őket. Szertartásért, temetésért, semmit a világon nem fizetnek.

Amikor megkérdem a pristit, mért nem szab valami olcsó taksát a funkciókért, nevetve felelte :

— Akkor nem jönnének többé templomba.

Magában morogta hozzá, még mindig nevetve az én furcsa ötletemen : — Tán még az a lélek is elkárhoznék, akit pénzért temetnék el.

A törvény szerint járna neki a tized, de ha a csendőrség be nem hajtáná, felkopnék az álla tőle.

Muskáton a határra indulunk a Tyafa Pejsten át. Tyafa, albánul = nyak, ugyanaz, amit a németek szeretnek Kjaffa alakban írni, mert ABC-jükből nem telik jobban. A magyar tökéletesen vissza tudja adni a mássalhangzót *ty*-vel. A Pejs hágó lábához óriási törmelékkúpon át lehet jutni. A beszállás előtt pihenőt tartunk a hágó lábánál.

— Mennyire becsüli a hágót? — kérdem az albán útmutatótól — elérjük-e muskon negyven perc alatt?

— Gyalog is felmegyek tíz perc alatt.

— De én azt a meredek falat gondoltam, ott a serpentin végén.

— Én még feljebb gondoltam, a hágó gerincén.

— Adok egy ezüst forintot, ha megteszi.

Kola tisztelendő úr beleszólt :

— Gyergy a vidék leghíresebb hegymászója és meg tudja tenni.

— Nos, itt a forint.

— Nem úgy — szólt Gyergy — felmegyek, lejövök, kapok forintot, munka nélkül nincs pénz.

Ej, milyen kevély gavallér akad itt a 3000 m-es vadvidéken!

Még körül sem néztünk, már Gyergy futott fel. Kilenc perc múlva fenn a gerincen lobogtatta kalapját. Hiába intettünk neki, csak várjon ott meg; lejött és mindjárt újra indult velünk fölfelé. Az első út «élvezetből» volt, most azonban «szolgálatilag» jött. Bizony a becsület terén, sok európai tanulhatna itt! Mi is vele indulunk.

Amikor már rég megesik szívem a lihegve, fújva

kapaszkodó muskon, a pap még vígan döngöli a musk oldalát. Kérdem, nem sajnálja-e az állatot. Nevet. Azt mondja, hogy ott ni, arra a falra is felmenne ő muskháton:

— Arra való! — kurjantja vígan és nagyogtat döf bunkójával a musk bordái közé.

Fenn a *Fusa e Rudnices* legelőn a malcor pásztor meghív éjjeli szállásra és vacsorára. Gyenge kis «kutye» a szállása (kutye = stina = Almhütte = hegyi pásztorkunyhó), de tűz ég benne, hát elfogadjuk. Ahogy bemennénk, a másik oldalról, észak felől, a most montenegrói *Vunsajból*, a *Fusa Ropojanit* felől négy mohamedánus albán férfivendég érkezik, szintén az ünnepre. Sh'penna ünnepe volt, pogány szenté, kinek kultuszát a katolikus egyház a pogány illirektől átvette. Nálunk a július 26-i Szent Anna ünneppel állítható párhuzamba az ünneplése, annál inkább, mert ők is július 25-én ünneplik előestéjét. Sh'Penna neve használatos Shen (Szent) Penna, Shne Penna alakban is; kiléte és átszármazása a pogány mitológiából nincs tisztázva, a katolikus egyház a nevét Venerandának magyarázza.

Mikor a pap meglátja, hogy leszállnak lovaikról és betérni készülnek, mint a zsákmányát féltő vad lihegi, egész kijöve sodrából:

— Van-e írásuk a határátlépésre? Le kell kergetni őket! Azonnal vissza kell térniök!

Én arra gondoltam, hogy mi mennyi fáradsággal kapaszkodtunk fel ide hajnal óta s bizony sajnáltam a négy albánt, aki vendégbarátságra és mindenekelőtt meleg tűzhelyre számított s most, ha nincs írása, visszabotorkálhat haza a hűvös éjszakában.

A csendőrőrmester volt hivatva eldönteni a kérdést — valóban nem volt papírosuk, valóban vissza kellett fordulniok a nyirkos, ködös éjszakába.

A csendőrőrmester, szigorú utasítása szerint, mást nem tehetett, mint azonnal visszaparancsolni őket.

Én hallgattam, a pap arca meg felderült és most már vígan invitált bennünket a kunyhóba. Azaz kunyhókba, mert mire közelebb értünk a hegyoldalhoz, egész pásztor-telep bontakozott ki. Hogy senkit meg ne sértsünk, — az

albán roppant büszke és szíves vendéglátó gazda — a pap végigjárta a kutyékat, mindenütt elhelyezett egy-két embert és velem, meg az őrmesterrel a főgazdához tért be :

— Most ők ülnének itt és ennék a jó tejes húst — mondta később, elégült arccal.

Másnap délben érünk haza. Délután haldoklóhoz hívják abba a szomszéd faluba, amelyen délelőtt áthaladtunk.

— Mért nem délelőtt szóltak, amikor átmentem a falun, most csak holnap mehetek.

Igaz is, rövidre kell fogni a híveket. Hálát, adományt, fizetséget hírből se ismernek, de nem is akarják megismerni. A tized behajtásáért haragszanak, ellenben a papnak bármikor testileg-lelkileg segíteni kell rajtuk.

A kultúra után való vágy kiolthatatlanul él benne, de amíg dolgozni tud, vagyis amíg törődött, vagy huzamosan beteg nem lesz, innen ki nem jöhet, még egy pár heti szabadságra sem. Könyveit Skodrában a szülői ház padlásán tartja, mert hiszen, ha áthelyezik, nem tudja a hegyeken át cipelni . . . csak muskháton hurcolkodhatik.

Búcsúzóul az én nagyrabecsült barátomtól, aki a sors töviseit oly megadó keresztény alázattal és gyermeki kedéllyel viselte, aki víg böles volt filozófálás nélkül, két esetet mesélek el.

Amikor megkérdeztem, hogy szívesen mászkál-e annyit a járőrökkel, akik néha három-négy napot töltenek a hegyeken, mosolygott :

— Nagyon szívesen, hisz amíg önökkel vagyok, van mit ennem . . .

Amikor megkérdeztem, miért vigyáz annyira arra, hogy albán emberrel szemben mind köszöntésre, mind fogadásra más köszönést ne használjon, mint a «Levdat Jesu Kristi»-t, holott velünk szemben a rendes «Tu ngjat jéta» (hosszú életet!) formát használja, megint mosolygott :

— Ha albán embert másként köszöntenek, azt mondaná rólam, hogy rossz pap vagyok, mert nem is dicsérem a Jézust, már pedig *ki dicsérje, ha nem a pap?*

XI.

Az alattomos ellenség.

Nagyon örültem a kétnapos expedíciónak. Három-negyed hétkor indultunk musk-háton, júl. 25-én. Apró telepeket hagytunk el, mint *Markdedaj*, *Dzsedzsaj*, *Nikdzsonaj*, *Okoli* és a *Gurra Strass* forrásánál szomorkodó «csárdát» (990 m). A Ljesnica völgyfője egycsurgós üst, a patak egészen jelentéktelen, nemsokára túlhaladunk forrásán is. Szűk völgyben magasra halmozódott törmelék közt húzódik észak-déli irányban a forrás, kevés a vize, ha egyáltalán van. Most a meder száraz volt.

Félkilencre érkezünk a Tyafa Pejs alá; a pap, az őrmester, két hadseregünkhöz tartozó saját, két albán csendőr volt velem, legényemet otthon hagytam. Egy órába tellett, amíg a hágóra felkapaszkodtunk. 1230 m magasságban van a barlang, *Spela Pejs*, de nem mély, hanem csak amolyan «csempészpihenő». A hágó 1690 m és mindjárt túl rajta csodás kilátás nyílik egy mély, majdnem pontosan kerek üst falaira. Az üst legfeljebb 2 km átmérőjű az alján: az összegyűlt csapadék és olvadt hólé tócsája a *Lityéni Pecsakecsit*. Vize hideg, piszkos, körülötte több apróbb tavacska. A M. Pecsakecsit rétegei úgy dülnek, hogy az olvadó hó lavinái belerohannak a tóba. Egész sziklacsomókat ragadnak magukkal és ezeket szerteszórják (ma is ilyeneken járunk), sőt a másik parton a *Tyafa Desit* irányában fel is rohannak a hegyoldalra. Ilyen törmelék önti el a nyugati hegyoldalt is, a *M. Harapit* (2100 m) oldalát: tavaszi hólavínák maradványa.

Itt az egész északi albán hegyvidék gerincvonalát értük el. Az egész hegyvidék középpontja a *Bjeska e Namuna* (Bjeskat), magyarul *elátkozott hegységet* (hegylegelőt) jelent. (V. ö. *Besna Skala* a Vág völgyében, *Maladetta* a Pireneusokban, *Monts Maudites* az Alpokban.) Ennek a centrumnak déli határa a *Tyafa Stegut Zenvet*, a *Tyafa Pejs* és a *Tyafa Valbons*. (Nopcsa.) A hegyóriások 2500 m-en felül emelkednek, egészen 2715 m-ig.

A Tyafa Pejsnél kezdődik a hosszú *Ropojani barázda*. A völgy felső részét *Vruja* völgynek is hívják. A Ropojani az egész Bjeskat e Namuna legszebb és legtipikusabb bevágódása. (Nopcsa.) Maga a Pejs hágó valójában *sziklakapu*: 5—6 m-es fala van, keskeny és néhány méter hosszú. A Ropojani völgy keresztmetszete mindenütt U-alakú, vagyis jégvájta. A Pejs sziklakapuja után mindjárt kezdődik a völgy első terrasza, ennek legmélyebb helyén láttuk a Lityéni Pecsakecsit-et. Aztán egy, a völgyet keresztben elzáró háton, a *Tyafa Desit*-en kell átkelni és újabb teknőbe érünk; ez 1640 m magas. Aztán egy meredek fal alján, 1630 m magasságban van a jóvízű medence: *Sen Bardh* (Barz, Fehér víz). Még lejjebb, 1480 m-en érjük el a *Gropa Rudnicest* (nevét vörös vasérc előfordulásairól kapta), ennek széles mezeje a *Fusa Rudnices*, ezen van a hegyi pásztorlakás a *Buni Rudnices*. Áthaladunk rajta és leereszkedünk az alsó teknőbe: a *Lityéni Gstar*-hoz (1240 m). A teknőt sűrű bükkös növi be, a hegyoldalakon mindenütt fenyő. Itt van a montenegrói határ és kezdődik a *Fusa Ropojanit*: erre a síkságra már nem megyek le. Az egész völgy triasz, lias és jura-mészkőbe vágódott be. A vékonyan rétegezett sziklák konglomerátumos, puhább rétegekkel váltakoznak.

A Sen Barznál pihenőt tartunk, vize valóban igen jó. A Sen Barz semmi egyéb, mint ottrekedt hó olvadt vize, tehát nem forrás. Az első hónyelv elolvadt vize, (most is olvadóban a hó), azonnal a föld alá megy. 100 m-el lejjebb, a másokik könyöknél aztán egyesül az ottani hólével, elég bő medencében. Szép tiszta, («fehér»!), de jéghideg víz.

A mezőn pásztort találunk: juhok százait legelteti. Szóba ereszkedünk. Az egész völgy sor a *Kelmeni* (Klmeni, Klementi) törzs legelőterülete. A pap hozzáteszi, hogy a törzs a *Tyafa Gtarson* át fokozatosan terjeszkedik a *Plava* tó környékéig, be Montenegróba; a *Fusa Ropojanit*-ot már megszállták.

— Meddig vannak itt fenn? — kérdem az igen értelmes pásztortól.

— Májustól októberig vagyunk a Malcijában, amíg lehet.

Tipikus hegyi ridegpásztorokodás.

— Hova mennék télen?

— A Stegut Zenveten át a síkságra.

A *Tyafa Stegut i Zenvet* (Dhenvet) 1840 m-es hágó. Thethiből Bogába vezet, vagyis a Malcija Vogelből átvezet a Malcija Madhe-ba. A Malcija Vogelhez tartozik az eddig bejárt Sósi, Sala és némelyek szerint még Thethi is, a Malcija Madhe ettől nyugatra van. Ez az egész hegyvidék ennyi állatot októbertől májusig nem tud eltartani, mert kaszálója nincs, ami terem, azt a helyszínen lelegelik.

— Melyik síkságra hajtják az állatot? — faggatom tovább a pásztort.

— A Bregu Bunsra vagy a Bregu Mats-ra.

Tehát ezek leereszkednek a *Boga* törzs Precaj falujába, onnan Skrelin át, a Proni that mentén érik el Kopliku vidékén a Skutari tó medencéjét és annak síkságán végigvándorolva érnek Skodrába. Onnan megegyezés szerinti téli szállásukra mennek. A *Bregu Mats*, melyet másodikkal említett, Lestől délre van; a Mati folyó alsó szakaszának mindkét partján elterülő feltöltéses síkság. Másképp *Bregu Matit*. Mondom a testvérek:

— Mért nem maradnak ott a jó síkságon nyári időben is?

Rámnéz és nyugodtan felel:

— Nyáron nem jó vidék.

Éppen olyan kurtán, nyugodtan, értelmesen és világosan beszél, mint a magyar pásztort.

Ezeknek valóban fel *kell* jönniök a hegyekbe. Nem immunisok a maláriával és egyéb síksági betegségekkel szemben, mint a Bregu lakói. Nekik életszükséglet a hegy, elpusztulnak odalenn, de még állataik sem bírják ki az ottani éghajlatot. Eltart 5–6 napig, amíg le vagy fel vándorolnak, és elhelyezkednek, ezek életük legfontosabb napjai.

A pásztort még elmondja, hogy számadójuhász és Skreli törzsbeli szegődött ember. Élelmet maga hoz-visz, az őrzésért gazdájától napi húsz fillérnyi értéket kap, miként szakértőim kiszámítják.

— Hátha megdöglik egy, vagy eladod másnak? — próbálok pajzánkodni.

Újból tökéletes nyugalommal felel :

— Inkább az enyém pusztuljon, mint idegen : *Isten nevében vettem át Őrzésre.*

Pénzt nem fogadott el, («minek nekem»), dohánnyal kínáltam, annak örült.

A Lityéni Gstars most 300 m hosszú és 200 m széles lehetett, déli része sekély, az északi állítólag 3—4 m mély. A partján felhalmozódott hordalék és a világosan kivehető vízvonala azonban bizonyítja, hogy mérésem szerint 2·5 m-el tavasszal magasabb szokott lenni mostani szintjénél.

A montenegrói határ világosan megállapítható, a terep mindjobban ereszkedik és Montenegró felé szép szelíd hegyek látszanak. A Lityéni Gstars felett 1740 m magasságban lépi át egy ösvény a határt ; kísérom szerint a «magas kuty»-tól (*Buni Vukoces*, 1780 m) vezet ott fenn a Tyafa Breguthoz.

A jegyzetek, vázlatok és felvételek befejezésével kissé pihentünk és feketéztünk, aztán d. u. 6 h-kor visszaindultunk a Tyafa Gstarson át a Fusa Rudnicesre, szállásunkra. Ekkor már velünk volt házigazdánk, egy kedves, fiatal albán férfi. Összefoglalva, a következőket közli magáról.

— Házam Senkolban áll, a Bregu Matitnak Püla Barzolojs nevű részén. Egyesség alapján a Fusa Rudnices jórésze az én legelóm : meg vagyok elégedve vele, mert füve kövér. A kutyák az enyéme. A juhokon kívül van 8 lovam és néhány kutyém. A sajtertermés jórészét a síkságon elássuk, ősztől tavaszig, akkor megéri és jól kél el.

Pénzben nem tudja vagyonát kifejezni : nem szabad elfelejteni azt sem, hogy ezek számára az egyetlen komoly pénz a Napoleon arany, de most előttünk restelnek abban számolni. A gazda vígan mesél a papnak, az emberek tréfálkoznak egész úton és folyton emlegetik, hogy ma van a Sne Prenna ünnepe, melyet csak itt és Sálában ünnepelnek meg.

Sajnos nem tudok részt venni tréfaikban. Már a Gstars tónál érzek valami hűlést. Most a hideg szélben fázunk, de én lázt érzek. Igen családiasan, nyájasan fogadnak a kunyhókban, mindennel ellátnak, de én csak gubbasztok : a

láz kitör rajtam és hamarosan lefekszem. Attól félek, hogy kilencedik napos vagyok, akkor szokott a maláriafertőzés kitörni. Azt hittem, tavalyi maláriám immunissá tett: eszembe jut, hogy az tertiana volt, ettől most lehetek tropikás. Akkor pedig 40 fokon felül megy a láz és nem vagyok szállítható, meg további tanulmányaimnak is végeszakad. Hirtelen tört rám az alattomos ellenség ott, ahol legkevésbé vártam. Így hanyódom egész éjjel, bánt a bezártság, a bűz, a hortyogás, minden: a pap édesen élvezte ezt a jó életet.

Nem volt mit tenni, a vizsgálódást félbe kellett szakítani és korán reggel elindultunk a Tyafa Pejzen át haza. A hosszanti völgy szépségei, karsztos, dolinás alakulatai, a dolinák mélyén jó fűvel, most is lekötnek, de vacog a fogam, majd megfagyok az árnyékban; lóháton vagyok. Folytonos menettel sikerült 11 óra után beérni Nrejajba, ágynak esem és ötre sikerül 39.3° -ra felvinnem. Tanácskozások után elhatároztam, hogy visszatérek Skodrába, talán megelőzőm a nagy lázak kitörését és ott inkább kapok kezelést. Itt csak borogatás és kinin van.

Másnap tanakodtunk az új útiterv felől, tegnapelőtt még úgy gondoltam, hogy nekivágok *Gyonpepajnak* és *Nikajon*, *Merturin* keresztül a Drin völgyében elérem *Kula Lumsot*, ahol a két Drin egyesül. Onnan délre a Drinizi mentén, *Piskopeja*, *Dibra*, *Struga*, *Elbasan* vonalon megyek Beratba s onnan Durazzón át Skodrába vissza. Most íme itt a vereség: felhívom Krausz főhadnagyot Skodrában (ez a tábori telefon a megmentőm!) és betegszállító kocsit kérek vasárnap délre Koplikuba, mert csak odáig tud autó menni.

— A kocsi ott lesz, Kamerád: de kellett neked az apagyilkosok közé menned? — vélte a főhadnagy.

A délután hátralévő részét P. Nik Kolával elpolitizáltuk. Ezt azért jegyzem ide, mert ő számomra új politikai beosztást hangoztatott. Nevezetesen: szerinte ez az egész vidék, amit bejártam, nem Malcija Vogel, hanem a *Dukadjin*. Szerinte a *Dukadjin* a következő törzsekből áll: Sala, Sósi, Nikaj, Merturi, Plani, Kiri, Gjan, Toplan és Dusman. Ő itt

Thethiben már a Malcija e madheban van — mondotta. A «Dukadjin» vidék azonban hivatalosan a Drintől délre van, mint az látogatásunkból ki fog tűnni.

Thethitől a következő elbeszéléssel búcsúzom.

Az igazi asszony.

A magas láz ágyba döntött és én szorgalmasan boro-gattam. A délután folyamán meglátogattot Nik Kola tisztelendő úr és ekkor mesélte el ezt a történetet. Azon melegiben papírra vetettem és megtoldom a befejezéssel, mert erről később véletlenül értesültem.

Lule tizenöt éves korában ment férjhez, ma tizennyolc éves. Arca kerekded és piroskorában csinos volt, ma besett és sárga. Bocskor és durva, fekete harisnya, fekete, fehérszegélyes kurta harangszoknya széles tüszővel, fekete mellény és kendő van rajta. Mondják, dolgos és engedelmes, azelőtt énekelni is szokott Lule.

Lule Keli, annyit tesz, mint Mihály lánya Virág. (Keli a Mikeli rövidített alakja). A nő asszonykorában is apja nevét viseli. Férje, *Zef Kola*, Miklós fia József, (Jozef, Nikola), csak akkor szólt hozzá, ha parancsot osztott. Nagy bajban volt az asszonnyal, valami végzet súlyosodott sorsára. Balvégzet: nem szült fiút, holott már két leánya volt. Az albánok közt a legnagyobb családi csapás, ha nem születik fiú. Az asszony megbecsülése akkor kezdődik, amikor fiút szült.

Egybekelésük három év előtt ment végbe. Zefi megüzente a leányzó apjának, hogy harminc napoleont ad a leányért, ha beválik. A próbaházasság szerte szokásos a malcorok közt és sok körülményből érthető, hogy a házasság élet nem a papi áldással kezdődik. Nos, az apa beleegyezett a próbába és kéthavi házasság után — Lule dolgos és engedelmes volt, ura ruháját és fehérneműjét tisztán tartotta és énekelni is szokott — pap eskette őket össze.

Az út a templomig négy álló óra járás volt, azért elhívták a papot a házba, adtak neki ebédet és útravalót és estére férj és feleség voltak.

Mégis «szerencsétlenséget» hozott az asszony, pedig Zefi sokat segített neki. Eleinte nem is volt szigorú ura. Ha néha meg is verte, mégis csak kedvelte, szerette. Amikor az első leány világra jött, még nem volt annyira oda: amikor másodszor is leány született, búnak eresztette fejét. Mindjobban elkeseredve, végül is meggyűlölte az asszonyt. Nagyon súlyos dolog volt, hogy háromévi házasság után nem mehetett a többi férfi közé. — Nevették, meg sajnálták, uszították, de nem becsülték semmire. Mint mázsás kő, még ennél is jobban nyomta szívét az a nagy kérdés is: mi lesz a vagyonkával örökös híján?

Asszony, leány nem örökölhet az ő magánjoguk szerint, sőt, ha a férj meghal s csak leányt szült az asszony, az örökössel szemben nem támaszthat igényt további eltartásra, hanem szüleihez tartozik fordulni gyermekeivel együtt. Csakis, ha fúgyermeke van, kezelheti a vagyont tovább. Amikor a fiú felserdül, átveszi a vagyont, és anyjának parancsolója lesz. Lule férjének gyűlölete tetőpontra hágott, amikor elgondolta, hogy esetleg férfirokonai örökölnék majd utána földet, jószágot és az ő ága kihál.

Lule megérezte ezt a gyűlöletet és mind ritkábban énekelt. Érezte, tudta, mi következik. Hiába, a végzetet meg nem állíthatta útjában. Amikor a férje mind többet volt távol, sejtése megsúgta: most hozza magával a «másikat»...

Az történt, ami errefelé nem ritka dolog és rendesen azonos okból ered: a férfi másik asszony után nézett, hátha az fiút és áldást hoz. Senki meg nem ütközik az effajta bigámián, a pap tiltó szavát nem fogadják meg. Lule tudta, érezte a másik közelgését, még imádkozni sem tudott szorongásában. A templom messze volt, nagyon ritkán mehetett misére. Jobbadán akkor hallott csak imát, könyörgést, amikor évente egyszer szentelni jött házukba a pap.

Zefi elhozta a «másikat». Az se volt rossz asszony. Lulet se kergette el ura, csak mellőzte. Egyideig, szegény hites feleség, nappal együtt dolgozott a szeretővel, éjszaka gyermekeivel aludt. De aztán megjött a «másiknál» a fiú és vele a baj. A férj előtt tiszta számadás volt, hogy ez az *igazi*

asszony, mert ezzel áldás jár. Felesége pedig a rossz asszony, mert csak bajt hozott a házhoz. Erre elküldte a feleségét.

A pap ismerte ezeket a körülményeket és alkalomadtán más bigámiákkal együtt ezt az esetet is jelentette a püspöknek, illetve a skodrai érseknek. Parancs jött, hogy minden ágyas menjen szüleihez, minden asszony férjéhez. Lule tehát elment férjéhez, azonban Zefi most, másodszorra, már elkergette. Irgalmatlanul. Csunya szóval. Átkozta is. A másikat, a bagóhites asszonyt megtartotta, etette, segített is neki. Ez volt fiának anyja, meg aztán a malcor férfibüszkeség konokká is tette. Bárdolatlan szabadossága nem bírta elviselni azt a gondolatot, hogy más rendelkezék vele, kit tesz meg asszonyának. Legyen az akár a püspök.

Az ügy elmérgesedett.

Egyszer eljött az érsek személyesen. Megjelent előtte a hites asszony is, a kikergetett, a boldogtalan, aki mindig dolgos és engedelmes volt és régebben énekelgetett is. Most viaszsárga arccal, megtörve sirdogálta el baját és jajveszékelve sikoltozta az egyházfejedelem előtt:

— Mit tegyek, mit tegyek, megsegítesz-e uram?

Az érsek — kövér, jóságos arcú ember — kezét az asszony vállára tette és nyugodt basszushangján mondta:

— Visszatérsz uradhoz.

A pap értesítette a férjet az érsek parancsáról. Estefelé ért az asszony a házhoz, amelyből régebben az ő víg éneke hallatszott ki, de az zárva volt és zárva maradt. Semmi rimánkodásra nem nyílt ki. Zefi a még ott időző érsek parancsával szemben nem merte a nyílt elkergetést megkockáztatni, hanem alattomos tervet főzött ki, hogy szabadságának képzelt csorbitását megtorolja. Mindenekelőtt nem nyitott ajtót az asszonynak. Pedig benn volt a házban. Lule egyideig künn kuporgott a küszöbön, hallotta a suttogást, sőt, mintha több férfi suttogott volna.

Szegény Lule, néhány sikertelen kísérlet után eltántorgott az ajtóból. Végleg elhagyatva nekiindult a hegynek, éjszaka és egyedül. Reggel egy szikláról letaszítva, szétzuzott koponyával lelték meg.

XII.

A Malcija e madhen át.

Szombaton jul. 28-án reggel azzal ültünk muskra, hogy a *Tyafa Stegut Zenvet* (Juhok ösvénye hágó), 1840 m.) felé visz utunk. Amikor albán csendőr vezetőnk látta, hogy nem gyalog megyünk, kijelentette, hogy a hágón lóháton nem jutunk át, kerülőt kell tennünk.

A Stegut Zenveten a juh még átjut, de ló semmiesetre, ezért Nrejaj után, Markdedajt elhagyva, nemsokára délre kitértünk és a *Skami Buni Stjeravet* (1650 m) nyeregbe kapaszkodtunk fel. Hosszú magasvölgy, majd két kilométer; a tulajdonképeni hágó a *Tyafa Praces*. Túl rajta 1630 m magasságban hegyipásztor kunyhója van, a *Buni Sores*. Ettől a teleptől kezdve szélesedik a völgy és egy kis hágó, a jelentéktelen Tyafa Sores után újra rátérünk a Stegut Zenveten átjövő ösvényre. Jó darabon út nélkül jöttünk. A hely, ahol az ösvényt újra elérjük, a *Gropa Bors*, amolyan hegyi csárda. Az út Nrejajtól idáig teljes öt óra volt.

A hegy, amelyen átkeltünk, a *Mali Stegut* (2070 m). A Malcija Vogeltól a Skami Buni Stjeravetről búcsúztam. A déli és az északi nagy masszívum között álltam. Észak felé a már tárgyalt Bjeskat e nemuna volt, a maga óriásai-val: legközelebbi homloka a *M. Radokins* csoport, sok 2300—2500 m-es csúcsával. Ehhez nyugat felé csatlakozik a Boga és Klementi közt elterülő hegyvidék, s ez teljesen ismeretlen fehér folt a térképen, mint általában az egész Malaja e madhe. Sajnos, csak nézнем lehetett és én se fogok hozzájárulni felderítéséhez, hanem a már bejárt Proni That völgyön kell hazasietnem.

Dél felé ugyancsak ki nem kutatott óriás fejek nyúltak az égnek: a *Biga Gimajt*, a *M. Elbunit* és a *Parun* ismeretlen tömegei. Szép és csábító hegyek: nem volt jó érzés ilyen kénytelenségből, lázas letörésben búcsút inteni a két Malcija határvonalának. A déli vonal egyszersmind vízválasztó a Kiri és a Scutari tó között. Azzal vigasztalódtam, hogy megfigyeltem a Proni That völgyet.

Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy talál reá a Száraz Patak elnevezés; az egész völgy száraz. A patak eredete a *Gropa Borsnál* van: ez is száraz eredet. Végig a völgyön alig néhány jelentéktelen forrás van, egymástól nagy távolságban. Amilyen gazdag bő forrásokban a Ljumi Sals völgye, annyira szegény bennük a Proni That. Talán rétegek dülése is hozzájárul ahhoz, hogy a források mind a keleti oldalon bukkanak elő. A kukorica, a főtáplálék termése gyenge, bár sok művelhető földje volna és a völgy elég széles. Általánosságban még annyit, hogy a Malcija e madhéhez számítható törzsek: *Boga*, *Skreli*, *Kastrati* és *Klementi*.

Ami a részleteket illeti, az első fontos pont a *Gropa Bors*. A völgy innen egészen *Brzseta*-ig, Skreli templomáig, (másik neve Kisa Skrelit), teljesen a Malcija e madhe része; a skrelii templomtól kezdődik az előhegyek vidéke.

A *Gropa Borsban* régebben csárda volt, az utas megpihenhetett, azonban a háborúknak az épület elpusztult. A völgybe való kilátás meg sem közelítheti a Thethi völgybelit. Legszebb része a hosszában látható *Maja Raba*, (másként *Raba Bogs*), gerince csipkésen szaggatott. A *Gropa Bors* felett fenyők vannak, nem erdő, csak egyes törzsek, alattuk már bükk kezdődik. A lejárati meredek, mert terraszlépcsőn járunk. A bükk mind szebb és szélesebb erdőbe megy át és ennek a felső terrasznak a szintje 1400 m táján van. Nopcsa 1290 m magasságban forráscsoportot jelez (Pusat e Harus-sz.), időszakosnak mondja azokat.

Az én figyelmemet félmeztelen favágók hívták fel rá: déli pihenőt tartottunk. A források az ösvényből délre, hét percre voltak.

Mindeddig a Proni Thatnak semmiféle medre, vonala nem volt, lapos völgyben jöttünk. 1030 m magasságban néhány száz m hosszú bevágódás van, de ezt csapadék vágta, a források vize nyomtalanul eltűnik. Az utolsó terraszlábáról aztán rendes medre van a torkolatáig. A Proni That felső völgye tehát lépcsősen lecsúszó *uvalasor* (Nopcsa). A völgy lejjebb, *Boga-Ducaj* közt, nem V alakú, hanem U keresztmetszetű. A bükkerdő egészen *Ducajig* nyulik, lejjebb

kezdődik a tölgy világa : Ducaj 770—790 m-es terraszon épült, ez a terraszművelődés az egykori völgyfenék szintjét. A folyómeder itt 730 m magasságban van. Ducaj előtt, a Grúka Skrelitnél szorulat van. Az eddig 3—4 m széles, sekély meder itt 30—50 m-es falakat vájt ki a mészkőben ; egyes helyeken a folyófenék pontosan félhenger alakú. A Grúka Skrelit-i rész kiállja az összehasonlítást az Isonzóval Szocsánál és a Cemmel a Zetán. A meredekfalú bevágódás, illetve áttörés általában két-három méter széles. Ducaj után újra erdős, dombos lankák közt, szabályozott keskeny, apróköves mederben folyik végig, Flakánál levő torkolatáig. Tehát a Proni That *nem* torrens.

A Grúka Ducaj időszakos forrásánál, most (szárazvölgy), elhagyjuk Bogát és beérünk Skrelibe. Bogáról még annyit, hogy a kisebb törzsek közé tartozik : Kolaj, Precaj és Markdedaj tartozik hozzá. Skreli első községe Ducaj, két részből áll : fenn, az említett terraszon van egyik fele, a másik a *Sana Binosit*-en túl, ugyancsak terraszon, de alacsonyabban fekvő rész ; ennek másik neve *Macasaj*. Mi ide, az alsó helységbe megyünk éjjeli szállásra : este hétre értünk be, meglehetősen fáradtan. A *Sana Binosit* keresztjénél tulajdonképpen nagy fa van, alatta a legenda kincset sejt. Már sokan ástak itt, persze eredménytelenül.

Kielégítő éjszakai pihenő után júl. 29-én reggel rövidesen a *Fusa Dzsajt*ot érjük el. Itt volt a *Csesme Dzsajt*, jó forrás (620 m), de a török csapatok 1911-ben tönkretették (Nopcsa). Eszembe jut az albán kíséző csendőr tegnap esti felvilágosítása. A Proni That teljesen száraz völgy lévén, a lakosok úgy szerzik meg az iváshoz és a házbeli használatához szükséges vizet, hogy télen havat hordanak le a hegyekből és ezt tárolják nyárra. A *Fusa Dzsajt* után az eddig bokros tölgy már uralkodóvá lesz és erdővé sűrűsödik.

Amint elhaladunk Skreli főközsége, *Brzseta* vagy *Kisa Skrelit* mellett, 500 m-es szinten elhagyjuk a Malcija e madhet. Sok szépet hozott és hirtelenül kellett elhagyni. Most már mindinkább szélesedő, elkarsztosodott, dolinákkal teleterhelt völgyben járunk. A kútnál települt *Hani Kodrs Arstól* (460 m), magyarul Aranyhegy csárdától szépen lát-

szik a Malciját lezáró kb. 1700 m magas *Maja Kumlit* plató. Ezzel búcsúznak a Malcija sok tornyától és csipkés gerincétől. A plató *Kisa Lojesnél*, (Loja falu temploma, 390 m) élesen délkeletre fordul és így a Proni That völgye nagyon kiszélesedik. Itt *Zagorajnál* tisztán látszik a völgy egykori öböl-jellege. Teljesen sík, mert a völgy a Proni That törmelékkúpja, torkolata volt, és a tenger visszavonulása óta ugyanaz a több rétegű, vastag, különféle kavicsu konglomerátum tölti be, amelyik a Zétában vagy a Stojon van. Csakhogy a Stoj agyagosodása előbbre haladt, a Zétán sok a köves steppe, ez meg karsztosodik. A Zagoraj előtt levő dombok szigetek lehettek.

Félhatkor indultunk Macsajból és tíz órakor értük el Zagorajt. Itt csendőr szakaszparancsnokságunk van. Elbúcsúsom a nrejaji örs derék őrzőjétől, amely ideig kísért és a muskokat is visszaviszi. Szívélyes búcsú után a jövetelemről értesült szakaszparancsnokságtól kapott kocsi-szállók. A szakaszparancsnok is elmond egy hét nap előtt megesett történetet.

Egy héttel ezelőtt lesből lelőtték egyik csendőrszakaszvezetőnket. Három napos hajsza után a gyilkos kézrekerült. A Proni That völgyében megbilincselve kísérte két csendőr. Hogy, hogy nem, az még tisztázásra vár, a gazember megszökött és a hegyeken át sikerült minden üldözés ellenére elmenekülnie. Most büntető osztag indul ellene.

11:40 h-ra beértünk *Koplikuba*, ott a vöröskeresztes autó már nyolc óra óta várt. 11:50 h-kor elindultunk Skodrába és a 37 km-t egy óra alatt befutottuk. Háromnegyed egykor Gurakutyi utcai szállásom előtt szálltam le. Úgy éreztem, a lázam is elmúlt.

A Malcija e madhe-ra emlékezésül álljon itt néhány sor a «hegyek hajójáról», a muskról.

A musk.

Nálunk a se nem számár, se nem ló : öszvér. Itt a se nem számár, se nem ló, se nem öszvér : «musk», az 1908-i monastiri albán abc szerint : mushk. A mokány ló jellem-

béli rokona, egyébként apró ló és számár-keresztelés. A hegyeken úgy jár, mint a ló, a síkon igénytelen, mint a számár, teherbíró, okos, tanulékony. Az utakat megjegyzi, az ösvényeken nem vezetik, mint a málháslovat; szóval fütttyel, bottal irányítják. Akár ember, akár teher, akár mindkettő van a hátán: mindegy. Ballag éjjel-nappal, egykedvűen, szívós bírással.

Ő a Malcija gőzőse, villanyosa, egyedüli közlekedő esz-köze. Ő a személy- és posta-szállító, teherkocsi és költözködő fuvar. Különösen a katolikus Északalbániában: Pulati, Sala, Thethi, Kelmeni, meg Krajsnityi vidékein, egészen a Drinig annyira nélkülözhetetlen, hogy az élet és a közlekedés el nem képzelhető nélküle.

Négy-öt háznak van néha közösen egy ilyen kincse. Szegényt folyton járatják és annyiszor megy be Skodrába áruért, (só, edények, ruhák), néha Thethiből Bogán át kétszer egy héten, hogy akárhányszor magában is visszajött Skodrából. Megesik, hogy egyik albán kikölcsönzi a muskot, mondjuk faszenet akar szállítani a városba eladásra. De egyéb dolga is van Skodrában és egy hétig szándékozik ott maradni. Egy hétig ez a fontos kincs nem vesztelhet nyáron tétlenül, ezért a kölcsönvevő érkezés utáni napon hajnalban megeteti, megitatja a muskot, kiviszi a város határára, ráállítja a hazavezető útra, aztán végigver rajta. Esetleg jól belerúg. A musk már ismeri ezt az indító módot és estére, legkésőbb éjjel hazaér (18—20 órai folytonos menettel).

Katonáink nem élhetnének itt meg nélküle. Minden utánpótlás vele történik. A bajraktárnak, (nem baj és raktár, hanem bajrak = törökül zászló), az illető törzs zászlósának kell a szükséges muskokat előkeríteni, mint nálunk a bírónak az előfogatot. Olyankor igazán raktáron van a baj, mert szívesen senki sem adja, a katonaság meg nem várhat. A parancsnok kitűzi a határidőt és erőszakot helyez kilátásba. Sok szaladgálás után végül a bajraktár a terminusra mégis jelentkezik az állatokkal.

Akinek nincs muskja, hátán kell hordania Skodrába holmiját. A musk és az asszony az albán háztartás igazi

munkaereje : mindkettő több botot kap, mint falatot, — mondják a rossz nyelvek.

Egyszer egy jómódú skodrai albánnal kilovagoltam. Réteket akartam bérelni, azokat «szemrevételeztük». A Bardanjór dombok lábánál, valahol Müselimi falu környékén, épp a balkán háború egyik legnagyobb ütközetének színhelyét néztük, amikor a lovam megtorpant. Egy árok szélén megijedt a vízi növényektől és nem merte átugrani az árkot. Leszálltam, megveregettem a ló nyakát és magammal csaltam a tulsó oldalra, amikor aztán megszaglászott a ló mindent, akkor visszavezettem, felültem és a pejko most már simán átugrott, erre újból megveregettem a nyakát. Az albán egyik bámulatból a másikba esett, s míg nekem nevetnem kellett a nyitvafelejtett száján, ő megilletődve ismételgette : «mi a muskot verjük, csak verjük».

Meg kell vallanom, hogy sem tisztán tartott muskot, sem amelyikkel jól bántak volna, nem láttam. Birkatürellemmel tűri az ütlegetést, és dolgozik tovább, amíg 25—30 éves korában el nem nyúlik.

Ha éjszaka keveset aludtál és hajnalban indulva, félezer méteres szakadékok fölött, keskeny ösvényen kell járnod, de meg bóbiskolni is szeretnél, ülj egy jó hosszúfűlű muskra, szerezz valakit, aki előtted jár és a musk oly biztossággal, egykedvűen ballag át veled a legszédületesebb helyeken, hogy a kantárszárat nyugodtan eleresztheted. Nehezebb lépéseknél megáll szaglászni *féllábbal tapogatva kipróbálja a követ*, s csak ha megbízható helyre kerül a lépése, nehezedik rá, hogy aztán mindjárt előlről kezdje a kínlódást. Legokosabb ily úton, ha az ember egészen rábízsa az életét, elengedi a kantárszárat és tényleg bóbiskol. Mire a Nap kisüt és az ember felriad, már el is érte a hágót vagy csúcsot.

Meredeken lefelé menni, különösen sziklás helyen, nem szeret. Ilyen hely előtt, ha csak egy lépésnyi is, rendesen megáll és végigméri. Két eset lehetséges : vagy szuszog egyet-kettőt és nekiindul, vagy szuszog egy nagyot és nem megy. Hiábavaló ilyenkor a biztatás, nem megy. Le kell szállni róla, magában rögtön neki indul : gyalog kell utána botorkálni.

Csak egyet ne kívánjunk tőle: sebességet. Ez ellenkezik ősi szokásaival és összes idegszálaival. Kár erőlködni, tíz lépésnyi ügetés után flegmatikus lépésbe esik vissza.

Ára békében 80—200 korona volt; ma kb. ugyanannyi pengő, de csakis *aranyban*, mert Albániában mindenféle pénz jó, ha arany, de egy sem jó, ha csak papiros.

XIII.

Dukadjin és Mirdita.

Az orvosi vizsgálat semmit sem állapított meg nyíltan. Nagyon szeretnek titkolódzni a doktorok. Alighanem a régi malária utólagos rohama volt. Az orvos «túleröltetés»-ről mormogott és: «nem ajánlom az utazást 4—5 napig». Elfelejtettem mondani, a doktort azzal fogadtam, hogy mihamarább mennem kell ebből a fülledt városi melegből. Hogy ne vethessen szememre mulasztást, kivártam a négy napot és aug. 2-án, csütörtökön reggel félhatkor újra elindítottam a szekeret. Irány: *Puka*.

A Malcija tanulságai után könnyebb felszereléssel megyünk, pokróc és balta nélkül, meg kevesebb tartalék élelemmel. Eltart két óráig, amíg a «Jubani körúton» végigdöcögünk, *Renci* és *Gurizi* falvakon át. A Bardanjór első dombján már állott egy csapat «albán üteg»-beli katona. Tüzérségünk azt a feladatot kapta, hogy albán legénységet képezzen ki tüzérnek, így jött létre az albán üteg. Az én századomnak ugyanitt lesz éles lövészete két nap múlva az utánpozlás begyakorlására: és én nem lehetek ott!

A rázós úton nyolckor elérjük Jubani falut és innen gyalog kell mennünk, kocsi legfeljebb a platóra mehet, mert az odavezető hadiút már elkészült. Kilencre elérjük Vaudenjst (leírását lásd 27. lapon) és a révnél íme kit látok? *Shantoja* kaimakam is át akar kelni. Skodrából jól ismerem, Két emberével ellenőrző szemlén van: ő Alessio körzetének kaimakamja. Nagyon előzékeny, kedves, művelt 32 éves albán férfi, monarkiapárti, kitűnően beszél németül;

volt már komitácsi, elítélt, fogoly, szóval kijárta az erre-felé szükséges politikai iskolát. A kaimakam szó megértéséhez tudni kell, hogy az ország, közigazgatási beosztása szerint, *szandzsákból* (kerület), *kazából* (megye) és *nahieből* (járás) áll. Persze csak terv szerint, hiszen a törzsi szervezet egyelőre még erősebb minden mesterséges felosztásnál. A partvidéken felállítottak több *kazát*: ezek egyike a les-i, ennek — mondjuk — alispánja volt Shantoja. Ő már rendről számolt be, nem zendülésről, amelyek hírével a Malcija teli van.

Azért ő is elmond egy történetet, amíg a mester átvezett velünk a réven a falu oldalára és kissé megpihentünk a templom mellett.

— Még az én fiúkoromban — meséli Shantoja kaimakam — itt nagy Kisasszonynapja búcsúkat ültünk. Egyfelől sok skodrai nép jött el, másfelől eljött a Lacs-i püspök (ma Nansati-i), teljes kíséretével és eljött sok hegylakó nép is. Akkor kölcsönösen üdvözölték egymást. A csoportok felálltak és üdvövéseket tettek, «ez egy félóráig tartott», de katonás fegyelemmel lőttek. Milyen szép is volt az a régi jó időkben! — sóhajt nagyokat.

— De hát mi volt a régi jó időkben olyan szép?! — nevetek rajta — ő maga beszélte el, hogy se éjjele, se nappala nem volt, harcolt török, szerb és crnagore ellen. Elfogták, becsukták: azok nem üdvövéseket puffogtattak, h nem vérre ment a dolog.

Elismeri, dehát «régi jó idők». Szívélyesen búcsúznak és én tíz órákor, már nagy melegben nekiindulok a hágónak. Átmegyünk a falun, aztán lassú emelkedéssel veszünk irányt *Gömsitye* falura. Fátlan, köves, kietlen, forró úton járunk; egy órába telik, amíg a hágót (Tyafa Gurit, Kőhágó, 72 m) elérjük. Leülünk és a következő jelenettel szórakozunk.

A nyergen még egy dinnyéző társaság is van: két férfi egy nő. Kieszik a sárgadinnye szeletét és a héját elhajítják. Velünk együtt érkezik egy muskot hajtó hegylakó, odarepit valami köszönést, azok nem hallják. Kőre ül mögējük: az elrepített rágott dinnyehéjat felszedi, akár

hajával, akár színével került a földre. Szopja őket, mint a malac, nem szól mellé egy szót se. Félperc múlva a másik oldalról jön egy másik félmeztelen, erős férfi, odahajítja a «Tu ngjat jétá»-t, kőre ül, felszedi a már kétszer kiszopott dinnyehéjat és szívja, rágja tovább.

12 órakor már a malmokon túl járunk. Előbb Gömsitye régi templomát érjük el, de ezt már nem használják. Apró, ódon templom, s háromszor akkora paplakot építettek hozzá ; ezt viszont ma is használja *P. Gjoni* ferencendi plébános. Nincs odahaza, megvárni pedig nem érek rá.

A Gömsitye völgy olyan, mint az alsó Kiri völgy. A patak már Gömsitye falunál több ágra szakad és egészen alsószakasz jellegű. A falu két malmának van egy-egy kerékre való vize nyáron is ; meleg, nem iható, pedig szép tiszta. Feljebb az út baloldalán magános házban van az állomásparancsnokság, túl rajta csendőrlaktanya és ettől rövid félórára forrás. A folyóvölgy szélesen terül el, közepén a meder, nyáron száraz, csak a malomárookban van víz. A völgyben jó földek vannak, öntöző erekekkel, mesterséges hajszálcatornákkal. A vidék veteményszállítója Skodrának. A hegy anyaga mindenütt serpentin, a talaj vörös agyag, mint a Bardanjóron. Az út rossz.

Egy szakasz gyalogságot találok itt és egy csendőrörsöt 8—10 emberrel. A csendőrörsnél pihenek meg, Ughy őrmester magyar ember. Azon töri a fejét, mit akarhatok, mert errefelé nem szokott senki se kedvtelésből járni. Tarisznyából eszünk és bejárom a környéket. Közben megjön a csendőrfőhadnagy, pukai szárnyparancsnok és színleg szívesen fogad : tűzér volt és most ő is gyanuba vesz. Mikor éjjeli szállás ügyében lemegyek az állomásparancsnokságra, azt mondja az őrmesternek :

— Mit keres itt ez a tűzérőfőhadnagy? Mink önállóak vagyunk!

Félt szegény, hogy kitúrom jó beosztásából. Viszont az állomásparancsnok, gyalogos főhadnagy, igen szívesen fogad és nem is enged el éjszakára, bár egyetlen szobája van csupán s ezt is legényével osztja meg. Biztonsági okból is szokásos itt, hogy senki se hál egyedül. A délutánom

szabad és körutat tehetek. Este feltűnően fűledt a levegő a völgyben. A kő félnyolc óta árnyékban van, de még kilenc-kor is ontja a hőséget, az izzó levegő valósággal megrekcent. Korai fekvésre és korai kelésre határozom magam.

Másnap, aug. 3-án, ötkor indulunk. A régi templom közelében itt nincs ház, mint tegnap láttuk, az újabb telep neve ugyan Gömsitye, de a helybeliek szívesebben nevezik *Gojaninak*. A térkép két helységet jelez, de a kettőből csak egy létezik. A magyarázatot a település adja meg: a patak neve emberemlékezet óta Gömsitye. Erről kapta nevét a község is és az egész völgy. A völgyre meg is maradt a név, azonban a házak tulajdonosai Gojanibeli települők. *Gojani* Pukától délre fekvő helység és lakóinak egyrésze régen vándorolt ebbe a termékeny völgybe. Kószálás közben találkoztam egy öreg emberrel. Az beszélte, hogy 30–40 évvel ezelőtt még egyik lakos hivatkozott arra, hogy ő is Gojaniból települt. Ha tehát az öreg memóriája nem csal, nemrég még élt a köztudatban is a Gojaniból való bevándorlás. Mások azonban erről már nem tudtak semmit. Az öreg ember szerint a házak neve Gojani, csak az öreg templom környékére maradt meg a *Gömsitye* név.

Dusi helységnél a part meredekebb, szakadékos lesz, a patak nagy hordalékot szállít. Itt már jut az öntözésre nyáron is víz. El is öntözik, csak a malompataknak hagy-nak meg valamennyit, ezért száraz a torkolatig a meder nyáron. A patak nem torrens jellegű, bár eső után, egyidőre, roppant erőre kap. Amint emelkedünk, az emberek mind szidják az utat. Kénytelen vagyok védelmembe venni. Mi ennek az útnak rosszassága és nehézsége a sósi-i úthoz képest!

Ötől nyolcig vándoroltunk, amíg a következő táblához értünk: «A posta járőr találkozó helye!» A szöveg magyar, amint hogy errefelé egészen magyar világ van. Az út nem túlerőltető és forrás is van közben pihenőül. Innen dom-bokon, nyergeken át vezet az út és másfél óra után újra forrást érünk el. Pihenő után 10·15-kor leereszkedünk *Céreti eperbe*, féltizenkettőre érjük el és forrás is lévén, árnyék is, délután négyig nagy pihenőt rendezünk. Aztán majd telefonon jelezzük érkezésünket Pukára és ötnegyed-óra alatt besétálunk.

Az egész vidék alacsony, lankás lejtőjű dombvidék, lombos erdők fedik. Sok a művelhető föld, tar tetők közt széles völgyek húzódnak. A járőr találkozóhely 683 m magasan van, onnan Čereti Eperbe le kell ereszkedni 610 m-ig, azonban a térképen jelzett két romból az úton semmit se láttam. Čereti eperből újra emelkedik az út és Pukáig 200 m-nél magasabbra kell emelkedni. Viszont Gojani 110 m-en volt, tehát reggel indulástól az egykori fogadó csárdáig, ahol most a járőrtábla van, 573 m-t emelkedtünk.

Az úton elég nagy forgalom volt. Ma *kukoricaosztás* van Skodrában: az arra szoruló albánok ugyanis a helyi hatóságtól «hetijegy» kapnak. Ezért meghatározott napokon Skodrában, fejadag szerint mért kukorica mennyiséget vehetnek fel, ki ingyen, ki pedig, ha munkabíró, munkája fejében. Ma egymás után mennek be az albán csoportok, ki muskkal, ki zsákkal: mosolyogva számolnak be a kukorica akcióról. Hiába, ez, a só mellett, legfőbb szükségleti cikkük. Találkoztunk a posta járőrrel is, aztán egy marhaszállítmánnyal. Állítólag Szerbiából jöttek *Kula Lumson* át és a szállítmány Délalbániába van irányítva, a *Vojusa* menti harcvonal élelmezésére. Azonkívül egy karaván bukkant fel, amelynek feladatát nem lehetett tisztázni: hatvan albán valami fabarak alkatrészeit vitte Skodrába. Ilyen úton csupa esemény.

Čereti eperben, a forrás mellett tervezem meg további utamat. *Puka–Orosi–Kula Lums–Prizren*, esetleg *Djakova* út megtehető egy hét alatt. Aztán visszajövök, a *Vau Spasiton* kelve át a Drinen és délnek fordulok: *Piškopeja–Dibra–Struga* úton elérem az *Ohrida* tavat. Igaz, hogy ez a rendes országút, csakhogy én mindenekelőtt megismerés céljából jöttem ide, ehhez képest határozom meg majd kutató területemet. Aztán *Piškopeja* közelében van a keleti határvonal legmagasabb hegye, a *Korab* (2600), erről vajmi keveset tudunk, továbbá *Dibra* és *Struga* közt húzódik a *Jablanica* 2000 m-nél magasabb gerince, egyszersmind országhatár; ennek egész területe, élete teljesen ismeretlen. *Strugából* hajón lehet kirándulni *Ohrida* városába, majd pedig *Elbasanon* át kijuthatnék *Durazzónál* a tengerhez. Vajjon sikerül-e ez a terv? A Čereti eper öreg fája alatt kitervelt vonal nem marad-e ábránd és álom? Szó sincs róla, én eredetileg

is ezt a tervet akartam, de Skodrában nem mertem még kimondani, mert nem volt uti tapasztalatom. Sokszor kiszámítottam távolságait és uti beosztását; de vajjon nem fogyok-e ki az időből? Azzal vigasztaltam magam, hogy egy heti szabadságtöbbletet talán telefonon is eredményesen tudok megfolyamodni.

1917. augusztus 3-án délután hatkor bevonultam Pukára. Kitűnő ötlet volt, hogy telefonon előre jelentkeztem: jól elhelyezkedtem és Rittmeister *Swoboda*, meg Hauptmann *Hauska* mindjárt vittek vacsorázni, elbeszélgettek késő estig és haza is kísértek, mire éjjélkor nyugovóra térünk. Osztrák népfelkelő-zászlóaljából állott a helyőrség.

Másnap siettem ki a *Puka* előtt húzódó dombsorra: onnan a Drinre lefelé és felfelé igen szép kilátás nyílik. A főbb támpontok: *Komana* vidéke, a *Lumi Sals* (Ljesnica) fordulója a *Dusmani* vidékkel, a *Krabi* erős masszívuma (erről még lesz szó) és legközelebb előttem a *Gumina* folyó szép völgye. Érdekes, hogy a Drintől és a Komana-vonaltól délre csupa erdős domb és hegy van, vörös agyag fedí, finom törmeléket hordoz, tele van szántókkal és legelőkkel. Északra a Drintől meredek, magas, karsztos, kopár hegyek vannak, legfeljebb tetejükön van elszórtan némi erdő. A két ellentétes vidék közt kanyónszerűen furakodik keresztül a Drin; az áttörések szurdokai mentén az út is kénytelen elhagyni a folyó völgyét és messzire elkerülni. A legszebb a kilátásban az, hogy észak felé nagy messzeségig kulisszaszerűen óriási arányú nyergek sorakoznak fel. Persze, csak a képzelet számára nyergek ezek, tulajdonképpen hegytömegek közti völgybemélyedések. A legközelebbi a Cukali-Krabi, a legtávolabbi a *Biga Gimajt—Kakinja*.

Az erdő *Puka* vidékén is tölgy, bükk, szelíd gesztenye, aztán sok a dió; feljebb boróka van és fenyőerdő. A mezőgazdaság főterméke a kukorica. Elcsodálkozom a kukorica roppant hosszú és feltűnően vékony szárán; okát könnyen meg tudom állapítani: túlsűrűn ültetik. Megkérdeztem néhány albán embert, miért préselik úgy össze a kukoricát. Egyöntetűen azzal magyarázták, hogy gyakori az *erős szél*; ha nem ültetnék olyan sűrűn, hogy *egymást megtartsa*, hanem kikapálnák, mint mi szoktuk és ritkítanák, akkor eldülne és elpusztulna. Két-három cső van egy szárom és ezek

azért nem hitványak. Azonkívül Puka vidéke jó gyümölcs-termő hely: dión kívül körte, alma, szilva és gesztenye terem.

Szorgalmasan folytatom tanulmányaimat. Megtudom, hogy a vidéken földrengés szokott lenni. 1905-ben *Čelza* község plébániáját rongálta meg a rengés. Pukától nyugatra az erdős *Terbuni* hegy van (Bjeska Terbunit). Ezen is, a *Krabi* délnyugati lejtőjén is Nopcsa két *terraszt* állapított meg: 580 és 800 m magasságban: azonban részletes kutatások hiányoznak. A *Krabi* egyébként 1750 m magas. A 800 m-es terrasz Pukánál jól látszik. A *Terbuni* lejtőjén füves, a lejtőhöz símuló, hosszan elnyúló lépcső. A lépcső felett emelkednek enyhe lejtéssel az erdőfedte lejtők, de alatta a hegyoldalt szakadékok szeldeklik és a lejtők mere-deken esnek alá. A terrasz nyugati végén épült Puka köz-ség (861 m), keleti végében pedig *Rape* helység fekszik. A kettő között *Skala Bušter*-nek nevezik azt a részt, ahol megszakad a terrasz. (Nopcsa).

Itt, ahol nincs meg a terrasz, egy *Barka Leks* nevű hely található. Nopcsa ezt a fokot tartja annak a hagyomány hirdette pontnak, amelyről a néphit szerint Skanderbég, menekülöben Itália felé, a levegőbe emelkedett. Hihető, hogy ebben a hagyományban összevegyül *Lek Dukadjin* menekülése, *Skanderbég* mondája és a skodrai madonnakép csodálatos megmentésének legendája. Ezeknek a mondák-nak elkeveredése a mirdita hagyományban valószínűsíthető.

A magasabb, a 800 m-es terrasz a *Terbuni* északi lejtő-jen 7—8 km-es sávot ad és egyenletessége folytán elsőrendű közlekedő vonal. Itt ment a római út is és ez ma is a kara-vánok útja.

Puka magas síksága az *Alessio*—*Djakova* út első har-madában fekszik. Magas, uralkodó fekvése folytán már a római kormányzat idejében fontos hely volt. *Castellum* épült: vagyis nemcsak védelemre, hanem minden irányú támadásra, kitörésre is berendezkedtek, hogy adott esetben megakadályozzák a körülzárást. Bizonyos, hogy Pukából *Ibalján* át, a *Drin* jobbpartján fekvő *Rajába* római út veze-tett. Csak az nem ismeretes, hogy hol? Lehet, hogy ez az út

Bliništi (Hársfa) — Čelza (Cselza) helységekben át vezetett. Čelza neve a latin *cella* (templom) szóból keletkezett: állítólag van is benne római kőből épült kolostorrom. Sőt egy Péter és Pál tiszteletére emelt templom alapjairól is van szó. (Jastrebov tudósítása Nopcsánál, 127. l.) Ha a római utat részleteiben nem is ismerjük, annyi bizonyos, hogy *Alessiából Kastriba* (32 km), onnan *Pukába* (22 km), *Ibaljába* (24 km) és Raján át *Vorret e Sals*-ból *Djakovába* (28 km) vezetett. Mindezekben a helyeken római castrum állott.

Ez a pompás fekvése Pukát a török időkben is közép-ponttá avatta. A vidék lakosságának nagy része felvette az iszlámot és Puka Albániának ama kevés helye közé tartozott, ahol a *török kormányzat* valóban érvényesült. Az észak-albán hegyvidéken pedig Puka éppenséggel az *egyetlen* hely, amelyet török hivatalnokok meg tudtak ülni.

A török közigazgatás feje a *kaimakám* volt: iroda és kis helyőrség állott rendelkezésére, sőt az újabb időkben volt távírótisztje is. Bájos dolgokat hallottam erről a háború-előtti távíró-vezetéről, Nopcsa is jóízűn beszél róla. (128 l.) A jó styüptároknak nagyon tetszetek a porcellán szigetelők és különösen este szerettek rájuk célbalőni, mert jó célpontot adtak. A szigetelő pusztulásával persze a drót a csupasz vaskampóra került! Azonkívül az oszlopokat kidöntötték és helyükbe hevenyészett kikészítésű ágafákat tettek, lazán a földbe nyomva azokat. A drót így nem feszült, hanem lógott: ezen hintázott az albán aranyifjúság. A török kormány, elhárítandó magáról a fentartás gondjait és költségét, a vonal felügyeletét és gondozását a közelben lakó ismertebb családokra bízta. Ezeknek az is kötelességük volt, hogy a rongálások tetteseit kinyomozzák. Képzeltetni azt a fürge hírszolgálatot, mely ettől a távíróvonaltól függött!

A lakosság a török időkben is megtartotta teljes hatalmát; ezt legjobban az tanúsítja, hogy maga a katonaság is bizonyos mértékig oltalma alá helyezkedett. A helyőrség leváltása felsőbb intézkedésre történt és ekkor az egész haderő együtt menetelt. Ez elég erős volt. De ha egy-két katonának kellett Skodrába mennie vagy Djakovába, akkor bizony nem merte magát fegyverére bízni, mert biztosra

vehette, hogy lepuffantják. Ilyenkor albán bennszülöttet kért fel védnökül és ez aztán végigkísérte útján, oda-vissza, miként az idegennel szokták tenni. Ez biztonságot jelentett, ez sérthetetlené tette; mert ha a konstantinápolyi kormány hatalmára hivatkozott volna, a styüptárok legintettek volna: «az nagyon messze van.»

Napközben élénken érdeklődtem a lakosság iránt. Az emberek, akikkel találkoztam, mind mohamedánok voltak. Mind erősítette, hogy ő «dukadjin», meg hogy «itt élt Lek Dukadjin». Egyik ember igen értelmesen elmondta, hogy a dukadjinok hét zászlóval (hajrak, vagyis törzs) rendelkeznek: Puka, Malizi, Čereti, Kabashi, Berisha, Ibalja, Buxhoni a nevük. Érdekelte a kérdés, kíváncsi voltam, hiteles-e, amit erről hallottam, és általában tudni akartam, hogyan nézi ezt a népet a hivatalos szem? Ezért engedélyt kértem a közigazgatási alapjegyzék megtekintésére. Ez a következő képet mutatja.

A hivatalos kimutatás feljegyzései közigazgatási célokra. Egész Középalbániában van: I. 15 közigazgatási kerületi parancsnokság (Verwaltungsrayonskommanden). II. A) A dukadjin törzs hét zászlaja. B) A Zadrima nevű zászló töredéke. C) A mirdita-törzs öt zászlaja. D) Az idecsatolt Lurja nevű zászló.

A II. csoport elsorolásához meg kell jegyeznünk, hogy a hivatalos elsorolás pontosan az említett hét zászlót nevezte dukadjinnak, amelyet a lakosok is felsoroltak. De ez nem egyezik a Dukadjinnak azokkal a törzseivel, amelyeket *Don Lazar Mjedia* közöl Thallóczynál (I., 390.): Sala, Sósi, Kiri, Plani, Dsoani és Toplana. A hagyományon alapuló jogszolgáltatás szempontjából számbaveheti Mjedia ezeket a törzseket, mint dukadjin jog szerint őket; bizonyos azonban, hogy a gyakorlat és a közigazgatás szempontjából, valamint etnikailag a Mjedia említette törzsek a *Malcija e vogelhez* tartoznak. A másik megjegyzés: ez a jegyzék öt törzset nevez mirditának: *Fani* (Fandi), *Orosi* és töredéke, *Spacsi* és töredéke, *Dibri*, végül *Kusnéni*. Ez viszont pontosan megegyezik Thallóczy felsorolásával (Kannuni i Lekës, I., 411)..

III. *Plébániák és mosék.* A) *Sappa püspökség:* Fierza, Tyelez, Ibalja, Dardha, Dushi, Kcsira, Komana plébániák. Megjegyzendő, hogy az ősi püspökség elpusztult községnek, az egykori *Sapa, Sava, Sappata, Sappa*-nak nevét tartja fenn. A mai *Nansati* (Nensati, Ndensati) közelében feküdt a Zadrime keleti részében. Püspökségét 1490 után egyesítették a *Sarda* püspökséggel, hozzátartozott a Zadrime és a Dukadjin és így maradt fenn máig.

B) *Orosi apátság.* Hozzátartoznak a következő plébániák: Vigu, Mnela, Kortpula, Kacsneti, Sengyergy, Freghna, Kacsinari, Bliništi, Nerfandina, Orosi, Smie, Spacsi, Kalivari, Fani, Gömsitye.

C) *Idegen egyházmegyék plébániái:* Mazreku, Lacs, Lurja.

D) *Mohamedán dzsámiák:* Kabashi, Rape, Ibalja, Krüziu, Dukadjin, Petkaj, Kalimash, Pista, Puka, Cereti eper, Kolumvzin, Garmči, Mgula, Spas, Shikë, Mloja poster, Seraj.

Ez önmagában is érdekes és értékes elsorolás, de még inkább azt akartam tisztázni, hogy a helybeli vezetők tanácsára egybeállított és az ősi népi eloszlással egybevágó politikai felosztás hogyan veszi számba a zászlókat, vagyis a nemzetségek megszámolása milyen eredményeket hozott? A Malcijában tiszta katolikus lakosság volt, Skodra környéke már vegyes és itt is erősen elvegyül egymással a katolikus és mohamedánus lakosság. Az elvegyülés azonban a nemzetségeken (járásokon), sőt a községeken belül is erős és erre a hivatalos összeírás igazán értékes adatokat hordott egybe. Ezek szerint a hét dukadjin zászló adatai:

1. *Buxhoni* (olv. Budzsóni): bajraktárja Frok Kol Rexha (olv. Redzsa). 6 falu, 24 mohamedán mahalla tartozik hozzá, összesen 310 házzal és 1807 lakossal.

2. *Ibalja*: myftárja (olv. müftár) Ali. Hozzátartozik: 4 kat., 3 vegyes, 3 mohamedán falu, azután 28 katolikus és 8 mohamedán mahalla. Házak és lakosok kimutatása:

314 katolikus ház	....	2154 lakossal	
138 mohamedán «	....	934	«
<hr/>		452 ház	..... 3088 lakossal.

3. *Berisha*: bajraktárja Ndrek Markiqi (olv. nrek markityi). Van 1 faluja, 19 mahallája, összesen 162 házzal és 989 lakossal.

4. *Kabashi*: bajraktárja Alush Sadri. Hozzátartozik:

1 katolikus, 2 vegyes, 3 mohamedán falu
8   «   1   «   5   «   mahalla.

107 katolikus ház ..... 695 kat. lakossal

109 mohamedán « ..... 801 moh.   «

---

216 ház ..... 1496 lakossal.

5. *Malizi*: bajraktárja Syl Atus. Van 12 mohamedán faluja és 12 mohamedán mahallája; 331 házzal és 2649 lélekkel.

6. *Puka*: bajraktárja Halil Musa. Hozzátartozik:

6 katolikus, 1 vegyes,   1 mohamedán falu
7   «   7 mohamedán mahalla

148 mohamedán ház ... 917 lélekkel

84 mohamedán ház ... 593   «

---

232 ház ..... 1510 lélek.

7. *Čereti* (Qeretti): Azem Dervish. Hozzátartozik:

4 katolikus, 1 mohamedán falu
20   «   2   «   mahalla

213 katolikus ház ..... 1419 lélekkel

49 mohamedán ház 348   «

---

262 ház ..... 1767 lélek.

Ideszámítandó még *Komana* egyházkerületéhez tartozó *Karma* község, 11 mahallával és 56 házban 325 lakossal.

Ez az, ami a hivatalos kimutatás szerint Dukadjinhoz tartozik. Megjegyzések: a 2., 5. és 6. zászlónak mohamedán bajraktárja van. Fontos, hogy különbséget kell tenni község (Gemeinde) és falu (Dorf) között. A kimutatás a községet néha 10—12 kerületre vagy telep-re (mahalla) osztja fel. A mahalla nehezen fordítható: néha egyes major,

néha telep, mely néhány házból áll. Általában, mint a község külön részét, telepnek fordítjuk. *Bajrak*, magyarul zászló, ugyancsak tökéletlen fordítás. A magyar törzsi szervezetre emlékezve, talán nemzetséget kell rajta érteni. Mégis a hűség kedvéért fordítottuk zászlóval. A törzs fogalmára, pl. Dukadjin mirdita, a mi ősi szervezetünkben behelyettesítve a *megye* egységét, a bajrak már könnyen fejezhető ki: a zászló kifejezés helyébe *járást* kell tennünk. Végül megjegyezzük, hogy a hivatalos jegyzék a falvak kimutatásában külön veszi a községet és külön a falut, pl. Malizi 12 falvából 4 Gemeinde és 8 a Dorf; mi ezt a megkülönböztetést itt nem tartottuk szükségesnek.

A *mirditák* a róluk szóló kimutatás szerint mindnyájan *katolikusok*. Zászlók szerint való áttekintésük:

1. *Fani* (Fandi): vezetője Nikol Kola. — 6 falu, 34 mahalla, 453 ház, 3627 lélek.

2. *Orosi* és töredéke: Preng Marku.

1 falu, 13 mahalla, 149 ház, 1214 lakos,

1 falu, 4 mahalla, 59 ház, 486 lakos

összesen: 2 falu, 17 mahalla, 208 ház, 1700 lakos.

3. *Spacsi*: Non Marka Lleshi.

12 falu, 52 mahalla, 501 ház, 3625 lakos.

Frakció: 2 falu, 4 mahalla, 63 ház, 551 lakos

---

14 falu, 56 mahalla, 564 ház, 4176 lakos.

4. *Dibri*: Nue Frok Deda.

16 falu, 47 mahalla, 827 ház, 5949 lélek.

5. *Kushneni*: Nrec Nikoli.

5 falu, 16 mahalla, 299 ház, 2216 lakos.

Végül a fentebb *D* alatt említett, közigazgatásilag idecsatolt *Lurja* zászlaja: vezetője: Hasan Skana. Hozzá tartozik: 1 falu, 7 vegyes, 2 mohamedán mahalla, 24 katolikus és 236 mohamedán ház, 157 katolikus és 1467 mohamedán lakos, összesen tehát 260 házban 1624 lélek.

Az összegezés a közigazgatásilag Dukadjinhoz tartozó

lélekszámra 4632 házban 32,923 lakost ad ; mindenesetre tiszta képet kapunk.

Este festői látványt nyújt Puka. A Malcija egész panorámája bontakozik ki : a *Cukali* masszívum, *Parun*, *Gimaj*, *Thethi* óriásai, *Sósi* hegyei, messze mögöttük a *Bjeska e nemuna*, jobbra a *Kakinja* és köre, hátrább a *Skylssen* és itt a közelben a *Krabi* és *Terbunit*. Ha itt kultúra volna, akkor ez igen látogatott hely lenne télen-nyáron.

Este a tiszti étkezőbe hozták a hírt, hogy a Krabin tegnap kitört erdőtűz változatlan erővel tovább dühöng. Ezzel kapcsolatban egész sor adatot hallottam arról, hogy nyaranta hol itt, hol ott van erdőéges, ezeknek okai közt sűrűn szerepel a gyújtogatás is. Két héttel ezelőtt Nreajban, tegnap Gömsityében és a Krabin jeleztek tüzet ; a környéken is minduntalan felszáll a vörös kakas. Egybehangzó adatok szerint az albánok (akiket a katonaság itt az egyébként szlávokat illető *csues* szóval emleget) semmit sem törődnek a tűzzel. Másnap kérdezgettem albánokat a tűz felől. Érdekes módon megerősítették, hogy ők nem szokták oltani az erdőtűzet : «majd elalszik». Firtattam, hogy miért ilyen közömbösek : «legalább lesz mit bevetni a jövőre» — mondta az egyik ; «minek, — mondta a másik — az a haszna, hogy jövőre jobb lesz ott a legelő.»

Augusztus 5-én négykor keltünk és ötkor indultunk. Az este szívélyesen elbúcsúztunk és a két századosnak valóban sokat köszönhetek. Az útiterv az volt, hogy két nap alatt Orosiba megyek. Az útvonal hossza, az ösvény kanyargásaival együtt, ugyan mindössze 31 km, tehát egy nap alatt megtehető, azonban akkor nem marad idő munkára. Egyébként is igen szép a vidék és élvezet volt Albánia szívében körülnézni. Ezért jobb az úticélt még délelőtt elérni, akkor az egész nap tanulmányokra marad.

Pukától *Rapeig* a 800 méteres terraszon vezető úton haladunk. Rape falu (855 m) a vízválasztón fekszik : átlépjük a *Drin vízválasztóját*, búcsút mondunk a Gumina völgynek és bejutunk a Mati vízvidékébe. *Repezak* (Röpe, 740 m) helység után elérjük a Mati legfőbb mellékfolyójának, a nagy *Faninak*, Fani a madh ágát. A völgy bővízü

és a víz jó. A hegyoldal erdős, a völgy szép és termékeny, a mirdita lakosság vegyesen katolikus és mohamedán.

Az egész vidéknek két fővonala a két Fani völgy. Repezak után ereszkedünk le a Fani i madh, vagy Fani maz völgyébe és *Skoža* (450 m) már ebben a völgyben van. Rittmeister *Swoboda* kedvességéből a postajáráttal indultam (egész poggyásunkat is vitték): nyolckor értük el a skožai malomnál a találkozóhelyet. A posta járőrváltása után pihenve, kényelmesen értük el tíz órára Gojanit és ezzel helyben voltunk. Ez az a *Gojani* falu, amelynek települőkkel találkoztunk a régi Gömsitye faluban, melynek lakott része most szintén Gojani. Hamarosan elhelyezkedünk. A Gojani házcsoport és a Kalivari templom közt, a Fani maz mellett, szép helyen, gyümölcsfák alatt, szőlőkkel körülvéve tanyázik 40 emberrel *Simenszky* főhadnagy. Azonnal tökéletesen megértettük egymást. Ellátott és délutánra jó fürdőt ígért: kikérdezett az útiterv felől is. Megegyeztünk, hogy legjobb lesz Gojaninál elhagyni a Fani maz völgyét, Kalivarin és a hasonló nevű folyó völgyén felfelé menni *Nasul* falun át a *Mali Planavetre* (990 m), aztán a Sefta Blinistit és Sefta Plakses patakokon átkelve, Spacsi és Orosi közt húzódó Fani i vogel (Kis Fani) folyó völgyébe érkezni. Orosiban egy napot pihenve, a karavánúton megyek *Kula Lums* felé.

Aztán én is kikérdezem a főhadnagyot, együtt bejárjuk a környéket, délutánra iderendelte a kalivari-i papot: délután házigazdám a szavának állt, a jó ebédet jó fürdő követte s aztán hármásban folytattuk tanulmányainkat. A pap kivételesen nem ferencrendi szerzetes, hanem világi tisztelendő: *D. Ndren Simoni*. Megjelenésén és apró, ravasz szemén azonnal látszik, hogy minden hájjal meg van kenve. Jól beszél olaszul, Olaszországban végzett és azzal tart. Nagyszerűen tájékozott az olasz eseményekről, mindent tud a háborúról: könnyű kitalálni, hogy állandó összeköttetésben van az olaszokkal. Hogy csinálja? Talán drótnélküli távbeszélő-állomása van? Nehéz lenne megfogni: roppant óvatos a beszédjében és igyekszik csak Olaszországra kedvezőtlen dolgokat említeni. Mellékesen szövi beszédjébe,

Tipikus albán «kula» Ungrej faluból. Az ablak helyén is fal van.

Mohamedán síremlék Tiranában.

Tirana mai képe. Háttérben a Mali Dajtit gerince. (1545 m.)

Régi híd Tiranában.

Tiranai utcaképlet.

Durazzói városrészlet a kikötővel.

Hetivásár Ljuzsnán.

hogy Olaszországban most nagy éhínség van ; egy kilogram kenyér ára 30 líra. Megnyugtatom, hogy mindez engem nem érdekel, de ő nem könnyebbül meg ; látom, gyanakszik, mit akarhatok én itt, gyanús neki, hogy miattam iderendelték és szeretne végére járni, mivel tette ő magát gyanússá.

Simoni barátom beszélt, hogy errefelé élénken él a mese az egy töről fakadt három testvérrel : Sala, Sósi és Mirdita egy apának fiai voltak és nem is szabad összeházassodniok ma sem. Simonitól kérdezem meg a *Sefta* szó magyarázatát. Szerinte seft, sefta annyi, mint a folyó fordulati terrasza : ha a folyó kanyarulatának homorú, konkáv részén termékeny terraszt töltődik fel, ez a terraszt a *sefta*. Általában a hegyi patakokat nevezik el seftának.

Dézanit Gyegyani-nak ejti. *Kalivari* falu nevét a következőképen magyarázza : a falun keresztül folyó pataknak lépcsős esése van, vagyis *vízesése*. A vízesés neve albánul «kalivar», innen van a *Kalivari* helységnév.

Simenszky főhadnagy közel egy éve tartja megszállva ezt a vidéket és kedves dolgokat mesél a népről. Ezek a *spacsi* törzsbeliek vagy — hogy a megállapodás mellett maradjunk — megyebeliek : jó és értelmes emberek. A falu feje a *myftar* vagy *plak*. A *plak* szó öreget jelent és valóban ősi hagyománynak felel meg, hogy a vezetést a falu vénjére bízzák. A főhadnagy igen jó viszonyban van velük, kivétel nélkül. Idejöttékor megegyeztek, hogy hetenkint egyszer vételre idehajtják eladásra szánt állatjaikat. Ezt a *myfta*rok pontosan teljesítik és súlyra kapják meg az érte járó összeget. Abból még sohasem keletkezett vita, hogy a mérleg rossz ; nem baj, mondják a *styüptárok*, amennyi a súly, annyi a pénz — és legyintenek. A szénavételkor sincs semmi baj — marad még, bólintanak komoly arccal a *styüptárok*, ha a mérleg több szénát eszik, mint ahogyan ők becsülték. A hatáságnak semmi baja nincs a néppel, büntetni alig kell, viszont a *kukoricalisztjüket* pontosan megkapják és ezzel még cserélgetnek is.

Gojanitól nyugatra van *Kushneni* és keletre *Spacsi*. *Gojani* neve a szláv *goljan*-ból van és völgykiszélesedést jelent. A *Gojani* medence a *Fani Madh* völgyének centruma.

Az egész tágabb Gojani vidék a *Fuša Arsit* és *Suka Simonit* közt a Fani folyó középfolyásának mondható. Ennek felső része a szorosabb Gojani terület, ezt 6—800 m széles völgy (Fuša-Gojanit) és nagy mellékvölgyek sora jellemzi. Alsó részében nincs mellékvölgy és a folyóvölgy szűk. A Fani folyó a Gojani medencében kanyargós, meredekfalú árokban folyik. Nopcsa (171/172) a Gojani völgyben három teraszt állapított meg: 430, 390 és 370 m magasságban: az egész Gojani síkságot abráziós felületnek tartja.

Gojani vidékén sok agyag van és bár kissé homokos, mégis alkalmas téglá-, valamint edénygyártásra. Egész Északalbániában itt van az egyetlen agyagedénygyártó hely: termékeit a skodrai piacon is árúsítják (Vegzat e Gojanit, gojani-i edény).

Már Skodrában hallottam valamit a gojani-i harangról. Azonban hiába kérdeztem a papot, meg az embereket, nem tudtak róla. Ám az irodalom (Jastrebov) számontart egy régi, talán a XIV. századból való harangot, amelynek fontos szerepe volt *Skanderbeg* idejében. E szerint az adat szerint ez nagy harang volt és messze földön hirdette Skanderberg győzelmét. Úgy képzeltem, hogy a török betörés idején eláshatták a harangot és rejtekhelyét a hagyomány megőrizte, hogy a felszabadulás után feltárják. Akár azért, mert valóban elenyészett a harang emléke, akár azért, mert csak néhány éve úzték el a törököt és még nem tartják felszabadultnak magukat, nem lehetett semmit sem meg tudni a harangról.

Megtudtam azonban azt, hogy itt járt nemrég Lambert, az osztrák nyelvész, régebből ismerik persze *Nopcsát* és *Steinmetzet* és egyideig kutatott a vidéken hadseregünk Montan Abteilungja; a hegykutató különítmény, ennek tudósai arany- és ezüst előfordulásokat nyomoztak. Bizonyos, hogy a keleti Mirditában gazdag ércelőfordulások vannak: így közelebbről Gojani vidékén, valamint Spacsi és Orosi közt elterülő vidéken. A kutatók jelentését sohasem láttam, találtak-e aranyat, ezüstöt, nem tudom. Azonban Nopcsa kén-, malachit- és vasércbányászást említ (186. l.,) más forrás szerint rézbányászás ígér eredményt.

Augusztus 6-án, hétfőn délelőtt, még sétát akartam tenni déli irányban. Gojani alatt ugyanis enyhe lejtésű domb zárja el a völgyet: a *Kodra Kmol*. A folyó völgye tehát itt összeszűkül és ez jelenti a Gojani medence határát is. Túl rajta, délfelé, újra kiszélesedik a völgy, újra medence keletkezik és ebben fekszik *Dzsezsani*, a Fani madh völgyében. Itt vezet, a folyó mellett jórészt, egyik út Orosiba. Azonban én nem erre megyek, hanem a keleti úton, amelyik a hegyeken át vezet és sokkal magasabbra emelkedik. Én a Kodra Kmol után majd keletnek fordulok, *Kalivari* felé.

Csak fél 12-kor indultam *Orosiba*. A Kalivari patakja a község után délfelé mutat. Kalivari patakjának és mellék-patakjainak valóban merész esésű vízeséseik vannak. A Kalivari patak völgyén megyek felfelé és megállapítom, hogy igen termékeny völgy. Feltűnően sok a dió, kitűnő legelői vannak, sok és jó vize, temérdek gyümölcsfája és nagyon szép kukoricaföldjei. Természetes, hogy az ilyen völgyben az út is jobb fajta.

Kétórára felértem a *Kalivari forrásához*. Helyesebben egyik forrásához, mert legyező-alakban öt ágban gyűjti a vizet. Néhány perc pihenő után felkapaszkodunk a *Mali Planavet* hágójára, a *Tyafa Djivzi* hágóra (990 m). Félháromra fenn is vagyunk és pihenőt tartunk. Ezzel elértük a két Fani folyó vízválasztó vonalát: a következő *Nersenjs* falu völgye már a *Fani e vogel* vízvidékéhez tartozik.

A *Munela* tömbje (Munella, a latin montellus-ból) Mirdita legmagasabb hegye (1930 m). Mindenfelől ugyanazt a képet mutatja. Átlag 300 m-es, hosszan elnyúló falnak látszik, mely szélesebb alapon nyugszik; ez az alap enyhe lejtésű. A magyarázata az, hogy keményebb mészsapka hatalmas súllyal telepedett rá könnyebben pusztuló anyagra.

A Tyafa Djivzről leereszkedtünk a Sefta Blinitit (Hársfa patak) legfelső völgyébe. Újra felfelé megyünk és a 140 m-es esésből behozunk százat: felérkezünk a 950 m-es *Tyafa Senjtitre*. Közel hozzá, kelet felé van a *Sefta Plaksenek* (vezetőm szerint Plagzes) ugyancsak bő forrása. Helyesebben forráscsoport helyezkedik el itt a *n'Kunjt Mušts* nevű helyen, melynek vize nemsokára a hágó alatt, Plaksa

falunál egyesül a M. Bruzlit csúcsáról lefolyó *Proni Djorzsit* patak vizével.

Erről a második hágóról pihenő nélkül ereszkedünk le a Sefta Plakses völgyébe; mennél lejjebb jutunk, annál természetlenebbnek hat ez a völgy a Ljumi Kalivarit völgyénél.

A Mali Planavet, a Nersenjs völgy és a két közel ezres hágó vidéke az összes látott albán vidékek közt a legérdekesebbnek mondható. Az egész vidéket gyönyörű szálfás fenyőerdő borítja (*Pinus silvestris*, erdei fenyő). Olyan csodálatos magasak, hogy a Szebeni havasok és a Máramarosi havasok legszebb fenyőpéldányai jutottak eszembe. Bár nincs pontos mérésem róluk, meggyőződésem, másutt történt mérések alapján, hogy itt is gyakori a 30 méteres és még magasabb példány. Minden fenyőillatos volt, a földet pedig 10—12 cm magasságban teljesen elfedte a tobozok tömege. Az egész vidék 800 méternél magasabb; lejjebb ereszkedve, a sűrű erdő ritkult, majd hamarosan megszűnt. Ellenben felfelé, tehát a Tyafa Logut és két hegytömbje, a Munela és M. Bruzlit felé mint zárt takaró folytatódott a fenyőerdő. Nyilván óriási területen, kiaknázzhatatlan bőségben tenyészik a legszebb, legértékesebb fakincs: ez maradt meg bennem egyik felejthetetlen emlékek.

Egészen más világ van a *Sefta Plakses* völgyében. Szűk és természetlen völgy, a víz jellegzetes hegypatak, Pleksa (Plaksa, vezetőm szerint Plaza) község előtt a vidék éppen olyan kopár, mint utána. Taposott ösvény vezet a porhanyós anyagú hegyoldalon, alig van fa vagy zöld hely rajta, annál több a borda és hol emelkedik, hol ereszkedik; szóval: nehéz az út. Ez így megy Plaksán túl egészen *Spacsiig*. Az erdő 800 m-nél szűnik meg, Plaksa 690 m, a Plaksa-Spacsai úton kétszer van 730 m-es hágó, a délinek neve is van: *Tyafa Tyersiz*. Spacsi előtt az utolsó hágó 690 m ismét, erről igen említésre méltó kilátás nyílik a Blinisti, Fani vogel és Plakses völgyre, Blinisti község irányában, háttérben a *Mali Malse* (780 m) és *Bulki Pštesittel*, mint völgy és horizontzáró emelkedésekkel.

Öt óra 30 perckor délután elérjük Spacsit (590 m).

Spacsi központja tulajdonképpen csak a templom, mert a házak szerteszét vannak a hegyoldalon. A templom környéke szép, tiszta hely, tán csak nem azért, mert sohase használják? Jó pihenőhely. A félórás pihenőt felhasználtam a *templom* belsejének megtekintésére. Hamarosan gyanút fogtam, hogy nem igen jelennek meg itt tömegek. Kőtemplom, kezdetleges faoltárral. Az apszist lépcsős karfa választja el a belső tértől. Ennek a félkörös szentélynek karfája tövében van egy rács, ugyancsak fából; itt van a gyóntatószék. Egyéb ülőhely aztán se a szentélyben, se a templomban nincs. Egészen furcsa érzés volt: se pad, se székek, se szószék, se zászló, csak a szentély meszelt falán, az oltár fölött lógott néhány fakult kép, minden ízlés nélkül felaggatva. A legfestőibb látványt mégis csak a padló nyújtotta: a karfa előtt 2—3 m szélességben felsepertek, míg hátrább ottmaradt az évtizedes por és piszok. A mennyezetről a vakolat majd mindenütt lepattogzott és kilátszott a nádstukkatura.

A *Spacsi*—*Orosi út* 6—7.30-ig tartott. Még hozzá erős másfélórás menetelést jelent ez a mindössze négykilométeres út. 590 m-ről le kell ereszkedni a *Fani vogel* hídjához, *Mastrokol* falunál (275 m), aztán újra nagy kanyarulatokkal felemelkedni 600 m fölé és végül megint lemenni *Orosi-Püspöki palotához* (537 m).

Éppen vacsora idejére érkeztem. Telefonon jeleztem volt jöttömet, de hogy már esteledett, azt hitték, talán meg se érkezem. Magyar népfelkelő-zászlóalj volt a helyőrség. *Kollerich* százados talpig úr volt; néhány perc alatt mindent elintéztünk és megbeszéltünk. Résztveszek, a szokásos díjkifizetéssel, a tisztietkezőn, minden engedélyt és cikket, amire szükségem van, megkapok. Pompás tisztikarral találkoztam, *Lipeczky* hadnagy szobájában tölthetek két éjszakát. Itt nyaral családjával egyik konzulunk is, holnap látom.

Korán tértünk pihenőre, a mai nap kifárasztott.

Egy nap Orosiban. Mivel tölt el az ember egy napot *Orosiban*; erről érdemes néhány szóval megemlékezni. A püspöki, helyesen apátsági palota fallal körülvett, erős

és tágas épület, a parancsnokság jól el tudott helyezkedni benne. Amikor az embernek reggeli után, nyolc órakor nincs sürgős dolga, beül az *olvasószobába* és kényelmesen írhat-olvashat. Aztán hivatalos bevásárlóhely van itt, bolt, minden hasznos cikket olcsón megkapni. Bevásárlás után irataimat láttamozták és megbeszélést folytattam Kollerich századossal. Még skodrai házigazdám, *Gurakutyi* úr, az albán iskolák főfelügyelője, (később közoktatásügyi miniszter), megkért, hogy az orosi-i kerület iskoláinak rendezéséről készült tervét ismertessem. A százados úr azonnal átérezte a feladat súlyát és maga vette kézbe az iskolák megszervezését.

Aztán meglátogattam a papot ; csakhogy ezzel törököt fogtam. Egészen fiatal kezdő ember volt, nem lelkesedett «száműzetéséért», igen világias beszédmodora volt és nem tudott semmiről semmit. Idegenebb volt errefelé, mint én. A pap nem is kívánt semmivel se törődni. Szerinte a nemrég elhalt apát egykori könyvtárát szétlopkodták, okmány pedig nincs itt egyetlen egy sem. Így szempillantás alatt szétfoszlottak azok a reményeim, hogy talán értékes és érdekes régi okiratokba tekinthetek be. Lehet, hogy elrejtették a levéltárat, hiszen számukra mi is csak olyan idegen hódítók voltunk, mint bármelyik más benyomult hatalom. A pap mindenesetre úgy magyarázta ezt a hiányt, hogy az apát valószínűleg skodrai házában tartotta az iratokat, a régieket is ; amikor aztán meghalt, *Shereggi* skodrai érsek lefoglalta az archívumot.

Tovább kerestem embert, aki felvilágosításokat adhatna és kutatni segítene. Tanító vagy más tanult ember errefelé nincs. Van azonban két tolmács a parancsnokságon. Felkerestem őket : tősgyökeres albánok, az egyik *Zef Kraja*, ez járt Budapesten és huzamosabb tartózkodása alatt valami keveset magyarul is megtanult. A másik *Gjon Ujka* : mindketten tűrhetően beszélnek németül. Éppen a paphoz igyekeztek, akivel naphosszat el szoktak lebzselgetni, ha hivatalos teendőjük nincs. Sok mindenféle kérdésesen csak csudálkoztak, de egyikre se tudtak felelni. Idegenek ezen a vidéken. Ezzel el is telt a délelőtt.

Ebéd és nagyszerű langyos zuhanyozás után az egyik tolmáccsal, Ujkával elindultam a környéket bejárni. Újka teljesen a parancsnok rendelkezésére állott, ezért el kellett kérnem : értelmes, aránylag képzett fiatalember. Először a templom felett emelkedő csúcsra mentünk, fenyves fedi, de kilátása szabad. Megerősített Kalaja lehetett, a lövészárkok még rajta voltak. Aztán egész sor albánt kerestünk fel, vagy szólítottunk meg. Ezek a mirditák mindnyájan hivatkoznak rá, hogy milyen sokat ártottak a visszavonuló szerb seregeknek. A két nép közt áthidalhatatlan gyűlölet van ; a mirditák csak vészes villámokat szóró tekintettel tudnak szerbről beszélni. Firtattam, ők hogy okolják meg ezt a gyűlöletet? Egyöntetűen arra hivatkoztak, hogy a szerbek az ő fajtestvéreiket a történelem folyamán mindannyiszor megkísérelték kiirtani, valahányszor arra alkalmuk nyílt vagy ürügyük akadt.

A mirditák szerint Albánia határait igazságtalanul állapították meg. Szerintük a *Kosovopolje*, (Rigómező, Pristina környéke) és a *Metohja*, (Ipek, vagy Pety vidéke) mind szintiszta albán volt, de ugyanúgy Üszküb vidéke, különösen az Ohrida és Presba tavak egész környéke, végül az egész monastiri medence is, mélyen be Makedoniába. Most is többségben albánok lakják. Itt a szerbek úgy jártak el, hogy minden alkalommal vérfürdőt rendeztek ; így legutóbb a Balkán-háborúban. Ennek célja az albán lakosság teljes kiirtása volt, ezért rettentő kegyetlenül folyt a mészárlás : nem kíméltek csecsemőt, nőt, aggot, senkit és akit nem öltek meg azt elhurcolták. A szerbek ki akarták mutatni, hogy ezeken a területeken az albán lakosság már teljesen eltűnt, ezért igyekeztek eltüntetni.

Ebből a tartozásból törlesztettek az albánok valami csekélységet, amikor a szerb hadsereg teljes bomlásában átmenekült. A mirditák nekem azt beszélték, hogy büntetőcsapatot szerveztek. Összeálltak vagy háromezren és pusztították a demoralizált szerb sereget, ahol lehetett. Törbecsálták csoportjaikat és örült, aki pusztá életét megmenthette. Elvették ruhájukat, pénzüket, felszerelésüket, de a legfontosabb cikk a fegyver és a lőszer volt. Rongyok-

ban, kifosztva aztán elengedték őket : erre mondta egyik idősebb styüptár, hogy «így volt a lefegyverzés». Még hozzátette, hogy ők íme irgalmasabbak voltak, mert a szerbek hasonló helyzetben bizonyára mindnyájukat megölték volna. Nem árt azonban megjegyezni, hogy ezek a jó mirditák messze földön ismeretesek rabló hajlamaikról.

Egyszer egyik Spacsi-beli styüptár egy fényesen öltözött, lóháton utazó urat lőtt le. Valószínűleg magasrangú katonatiszt volt ; de az albán azt hitte, hogy magát Petár királyt terített le a golyó. Petár volt az egész Mirditában a legjobban várt utas ; mindenki fente rá kését. Petár más úton ment, de a győztes mindenfelé mutatta gazdag zsákmányát és Mirditában elterjedt a híre, hogy Petár király meghalt. — Nem messze Orositól, az út mellett van egy sír, melyben egy szerb kapitány nyugszik. Ezt egyik mirdita az úton leszúrta. Állítólag a sírja azon a helyen van, ahol meghalt.

Hogy albán barátaim ilyen elbeszélésekkel szórakoztattak, eszembe jutott egy másik sír, melyet Pukából jövet láttam, ugyancsak az út mellett. Fellapoztam jegyzeteimet és lefordítottam nekik a sírfeliratot : «Hier ruht Grenzjäger X. Y., der, von meuchlerischer Hand massacriert, hier aufgefunden wurde».

— Ezt is mint ellenséget pusztították el? — kérdem.

— Nem mi voltunk! — ez volt minden, amit rá mondtak és csak vállukat vonogatták. A tolmács aztán megmagyarázta, hogy az emberek csodálkoznak rajta, hogy boronálom én össze egy kalap alá ezt a két egészen ellentétes esetet. A szerbet el kellett pusztítaniok, mert hiszen fegyverrel jöttek, valószínűleg azért, hogy itt összegyűjtsék újra seregüket. Már pedig, ha a szerb ide magát befészkel, akkor nem megy többé ki, hanem ők, az őslakók is, macedóniai testvéreik sorsára jutnak : a szerbek, ezek «állati hóhérok», az albánokat első alkalommal lemészárolják. Amíg pedig itt vannak, felemésztik az albánok minden vagyonát : tehát mi mást is lehetne ellenük tenni, mint lefegyverezni, harc képtelenné tenni őket, az ellenállókat pedig megölni. Azonban a svába katona bizonyára magában járt-kelt, talán nő

után; nem helyezkedett mirdita ember védelme alá, az ilyet évezredek óta szó nélkül lepuffantják az ő hazájukban.

Eszembe jutott, hogy én se helyezkedtem «bur» (styüptár «hős») védelme alá, a styüptároknak ez az okfejtése nem is hatott rám fölötte biztatóan. Megmondtam ezt az albánnak és megkérdeztem, hogy én is számíthatok-e arra a bánásmódra, ami szegény Grenzjägert sírba vitte. Az ember azonban nem jött zavarba. Rám nézett és azzal intézte el ügyemet:

— Nincs fegyvere: vendég!

Meglepett a világos megfejtés: még szurony se volt rajtam. Így nyugodtan járhattam-kelhettem bármerre.

Érdekes módon itt újra hallottam azt a történetet, melyet már Kalivari vidékén beszélt el egy bajtárs, meg egy albán is. A történet hőse Albánia legalaposabb tudós ismerője: *Nopcsa Ferenc báró*. Az eset állítólag az Orosi—Kula Lums-i úton történt. A báró teljes biztonságban szokott járni mindenfelé, egymagában is. Tudta róla mindenki, hogy állandóan sok pénz van nála. Ismerte is mindenki és szerették is, mert tárcájából bőven osztogatta a jutalmat. Egyizben megint egyedül, tehát védnök nélkül járt, amikor hirtelen megtámadta egy banda és tekintélyes váltságösszeget követelt tőle. Állítólag a Fandi törzs területén történt. Történetesen nem volt pénz a bárónál, vagy talán ez csak ügyes kifogás volt.

Azt felelte támadóinak, hogy nem sokalja a kért összeget, (nem tudtam megállapítani, mennyit kértek), de nincs nála pénz. Biztatta a styüptárokat, hogy jöjjenek vele Prizrenbe. Ott bankban van a pénze, csak bemegy érte és megadja nekik a sarcot. Nagy rábeszélő művész lehetett a báró, meg tökéletesen beszélt is nyelvjárásukat; végül ráálltak az alkura és amúgy fegyveresen bebaktattak vele Prizrenbe. Mindenesetre jófejű emberek voltak mindhárman, mert bementek a városba és megálltak a bank előtt, várva az aranyözönt. Természetesen lefűlelték őket.

Orosi, (Orosi), a Fani i vogel és a Sefta Orosit völgyei közt húzódó dombháton fekszik, 537 m magasságban.

Vidéke fenyves, erdős, maláriamentes. Szép temploma és apátsági palotája van, nagy ebédlővel, fűthető szobákkal, istállókkal, gazdasági épületekkel, szőlőkkel, kertekkel, sőt sétányokkal. Orosi több mint 150 éve Mirdita politikai központja. Neve a görög Hagion Oros-ból származik (szent hegy); a szent hegy itt van, a *Mali Shenjt*-tel azonos. Orosi több részből áll. A három legfontosabb: az apátsági székhely, *Orosi Seraj*, a tulajdonképeni község, *Griika Orosit*, melyben a mirdita kapitány székhelye van és *Bulsare*, (Bulshare), ahol Orosi bajraktárja lakik.

A VI/1. honvéd hadtápszáslóalj a kastély egész környékét gyönyörűen kiépítette, megtisztította, feldíszította és nagyszerű étkezdét tartott fenn benne. Orosi alatt, a Fani folyó mellett van *Mastrokol* falu, vele szemben *Sh'Mrii* (She Mreja, Szűz Mária) falu látszik. *Bulshare* dél felé van: előtte terül el a szép *Kodra Renja*, (a hazug dombja), rajta néhány ház. Valamennyi telepen, községben, dombon szántók, sok gyümölcsfa és szőlő. A falu felett a *Mali Shenjt* (Szent hegy) vonalából a *Mali Shelbunit* (1485 m) és gerince látszik. Festői szép, többnyire erdő fedi.

Este azzal mentem vacsorára, hogy igyekszem megtudni valamit Orosi multjáról. A környezet egyébként is ingerli az ember érdeklődését. A kastély ebédlője olyan, mint a lovagterem, visszhangzik benne a szó. Mennyezete ékalakban fut össze, hosszú kerekasztal mellett foglalunk helyet, magas kandelábereken gyertya világít. Azonban hiába kísérltettem: se pap, se katona, se tolmács, se konzul nem tudott semmit, legfeljebb néhány alig használható töredékes felvilágosítást adott. Az irodalom, nagyrészen Nopcsa felelték a kérdésekre.

Ez a szép apátság mesterséges terraszon épült; építője *Primo Docchi* apát volt. Eredetileg valamelyik Szent *Sándor* ereklyéi voltak itt. A XVIII. században ezeket az ereklyét ortodox hívők ellopták, mire a mirditák bűnük eresztették fejüket és más ereklyét kértek. A pápa Szent Kelemen koponyáját engedélyezte nekik. Néhány évtizeddel ezelőtt tűzvész tört ki és ekkor ez az ereklye is elpusztult, mire újra más ereklyét kértek és kaptak. Ez a többszörös

változás azonban nem érintette Szent Sándor ereklyéinek tiszteletét; a mirditák úgy veszik, mintha még mindig az eredeti ereklye lenne ott. Az érdekes pedig az, hogy ez a Sándor bizánci szent volt. A X. században a keleti egyház befolyása nagy volt, sőt később is érvényesült a keleti vallási befolyás, mint azt az említett ereklyerablás is sejteti.

Az apátságot, mint bencések székhelyét már 1319-ben említik.

A község, *Grüka Orosit* területe hosszan elnyúló, a végén enyhén emelkedő síkság, amelyet törmelék fed. Fekvése majdnem kelet-nyugati. Három oldalról magas hegyoldal határolja, negyedik oldala nyitott. Háttérét a Mali Shenjt adja (1485 m). A Grüka Orositot tehát mint ferde síkot kell elképzelnünk, amelyet aztán minden részében művelnek és hogy a víz a földet le ne hordhassa, támfalak szeldeklik keresztbe. Ezek a falak lépcsős terraszokra szabdalják az egész földet, melynek törmelékes felszíne egész jó termőföld. A Grükát délfelől fenyves domb határolja és lenn, az apátság alatt, egy völgyben végződik; a völgy a Sefta Orositba torkollik.

Minthogy Orosi teljesen maláriamentes vidék, azonkívül érctelepek remélhetők, (vas, réz, kén, malachit), ennél fogva egy szilárd kormányzat alatt nagy fejlődésre volna hivatva. Hasonló jövő vár Spacsi és Kalivari vidékére is.

Futólag már többen emlegettek valami jégbarlangot. Utánajárva a dolognak, arról értesültem, hogy a lurjai úton, a Mali Shelbunit oldalán van. A tolmácsok sem barlangról, sem jégbarlangról nem tudtak meg semmit. Mégis akadt egy öreg ember, aki felmutatott a Mali Shelbunitra, olyan helyre, mely letről nem látszik, azzal hogy ott volt a régi apátság és ott van a barlang is. Öt percig esik benne a leejtett kő. Az egykori apátság ott fenn most rom. Valamikor az Orosiban, mai helyükön lakó apátoknak is volt fenn nyári rezidenciájuk; az is elpusztult és most csak pásztor-kunyhók vannak a helyén. Sajnos, a jégbarlang közelebbi megtekintésére nem került sor, mert utitervem megválto-

zott. A fiatal pap szerint fenn nem apátság állt itt, hanem rendház a Megváltó tiszteletére: innen a M. Shelbunit neve (Megváltó hegye).

A Grúka Orosit felső részén, több szép házban lakott *Prenk Bib Doda*, a híres mirdita főnök; a háború előtt nagy szerepe volt a trónviszályokban. Az ősi fészek most romokban hever. A *Bulshare*-részben szép háza van *Marka Gjoninak*: ebben trónol teljes bajraktári méltóságában, körülvéve 42 főnyi házanépével.

Ezen az estén (aug. 7.) bankett volt, Isten tudja kinek a tiszteletére. Részt vett rajta a konzul családja is. Cigányzene, ének, kártyázás és tánc, mintha balatoni Anna-bálon lennénk, nem Orosiban. A magyar virtus tombolt, a konzulék, kis gyermekeikre hivatkozva, korán megszöktek, de én csak ötkor surranhattam el. Nehány kitűnő hangú legény akadt a tisztek közt, meg eljött énekelni több katona is — olyan nótasort adtak elő, hogy a jelenlevő albánok nagyot néztek. Újra egyszer éreztem, hogy a magyar nóta a világ minden nótakincse közül mindenkor kiragyog és méltán tündöklök gazdag kifejező erejével, dallambőségével, mélységével és tűzével. Az apátság szőlőhegyének kitűnő vörösborából jó néhány üveg bánta meg jókedvüket. Végre lefekhettem és menten elaludtam. Azonban ezek magyar fiúk, még hozzá az én házigazdám bácskai is volt. Csak természetes tehát, hogy hét órakor negyedmagával tört rám; mindenki kezében egy-egy üveg snapszot tartott. Körülállták ágyamat és rázendítettek. Úgy kiabáltak, hogy fel kellett ébredni. Akkor kijelentették, hogy lelkiismeretük nem engedte őket lefeküdni, míg nekem szerenádnot nem adtak. Ha azonban megengedem, hogy kissé megpihenjenek asztalomnál, akkor egészen csendesen fognak viselkedni. Szidtam őket, de hát úgy se mentek volna el, igyekeztem ezért jó képet vágni és odatessékeltem őket az asztalhoz. Valóban gyanúsan csendesen voltak és én elszundítottam. Arra riadtam fel, hogy összeomlott a világ. Pedig csak az ágyam omlott össze: a pernahajderekek elfűrészelték a lábát. Akkor a főimposztor, a gazdasági hadnagy sírányozva kijelentette, hogy ha nem iszom velük,

akkor még a túlvilágon is örökké nyugtalanul fognak bolyongani. Minthogy pedig tudja, hogy evés nélkül nem tudok inni, iderendelte a reggelit. Erre bevonult két csicskás, szakajtónyi sonkával és kolbászfélékkel. Nem volt kibúvó, fel kellett kelni és tízig le nem mentek a nyakamról: de olyan vidám, szellemes fickók voltak, olyan egészséges tüdővel bömböltek, hogy végig kellett nevetnem az egész időt. Ezek ugyan ráérték mulatni. Végre csakugyan lehetett aludni és déli egykor pihenten ébredtem.

Délután az olvasóteremben széjjeltergettem térképeimet és elkészítettem végleges útitervemet. Az adatokból és felvilágosításokból meg kellett arról győződnöm, hogy hiba lenne Kula Lumsnak menni. Sok és fárasztó gyaloglással jár és végeredményben nem látom a *másik* Albániát. Most bejártam a *geg* északi részt, de sejtellem sincs a déli *toszk* világról. Ezért okosabb, ha előbb nem keresztben szelem át az országot, hanem észak déli irányban hosszában, legalább Beratig. Így tehát ma befejezem Orosiban tanulmányaimat és holnap elindulok *Ungrej* faluba. Aug. 8-án ott éjszakázom és másnap, 9-én Alessióba érek. Onnan pedig dél felé fordulok.

Bejártam Orosi környékének azokat a halmait, amelyeken eddig nem voltam, fényképeztem, jegyeztem és szétküldöttem a tolmácsokat egyetmást megkérdezni. Különösen azt firtattam, mennyiben különbözik a mirdita bíraskodása Dukadjinétól. Ezzel alább külön fejezet foglalkozik. Este már résztvett a vacsorán 4 pap és új vereskeresztes nővér is érkezett. A papok már a holnapi megbeszélésre voltak itt: a százados hivatta őket, mert az iskolák felállítása ügyében nagy tanácskozássra készült. Sikerült velük albánul elbeszélgetnem, csak egyik konyított valamit a némethez, másik meg olaszul tudott. Lesz itt holnap dolga Ujkának és társának!

Ők beszéltek, hogy honnan ered a Krabi hegy neve. Krab, kraba annyi, mint vasvilla — az egyik szerint, míg a másik szerint inkább ágszakító kis sarló.

Ezen az estén viszont nagyon csendes volt mindenki. Egy csomó tiszt szolgálati ügyben volt távol, néhány

tegnapos volt, a többi meg olyan szelíd, mint a bárány. Igen kedvesen és szívélyesen búcsúztattak és én elmondhattam, hogy utam legszebb élményét nekik köszönhetem.

Még tizenegy óra sem volt, amikor a szép éjszakában nagy sétát tettünk, hogy azután Orosiban búcsúpihenőre térjek.

XIV.

Orosiból Alessióba.

Orosiból augusztus 9-én, csütörtökön, félhatkor indultam el. A mai cél: *Ungrej*. Egy óra alatt leereszkedtem a Sefta Orosit hídjára (275 m) és elértem *Mastrokol* legnyugatibb házát. Innen két órába telt a felkapaszkodás Blinistibe. Mastrokolnál értem el a Fani völgyet, nemsokára elhagytam a *Sefta Plakses* (Plagzes) torkolatát és átmentem *Skoreti* falun. Következik a Sefta Blinistit torkolata: én is úgy jártam ezzel a két hegyipatakkal, mint a térképező csoport. Láttam forrásukat és vidékét *Neršenjs* (Szent-hegyalja) és *Plaksa* környékén a Kalivari-Orosi úton, aztán bejártam torkolatvidéküket, de nem tudom, mi van közben; legfeljebb annyit mondhatok, hogy 500 m-nél magasabbra nyúló erdős hegyhátak közt folynak ezek a vizek.

Skoreti után átkelünk a Fani i vogelen. Híd van itt 310 m magasságban, neve *Vau vogel* (Kis rév). Rögtön utána a Sefta Blinisti torkolatán megyünk át, kereszt jelöli az átkelőhelyet és ez 299 m magasságban van. Innen az út emelkedik, Blinisti falu házai között haladunk: de nehogy házsorra gondoljunk! Ezek az albán falvak a hegyvidéken mindenütt egymástól messze épült házakból állnak, nagyobb családoknál házcsoport is akad. Azonkívül több majorja, telepe, mahallája van a falunak. 420 m magasságban elérjük a Blinisti templomához kiágazó utat és még félóra emelkedéssel feljutunk *Spal* nevű helyhez: mosé rom látható, 490 m magasságban. Ez a legmagasabb nyereg a tetőig. A mosé romja közelében ház is áll és túl rajta kitűnő, bő forrás buzog. Nyolc óra van: félóra pihenőt tartok.

A forrástól néhány száz méter a két Fani folyó víz-választó vonala. A két völgy közt legmagasabb pont a *Skal i madhe* (Skal maz), 500 m. Innen kanyargós út vezet lefelé *Pštes* faluba. Egy óra alatt elérjük a Fani maz hídját, a Vau i madhet, röviden Vau maz-t, (Nagy rév) mely mindössze 190 m magasságban van. Skala maz és Spal közt vulkanikus kőzetek vannak, Spal előtt, Blinisti felé az ismert zöld szerpentin jól látszik. De a legérdekesebb *Pštes* falu környéke. A Sefta Pštesit folyik el mellett, a Fani maznak jelentéktelen mellékfolyója. Nos, a hegy anyaga lágy, fekete, fénylő agyagpala, némi sárga agyaggal fedve. A patak valósággal meredek falakra szeldelte ezt a hegyoldalt, 30—50 m mély kanyónokat vágott ki magának benne.

A Vau maz után újra emelkedik az út. Elbúcsúszom néhány felvétellel a Fani völgyektől és 423 m magasságban elérem a *Tyafa Valmerit*-et. Ez is puha anyagú, fekete agyagpalás, vízmosásos, erdős dombvidék mint az előbbiek. Mindenfelé termőföld megművelt szántókkal és legelőkkel. Nemsokára *Simoni* községbe ereszkedünk le (320 m) és itt 3 órás pihenőt tartunk. Simoni a Proni Simonit mellett fekszik, fölötte van a *Suka* vagy *Krüa Simonit* hegy. A pataknak csak felső folyásán érvényes a Proni Simonit név, később több patak egyesül, így a *Proni Bješks*, *Stufi* és *Proni Kusnenit*; ettől kezdve a patak neve *Sperladha*. Simoni már nem tartozik Kusnénihez, hanem *Dibri* része és í y már Mirditához számít.

A község maga három részben épült, a felső 370 m magasságban van, de főrésze a *Sperladha* kiszélesedett völgyének diluviális terraszán emelkedik, 332, illetve 320 m magasságban. A patak *Kacsinari* vidékén ered és ott is van fiatal mederképződése: itt Simoninál ez a fiatal meder feltűnő erővel, mélyen vágódott bele a sziklába, meredekfalú bemélyedése 20 m-t is meghalad. Ezért Simoni fölött a völgy, hosszában, nem járható, még leereszkedni belé is csak helyenkint lehet. A *Sperladha* fővölgyéhez hasonlóan a mellékvölgyek is átfűrészelték a diluviális terraszt, ezért a fővölgy diluviális terraszát is nehéz bejárni.

Simoni szétszórtan fekvő községe kereskedelmileg igen

fontos hely, mert itt ketté ágazik az út : egyik megy Alessiába, másik Skodrába. Így érthető, hogy Coronelli 1691-ben mint 60 házas jelentékeny falut említi. A község lejtői kétoldalt terraszosan ereszkednek a folyópartra, jó termőföldet adnak és jó legelőt, eléggé erdőségek, sok a diófájuk. Azonban tágabb környékén mindenütt macchia bozót fedi, így minden zápor szabadon végigzúdul rajta, nincs, ami a vizet visszatartsa. Ezért minden apró árka is vízmosásos, szakadékos jellegű.

Az alapos pihenő után könnyen mentünk tovább a Sperladha mentén, majd a Proni Krütyit völgyének oldalán felkapaszkodtunk a Kacsinarit hegy hágójára ; a fennsíkszerű hágó főpontja 430 m magasságban a *Tyafa Bukmizs*. Itt van a vízválasztó a Sperladha és a Dibri patak völgye között. A Dibri patak átkelőhelye, *Vau Kröp*, fele magasságban van : 216 m, félóra alatt lesétálunk.

A Dibri patak, éppen úgy, mint a Sperladha, a Fani maz jobboldali mellékvíze és *Vau Gurit* (Körév) felett ömlik a Faniba. Vau Krüpnél veszi fel a *Snyerty* községből jövő *Ljumi Zurritot*. A kröp szó mirdita formája a *krüpn*-nek és sőt jelent. Tehát Vau Kröp : sórév. Nehány méterrel a rév fölött van *Hani Kalorit* (223 m) csárdája. Érthető, hogy a Vau Kröp síkságán vendégfogadóra van szükség : nagyon fontos útcsomópont. A Fani alsó völgye, Nerfandina, Orosi, Kusenéni, Ungrej és Snyerty felé ágaznak el az utak. *Snyerty* (Szentgyörgy) észak felé van 5 km-re : a XVIII. század végén átmenetileg az alessiói püspök székhelye volt.

A Vau Kröp síksága lejjebb, *Curksi* községtől nem folytatódik, hanem a Dibri völgye megszűkülés meredekfalú lesz, az út nem tud benne helyet találni. A révtől kezdve a Dibri völgyében megyünk felfelé és délutáni hat órára beérünk *Ungrejbe* (230) m. A község nem önálló plébánia, bár a hegyoldalon van kápolnája (340 m), hanem Snyertyhez tartozik. Varga főhadnagy a parancsnok, de ő jelenleg csakis a bor iránt érdeklődik, igen szomjas fajta. Tóth zászlós meg rettentően el van foglalva. Lisztet osztott az albánoknak, ezúttal egy hónapra és átvette a befizetéseket.

Valami 40—50,000 korona van előtte, közte rengeteg ezüst és vagy 1000— korona ára aprópénz. Jólelkű embernek kell lennie,. Szórakoznom kell rajta ; nem tud egy szót se albánul, mégis veszekszik az albánokkal és roppant ideges. Elmegyek körülnézni, (az átutazó tisztek számára szállás van, ott telepedtem le), de a főhadnagyra találok és panasziati türelmesen meghallgatom. Ellátom magam és mégis szétnézek : mire este kilenckor Tóth vacsorára hív, már túl vagyok mindenen és másnap korán folytatom utamat.

Ungrej neve érdekes eredetű. Állítólag azoknak a harcoknak idejében, miket *Skander bég* folytatott a török ellen, hat magyar ember elszakadt seregétől és idevetődött. Ezek letelepedtek és egyiket állítólag Tus Ungrejnek hívták ; tőle ered a község neve : valószínű, hogy a vitéz neve Magyar volt és ezt fordították le az albánok. A nevet még egy forrás is őrzi mai napig (Tus Ungrej) és az Ungrejtől délre húzódó erdős hát legközelebbi csúcsa is *Boga Ungrejt* (630 m). Az ungreji medence fűben, vízben bő, ezért már ősidők óta települőhely volt. Az itt talált illir sír bizonyossága szerint már a Kr. e. VI. században is települést hordozott. Nopcsa tudósít Ungrej növényzeti érdekességéről. Szerpentin és egyéb vulkanikus kőzeteken tömegesen van puszpáng. Ez a cserje több négyzetkilométernyi területet fed be. Tavasszal az egész vidék illatozik tőle. Különösen buján nő Ungrejtől délkeletre, a 600 m-es *Msuk Gloji* lejtőin.

Utam augusztus 10-én *Kalmetibe* vezetett. Az volt a tervem, hogy ott pihenek meg ebédidőre és kocsit kérek a parancsnoktól. Alessióba Azonban valami cseh ember volt a parancsnok, láthatólag fázott a kocsiadástól, ott hagytam. Alaposan körülnéztem, aztán elmentem a *Robostia* üteghez ; ennek parancsnoka magyar hadnagy. Betegeskedett, mégis felkelt és fényesen ellátott, kocsit meg éppen-séggel szívesen adott. Talán nem érdektelen megjegyezmem, hogy ha utazó tisztt ment át ezeken a falvakon, annak ellátása sohasem rövidítette meg a helyieket semmiben. Kincstári költségen látta el őket és adott szállást az előírt kereteken belül. A térítési árakat hivatalból megsabták. Kőte-

lesség is volt a parancsnoksághoz fordulni, az útlevel láttamozására is, tehát szolgálati utasítás értelmében jártam el, amikor beköszöntöttem. Az már kinek-kinek az elhatározásán múlott, hogy igénybe vette-e a vendégbarátságot, vagy nem.

Ungrejből a Dibri völgyben haladunk felfelé. Jó negyed órára nagyszerű hideg forrást mutat vezetőm. Ez a *Kruj Skoza*. Vezetőm volt, bár útmutatónak nem kellett és az ungreji, kicsit nehézkes bajtársaktól se igen kaphattam volna: azonban jártam-keltem a faluban, szóbaálltam az emberekkel és egyik férfi beszélt, hogy Kalmetibe kell mennie, mire együtt indultunk neki. *Fregna* telep után a Dibri kettéágazik. Déli ága a *Zali Fregns*, a nyugati a *Proni Madzübve*. Utóbbi völgyében emelkedünk lassú menetben 380 m-ig, ahol újra pompás forrást találunk: *Kroj me Dres* néven. Az út a jobbak közé tartozik; hegyi-tüzeerek és taligák számára is alkalmas. A következő magassági pont újra a Mati és a Drin vízválasztóján van: a *Kreshta* hegység hágója, a *Tyafa n' Krešt* (580 m). Itt ered a Dibri is. Innen Kalmeti egy óra járás. Csakhogy Kalmeti sem kivétel a szabály alól: ennek is több, nevezetesen öt telepe van. Az utamba eső községrésztől (150 m) a parancsnokság még *másfél* óra, onnan a templom és a püspöki palota még jó tíz perc felfelé (190 m). Aztán van még itt egy nagy maláriakórház is. Kalmeti ugyanis a hosszú *Kreshta* hegység lejtőjén fekszik és teljesen maláriamentes. Kalmetibe a messze partvidékről gyűjtik a betegeket és akit nem tudnak kigyógyítani, azt *Snyin* (Giovanni di Medua) kikötőjén át küldik el éjszakai hajóúton a Bocche di Cattaróba.

Kalmeti a *Malcija* e *Lešs* vagy *Malcija e Veljs* egyik törzsének főhelye. Vidékét az Alessiótól északra fekvő Mercinje községtől észak felé, egészen *Fishtáig* számítjuk. Az egész terület a hosszú *Kreshta* hegység nyugati oldalán van. Legjellemzőbb pontja a Mali Veljs kettős csúcsa: az 1125 m-es *M. Veljs* és az 1051 m-es *M. Kalmetit*. Azonban különös földrajzi jelentősége a két csúcsnak nincs. A gerinc, melyből az említett két csúcs kiemelkedik, észak felé 700 m-es hátban folytatódik, (Mali Kštjelit, 683 m) és elválasztja

egymástól egyrészt a Kalmeti vidéket, másrészt a *Tyafa n' Kresht* hágótól keletre elnyúló *Kreshta* völgyet.

A hegyoldalak és ezek a hátaik helyenkint erdősek, nyárfa és tölgyligetek zöldelnek rajtuk. A Mali Veljs nyugati lejtője meredeken esik le, végén, kis terraszon, pásztor-kunyhó áll, kitűnő forrás van rajta, melynek vize jéghideg. Ezen a kis terraszon áll a hely messziről látható nevezetessége: egy törzsében félméter átmérőjű *mogyorófa*, innen kapta a hely a *Lejthiz* nevet.

A M. Veljs északi végződése a Nansati-tól északra emelkedő *Šita Hajmelit* (612 m).

Kalmeti az alessioi püspök székhelye és a mirdita kapitánynak is van itt udvarháza. Északra tőle említést érdemel *Trosani* község szép új, tágas ferencrendi kolostora. Érdemes egy pillantást vetni a vidék közlekedési helyzetére. Az egész Kreshta vonulaton két út vezet át. Az egyik, amelyen jöttünk, a Kreshta hágón átvezető út: a hegység itt mindössze 580 m, ezért fejlődött ki rajta ez a fontos hágó. A másik fontos út jóval északabbra, *Nansatinál* szeli át. Ez a *Tyafa Bajraktarit*, 340 m, mely a Gjadri völgyéből a Gjadri völgyébe vezet. A Gjadri folyóról már mondtuk, hogy Dibri vizeit gyűjti egybe; a Gjadri a Kreshta hegységet észak felől nagy ívben megkerüli.

Minthogy tehát az a helyzet, hogy ezen a hosszan elnyúló gerincen csak kevés helyen vezet át jó út, a néhány pásztorösvény pedig nem sokat számít: ezért a fő közlekedési vonal egyszerűen *megkerüli* a hegységet, éppen úgy, miként a Gjadri és inkább használja a Gjadri völgyet, mint a hágókat. Ebből a helyzetből ered a Gjadri völgy közlekedési fontossága, mert ez a Gjadri völgyében vezető főút már ősidőkben is túlszárnyalta a másik két utat. Hogy a római időkben is így volt, azt bizonyítják a *Hajmelit* községnél napvilágra került római leletek.

Település szempontjából a Kreshta lába kitűnően alkalmas hely. Az egész emelkedett hegyoldal tökéletesen mentes a maláriától, holott *Robostia* vagy *Blinisti siperme* és *postme* már maláriaveszélyes; azonkívül az árvíz sem tudja veszélyeztetni, éghajlata jó és jó földjei vannak.

Ezért Kalmetitől *Naracsiig* sűrű sor község települt. Kalmeti mellett valamennyi közül kimagaslik *Nansati*: régi püspöki székhely és a püspöki palota terraszáról csodaszép kilátás nyílik este és reggel az egész Zadrimára. Ez a püspökségi székhely a legszebb Orosi apátsága után. felette vannak az ősi *Šat* város romjai. Míg Nansati kiemelkedő helyen fekszik, a kalmeti-i püspökség egészen eltűnik a völgy teknőjében, az olajfa erdőben. Alessio egész vidéke, de különösen a Mercinje-Kalmeti-i rész kitűnő olajtermő hely: Skodra is innen szerzi be szükségletét. Amikor *Logoreci* barátommal utazgattunk Lesh környékén mindig vásárolt néhány kanna olajat.

Ha a Kreshta oldalán aránylag több telepet is találtunk, azért az egész vidék még távolról sem érte el az emberrel való telítettségét. A Dibri és Gjadri vidék lakossága legfeljebb 3000 lélek, átlagos sűrűsége négyzetkilométerenkint 10; tekintetbe véve termelési lehetőségeit, bizonyos, hogy legalább ötszörösét tudná eltartani.

Kalmetitől, illetve Robostiától is el kellett búcsúzni; kocsira ültünk és háromnegyed óra alatt behajtottunk *Alessióba*. Még Kalmetiből telefonáltam Leshre, s helyet kértem magamnak és legényemnek a durci autóbuszra. Mire azonban három óra körül az állomásparancsnokságra értem, kitűnt, hogy Durazzóba már elment az aznapi autó, egy órával előbb. Megkísértem, hogy estére bemenjek Skodrába, kissé átrendezkedni lakásomon; azonban az autóbuszok zsúfoltan érkeztek és minden menetrendet és előírást megcsúfolva, egyszerűen nem álltak meg a Lesh-i megállónál. Ezen már a leshi tisztek is sokat bosszankodtak és most bennünket, átutazó tiszteket mindenképpen rábeszéltek, hogy tegyünk feljelentést, mert menetrend szerint 30 percnyi megállása lenne a kocsinak. Alá is írtam ilyesmit, de később hallottam, hogy a kocsiknak kitűnő mentségük, hogy mindig van rajta egy-két — magasrangú tiszt és ezzel az ilyen feljelentés ügye is egyszerű véget ér. Így hát újra Alessióban töltöttem egy éjszakát.

A délutánt arra használtam fel, hogy meglátogattam a *várat*. Őrszem áll az úton és idegent nem enged be. Magyará-

zat: légjármű elhárító tüzérszakasz van fenn. Az aradi 19. hegyi tüzérüteg egy szakasza áll készenlétben, *Rott* zászlós parancsnoksága alatt.

Bejártam a régi, szép téres, de csupa rom várat. Fel-tűnnek a vékony várfalak és a rendetlenül szerteheverő, töröktől ittmaradt ágyucsövek. A várból igen szép kilátás nyílik. A zászlós, elmondta, hogy egyetlen egyszer mutatkozott ellenséges repülő, egy tengerről idetévedt hidroplán alakjában. Tüzelt rá.

— Remélem, el is kergetted! — tréfálok.

— Az első lövésekre ment az esze nélkül, — dicsekedett a zászlós — egyedül is volt, meg aztán, azt hiszem, csak úgy eltévedt és így került erre. Lehet, hogy csak meg akarta nézni, van-e forgalom a kikötőben.

Ezt a várhegyet, a 186 m magas kúpot azonban nem szabad összetéveszteni a főképpal. Lesh fekvését a következőképpen kell elképzelni. A környék uralkodó közép-pontja a *Mali Selbunit* (410 m). Ezen van az ógörög rom, ez az egykori *Akrolissos* hegye, melyen túl a *Zali Grüks* patak mély völgye van. Ez a Zali Grüks széles völgyén kívül arról nevezetes, hogy *búvó patak*: másfél kilométerrel *Grüka* község alatt eltűnik a napvilágról és föld alatt folytatja útját. Zali völgyének síksága kelet felé mellék-völgyben folytatódik *Manatia* község vonaláig és ott, körül-belül 150 m magasságban, magas fal zárja le. Ez gyakori jelenség Albániában, hogy a síkság ilyen messze benyúlik a hegységbe, aztán meredek sziklavonulatban végződik, jelen esetben a *Malung* gerincében. Meg kell jegyezni, hogy a Malungról, általában a M. Selbunit — Fani völgy — Mali Veljs közt elterülő vidékről, tehát az egész Malcija Leshs zöméről és központi tájáról vajmi keveset tudunk.

Visszatérve a *Mali Selbunitra*, ez a kúp Alessiónak messziről látható legjellegzetesebb pontja. A török időkben az ógörög rom helyének egy részén mosét emeltek és a kúpot *Teke* néven nevezték. Ennek a Selbunit hegynek északi lejtőjén egy nem nagyon széles, lapos rész van. A terasz laposán apró utcákban állnak az alessioi gazdag kereskedők és bégek udvarházai. Nagy platánok alatt itt nyaral-

nak és a telep már azért is kedvelt, mert maláriamentes : ha lent megkapják a maláriát, itt meggyógyulnak. Kiváló forrása is van. Ez a telep a *Varoš* (Varosh, 192 m).

A Mali Selbunit és Varoš mellett a harmadik fontos pont ez a várhegy, amelyen most vagyunk. Ez nem egyéb, mint a Varoš terraszának nyugati folytatásából kiugró hegyorr és a Selbunival közvetlenül összefügg. A kúpon *Dionysios syrakusaei* kényúr építette meg *Lissos* várát és pedig úgy, hogy falai lenyúltak egészen a Drin folyóig. A görög vár elpusztult és a középkorban romjaira új vár épült, melyről már szóltunk. (L. a VII. fej.-ben.) A *Dionysios*-féle várfalak maradványai helyenkint még ma is láthatók.

Amikor a «varoš»-i terraszból kiugró várhegy tetejéről búcsút intek a Malcija Veljsnek, egyszersmind búcsúzom az egész északalbániai hegyvidéktől, melyben annyi szép élményem volt. Akkor még nem sejtettem, hogy ez a búcsúzás ilyen tartós lesz, mert két-három hét múlva vissza akartam térni Skodrába. A búcsúintegetés óta azonban húsz év telt el és nem sok remény biztat, hogy újra felmehetek a leshi várhegyre.

Az albán hegyvidéktől azzal búcsúzunk el, hogy Nopcsa nyomán összefoglaljuk a térszín hatását a lakosság szociális tagozódására. A kizárólag mészkőből álló *Malcija e madhe* bővelkedett a mély és szűk völgyekben. Az ezeket határoló gerincek és csúcsok felülemelkedtek a bükk- és gyakran a fenyőövön is. Az égig érő, nehezen járható vagy járhatatlan ormok és gerincek élesen elválasztják az egyes völgyeket. A *Malcija e vogel* völgyei is mélyek és kiterjedtek, de csak keskeny hátaik választják el őket, egy-két nem döntő kivétellel. *Dukadjinban* kevés volt a mély völgy, inkább mélyenfekvő platók és aránylag alacsony, legömbölyített hegyek jellemzik. A *Dukadjin* hegyei nem nyúlnak túl a fa övén ; többnyire még a bükk övén alul maradnak. *Mirdita* keleti részén van a Fani folyó nagy teknője, Középmirditában meredek, de a fa övén ritkán felülérő hegyeket találunk, sok kisebb, mély völgygel. *Mirdita* nyugati része változatos dombvidék, mely a Kreshta gerinc után a skodrai síkságba megy át.

A *Malcija madhe* és *vogel* felépítésének következménye, hogy ott a törzsek egymástól élesen elkülönülnek. Az év túlnyomó részében egyáltalán nem tudnak egymással érintkezni és így egy-egy völgy jelenti egy-egy törzs mereven elzárt hazáját. A termelés, a védelem és a bírászkodás nagy kérdéseit a törzsen belül kell megoldani és a törzs a területet a maga öröklött és kizárólagos birtokának tekinti, amellyel autarchikusan összeforrott. *Dukadjinban* azonban a sok apró völgy és plató következtében az egyes községeket kell szociálpolitikai egységeknek tekintenünk. Újra teljesen más *Mirdita* helyzete. Itt közös kapitány volt és van, mert a közlekedés könnyű, az egymásra utalt telepek könnyen megtalálják egymást. Jó középpont Orosi is és ha a Fani völgy nem is azonosul mindenben a nyugati résszel, mégis tény, hogy az utóbbi századokban Mirditából mindinkább kis külön állam lett, mely egységes vezetés alatt állott.

A politikai hatás mellett hűen tükröződik a térszín gazdasági hatása is. A *Malcija e madhe*-ban láttuk a kövér hegyi legelőket; ott nagyarányú juhtenyésztés virágzik. Csakhogy ezeket a nyájakat a karsztos völgyek télen nem tudják eltartani, azért a malcorók nyájaikkal a tengerpart síkságain telelnek át. Ennek a helyzetnek kettős következménye van: egyrészt a népsűrűség aránylag nagy, 30 ember km-ként, másrészt a Skodra vezetése és befolyása alatt álló síkság felől politikai hatások is nyilvánulnak, de érvényesül a magasabb városi civilizáció behatása is.

A *Malcija e vogel* palás talaján már nem látjuk a kopár, tar tetőket és ormokat, hanem a legelőterület kiegyensúlyozódik több szántóval. Azonban a jelentékenyen kisebb állatállomány mellett fontos tény, hogy nem tud elég mezőgazdasági terméket felmutatni, habár átlagos sűrűsége csak 12 lélek km²-kint. A lakosságnak a szükséges mezőgazdasági cikkeket a síkságról kell megszereznie állatok fejében: első-sorban gabonaneműeket. Ennek következménye az, hogy a jó malcorók elég gyakran onnan veszik az állatot, főképp juhot, ahol szerintük bővíben van és nem fáj a hiány: a *Malcija e madhe*ből és a *djakovai* síkságról. Minthogy pedig az igazságszolgáltatás a nagy *Malcijában*, a merev törzsi

rendszer következtében, kizárólag a törzs feladata, az ügyes tolvajoknak nem is kell nagyon félniök az üldözéstől, ha egyszer túljutottak a törzs határán. Összefoglalva, a Malcija e vogel gazdasági autarchiáját kell megállapítanunk; ha a síksággal ellenséges viszonyba kerül, hosszabb időre is elkülönítheti magát. Ez az elzárkózás magyarázza aztán a vidéknek művelődés terén mutatkozó elmaradottságát.

A *Dukadjini* táj legfőbb jellemző vonása az *erdő*! A sok erdőség lehetetlenné teszi a nagyobbarányú állattenyésztést. Ezért nem bánkódnak itt az emberek, ha erdőség támad, mert csak azt a reményt látják benne, hogy több szántóra, legelőre tehetnek szert. Szántóik viszont gyérek: hiába alacsony általában a térszín, hiába jól járható a táj, mindössze 14 embert tart el km²-kint. A táj nyíltjellegű és idegen behatolásnak kedvez, autarchiáról szó sem lehet és nincs mélyebb öntudat, összetartozási érzés a lakosságban, tehát a vezetés sem egységes, hanem szétfolyó.

Mirdita megint egészen egyéni jellegű. Sok meredekfalú völgye, sok folyótól széjjelszabdalt térszíne nehezen járhatóvá teszi a tájat. Ez annyit jelent, hogy kitűnő alkalmat nyújt a védekezésre és teli van búvóhelyekkel. A meredek hegyoldalak következtében nincs sok hegyi legelője, csak helyenkint van fű, de nagyon kevés a művelhető föld is. Ezért évről évre jelentékeny gabonahiánya van (v. ö. az általunk megszervezett kukoricaosztással), ezt pedig a jó mirditák szerint hogyan is lehetne másként áthidalni, mint-hogy az ember elmegy állatot lopni. Vegyük még hozzá, hogy Mirdita fekvése középponti és megérthetjük, milyen félelmes juh- és lótolvajok a mirditák mind kelet, mind nyugat felé. Láttuk, hogy miként szervezkedtek az átvonuló szerb sereg kifosztására: ugyanígy szervezik meg nagyban a tolvajlásokat. A kárt szenvedő vidékek számára áthágatatlan nehézségbe ütközik a gazemberek megbüntetése, mert nem mernek behatolni Mirditába, viszont állami, magasabb hatalom egyáltalán nincs, hogy rendet tudna teremteni. Ehhez állandó hadierő kellene, amilyen pillanatonilag a mi hadseregünk, párosulva gazdasági és szociális segítséssel, azonban a háború után mindez megszűnt. Tény,

hogy a közös érdek, t. i. a nagystílú tolvajlások közös vezetését, politikai egyesülést eredményeztek és a szegényebb földjén is több a lakossága, mint Dukadjiné: km²-kint átlag 16. Az egyes részek közt eléggé nagy az eltérés: Fani völgy 21, Dibri 24, Középmirdita 13. Az állattelhajtás és a lakosság sűrűségének összefüggése tekintetében hasonlóság áll fenn Malcija e vogel és Mirdita közt.

A hegyvidék az ősi illir törzsek többezeréves hazája. Nincs Európának még egy tája, melyben ilyen érintetlenül élne ősi hagyománya szerint egy ősi nép. A többi illir törzs régen beolvadt, elvegyült vagy eltűnt: ezek a malcor törzsek úgy kiheverik a hódítók hosszú sorát, úgy lerázzák magukról az idegen hatásokat, mint kutya a vizet. Nyelvében ki tudjuk mutatni a görög, latin, szláv és olasz hatásokat, mégis maga a nyelv az ősi illir nyelv, mely éppen olyan szilárdan ellenáll minden külső rombolásnak, mint maga a nép zöme. Ezt az országot csak erős központi politikai vezetés tudná kiemelni a mozdulatlanságból, abban az esetben, ha a nemzeti gondolat alapján lelki egységet tudna teremteni. (Még annyit, hogy a legutóbbi években, különösen németek, sorra megmászta Északalbánia legmagasabb csúcsait és tisztán természetjáró szempontból igyekeztek a Malciját feltárni, miként arról a Zeitschrift des Deutschen und Österreichischen Alpenvereins folyóirat 1937. évfolyama részletesen beszámol.)

XV.

Alessioból Durazzóba.

1917. augusztus 11-én nem indulhattam akkor Leshből, amikor akartam. Új területre készültem; a partvidékre. Itt gépkocsizásra alkalmas utak voltak, keskenyvágyányú vonat «száguldott», a terep pedig sík volt. Új volt az utazási mód is: autóbusszon indultam dél felé. Ezt meg kellett várni és félórás késéssel — már akkoriban se jött autóbusz, mikor kellett volna — félkilenckor tényleg elindultunk.

Terv szerint délre kell elérnünk *Mamurast*, onnan ebéd után felülünk a «lóvonatra». Ez egyetlen gebétől vont egyetlen nyílt kocsi, anyagszállító vasút vágányán gördül és egészen a *Zeza* hídjáig visz el. Ott átszállunk «kisvonatra», vagyis olyan alkalmatosságra, amelyen gőzmozdony vonat 10—12 kiskocsit, de csak *Vorra*-ig, aztán újra autóbusszra kell ülni és azzal — talán — bejutunk Durcba. Fontos mindenesetre, hogy sehol sem kell gyalogolni!

Az út első szakasza: *Alessio-Pezana*. Az út általában pontosan követi a hegy alját. Jobbra mindenütt a parti alluviális síkság mocsaras vidéke látszik, balra meg a túlnyomóan erdős hegyoldalak. Elhaladunk a 410 m-es *Mali Selbunit* (Akrolissos) alatt; kitűnő, bő forrás után elhagyjuk a *Zali Grüks* bűvópatak völgyét. Kibontakozik a Drin torkolatvidéke. Nem messze innen, a Drintől indul ki egy hosszú házsor: *Kodra* község. Áthajtunk *Filzana* nyomorult házcsoportján és balról elhagyjuk *Trensi*-t. *Trensi* és *Spitnej* közt ér ki a síkságra a *Malung* hegység déli végéből lefolyó *Trensi* patak völgye, megkerülve a *Mali Trensit*-et. Vize szétterpeszkedik azonnal, amint kiér a síkságra, az út pedig a patak nyakán megy át. Ez a szétnyúló mocsárvidék a *Kneta Trensit*, melynek egész hosszában végigmegyünk a *Bogjani* hegy feltűnően bő *Gurakutye* (Vöröskő) forrásáig.

A *Kneta Trensit* még folytatódik a tenger felé egy újabb mocsárvidékben, mely a Drin morotváival keveredik el és időnkint valami mederfolyása is van: ez a meder *Ljumi Trensit*. Ha ehhez a kiterjedt mocsárvilághoz még hozzászámítjuk a Drin mocsaras torkolatát, elképzelhetjük, miért olyan veszedelmes maláriavidék Lesh környéke. A *Kneta Trensit*től délre nagy erdőség kezdődik, telep is van rajta (Senkol, Szentmihály), ez a *Püla Barzolojs*. Ez a terület a vízválasztó vidék a Drin és a *Mati* közt. A *Mati* torkolatvidéke a *Bregu Matit*, malcor nyájak kedvelt telelőhelye. *Zojmeni* község után bekanyarodunk a hegyek közé és ott érjük el *Pezanát*. *Pezana* fontos közlekedési pont: itt metszi egymást a *Fani-Mati* völgy és a *Skodra*—*Durazzo*i út. *Pezana* lett volna a tervezett nagy erdőkitermelés vasúti végállomása. Gázlója ott vezet át a *Matin*, ahol még szűk

a meder ; lejjebb alsószakaszjellegű lesz a folyó és szétterül. Most hidat építettek föléje. Pezana a 413 m-es *Kodr Tyiftlik* hegy alján épült : azt mondják, hogy ez a kevés hegység is elég ahhoz, hogy az anofesz-szúnyog ne jöjjön eddig és így egészséges a vidék.

Az út második szakasza : *Pezana-Mamuras*. A Matin átkelve, *Miloti* (Milot, 65 m) községbe érünk. Magyar hadtápszázlój a helyőrsége, szépen berendezkedett, amint első pillantásra is megítélhető. Miloti kissé magasabban fekszik, utána esik az út és aztán egészen Mamurasig nagyjából 30 méteres szinten vezet. *Šolas* az első telep Miloti után, tulajdonképen csak csárda (33 m), aztán *Lacsi* csárdája következik az út mellett (35 m), de a falu feljebb fekszik a hegyoldalon, rom is van közelében. Az út észak-dél irányban vezet. A tenger felé ugyanaz a kép, mint a sok Trensít vidékén, csak itt a mocsárvidék a *Mati* torkolatának morotváival keveredik össze és neve *Püla Šolasit*, *Ljumi Šlins*, és a meder neve *Minegel*. A Šlins az egykori *Mati* ágtorkolatánál felállított egykori vámháztól (Šlinsa) vette nevét.

Lacsi után kissé megélénkül a vidék. A hegygerinc, amely mellett járunk, a 8—900 m-es *Mali Altait*. Lacsi után ennek oldalát legyezőszerűen vagdalták be a patakok, többek közt egy kénes forrás ere (Ujcselb vagy Ujbarz, 45 m) és ezek összetalálkozásának vidékén egész sor települést találunk. A vámház és Šukszi közt levő erdőségek : *Püla Kartül* és *Püla Gursit*. A Pülák vidékén, egész a bizonytalan vonalú tengerpartig, azonban nincs állandó település, csak telelésre alkalmas terület ez : nyáron a miazmák minden életet elpusztítanak. Ezért nincs itt törzs a partvidéken, hanem fenn, a hegyek közt él állandóan a *Kurbinu*-törzs. Csak az erdőség magasabban fekvő egyes tisztásain található ház, illetve két major.

Igy jutunk a kénes forráson túl újra lakatlan erdőségbe. Az úton egyébként még akad valami látnivaló. Pontosan végigkíséri vonalát a távíróvezeték oszlopsora ; egyszerűen csak — hű, mi ez?

Vadonatúj város emelkedik ki az őserdőből. Szép útkanyarulat után csinos barakképület előtt állunk meg.

A környék kertektől pompázik, remek dohányültetvények látszanak, az erdőirtás helyén új város épült fel : *Ujmamuras*. Lakóházak, tisztai átmeneti szállás, étkező, istállók, sőt vasúti sín is van. A dohány embernyi magas, alig láttam még ekkorát ; levelei, mint a lapulevél. Engemet különösen kellemesen érintett, hogy mindenfelé magyar szó hallatszott: magyar hadtápszászlóalj szállta meg ezt a vidéket is. A magyar gazda ügyessége itt jó terepet kapott ; kedvére alkothatott. Virág és vetemény, fa és állat, konyha és pince, csupa otthonos terület magyar népfelkelők számára ; az egész tervszerűen telepített környéken látszott, hogy lélekkel csinálták.

Ezek után mondani se kell, hogy nagyszerű ebédet kaptunk, ebben a kánikulában behűtött italokkal! Az emberek azt beszélték, hogy azért választották főhadiszállásul ezt a helyet, mert tiszta, embertől, állattól nem fertőzött, malária nem fenyegeti és kitűnő forrása van, holott az albán *Mamuras* községen (63 m) a jelentéktelen *Droja* patak folyik át és ez nem iható vízű, nyáron ki is szárad.

A pihenő igen jól esett, csak az volt a bökkenője, hogy déli egy órakor, hatalmas kánikulában, félelmes szélescsendben indult a *vonat*! Rég utaztam ilyen vonaton. Egyetlen nyitott lóri, közepén két pad húzódik, egymásnak háttal ültünk rajtuk ; ez az egész. Lovat fogtak elébe, sípoltak és mehettünk. Lóvonat volt ez, a javából. De sínen szaladt és jól meg lehetett figyelni a tájat közben. Hogy kerül ide ez a lóvonat?

A hadsereg terve az volt, hogy keskenyvágányú vasutat épít Durazzótól egészen Skodráig. El is készült már Durazzótól keletre és délre a vonal, miként majd látni fogjuk. Észak felé még nem készült el az *Ismi* jobboldali mellékfolyójának, a *Zeza* pataknak áthidalása, *Larusku* község mellett. Viszont a sánt lerakták már egészen Mamurasig. Ez a lóvonat tehát ingajarat Mamuras és a durazzói vonal Vorra nevű ideiglenes végállomása közt, addig, míg a híd elkészül. Ha nem lett volna ilyen álmosító, rekkenő hőség, egészen jól utaztunk volna.

Mindjárt Ujmamuras után, kiérve az erdőből, gyönyör-

ködni lehetett a *Kap Rodoniban* (Muskeli Skanderbeg). Az egész albán tengerpartnak két feltűnő kiugrása van a tengerbe: mindkettőt 100—200 m magas dombsor alkotja. Az egyik az elszigetelt durci dombvidék, az északról hozzácsatlakozó *Kap Palival*, a másik az *Arsen* (Erzen) és *Ismi* folyók közt dél-északi irányban húzódó *Mali Kücsok* 300 m-es gerincének északi folytatása, a *Mali Lales*, majd ennek nyugati elkanyarodása, a *Mali Muzslit*. A *Mali Muzslit* úgy kanyarodik be a tengerbe, mintha elefántagyar lenne. 123 m-es csúcsban végződik (Snanoj) és világító-torony van rajta: ez a *Rodoni-fok* (Kap Rodoni), mely a Rodoni öblöt különíti el a tengertől. A Rodoni öblbe torkollik mocsaras, zátonyos torkolattal az *Ismi* folyó.

Mamurastól Zezáig a 12 km utat símán megtettük, ami egyetlen lovunkra való tekintettel külön említést kíván. Mamuras község után *Micion* nevű csárdához értünk és itt elhagytuk a Mati vízgyűjtő területét. A térszín csakhamar esik és *Feruk* telepén alul, mindössze 18 m magasságban lapályra jutottunk, melyen vizenyős rét terült. Ez a láthatólag lefolyástalan lapály a vízválasztó a Mati és az Ismi közt. Az Ismi folyó a kisebbek közé tartozik. Albánia közepén van, főága, a *Ric lata*, más nevén *Ljumi Tirans*, nem messze *Tirana* városától folyik, amely viszont pontosan Durazzo földrajzi szélességében van. Az Ismi folyó a *Malcija Tirans* (Tiranai hegyvidék) vizeit gyűjti egybe, erei a *Mali Semri* *Bastar* hegység talán másfélezres gerincének nyugati oldalába vágódnak bele. Felső folyásán van egy földrajzilag elsőrendű érdekességű áttörése.

Az *Ismi* három ágból folyik együvé. A *déli ág* a *Mali Semri* *Bastar* főgerincről és a *Mali me Grope* mellékgerincről folyik fe; tekintettel arra, hogy ez a völgyfő a *Bena* törzsé, a *Zali Bens* nevet kapta. Ennek a pataknak útját állja egy meredek, keskeny gerinc, melyen szűk völgyben áttör. Ez az áttörés igen érdekes. A hegység neve *Mali Dajtit*: a folyó megkerüli a *Mali Dajtit* tömbjét, ez 1546 m magas és eközött, valamint az északi *Mali Brars* 1472 m magas masszívuma közt átfűrészelte a gerincet! Az utóbbi hegy *Brar* községtől kapta nevét, a *Mali Dajtit* a keleti lej-

tőjén fekvő *Dajt* községtől és az áttörés maga a *Skala Tunjanit*, mert az áttörés nyílásánál fekszik *Tunjan* község. A *középső ág* a *Terküza*; megkerüli az egész gerincet nagy északi kikanyarodással és kinn a síkságon egyesül a Ljum Tirans-szal. Végül az *északi ág* a *Zeza* patak, mely a Mali Bškasit és Maja Bastars közt levő medence vizeit gyűjti egybe, az északdéli gerincet a *Skala Herrit*-ben töri át és Krujai hegység által délre terelve, *Larusku* községnél lép ki a síkságra, hogy nemsokára egyesüljön *Bilanj* (Blaj) falunál a déli és középső ággal. Ettől az egyesüléstől kezdve van aztán a folyónak közös neve: *Ismi*. Az egész olyan, mint nálunk a Körösök.

Az Ismi völgye is síksággal nyúlik be messzire a hegyek közé, mint ahogy legutóbb Manatia és az alessiói várhegy közt láttuk. Ennek a termékeny síkságnak *Püla Gazanjs* a neve Zeza alatt, de folytatása is van a déli ág körül, tehát a Ljumi Tirans vagy Gjöl patak völgyében, ez a *Fusa Kamzas*. Ennek keleti végében, a völgy kijáratánál, a vásárvonalon fekszik *Tirana* városa. Ezeken a fusákon és pülákon a tenger felé csupa bozótos erdő van, közben káka és nád. Feltűnően sok fűz mellett különösen sok tölgy látható. A belső síkságok, így elsősorban a *Püla Gazanjs*, már jobban műveltek és mezőgazdasági termésük számottevő. A magasabb helyeken, így a *Fusa Krujs* vidékén, egészen a Kruja előtt emelkedő dombokig, igen jó termőföld van, az erdők többnyire ki vannak irtva. Általában az egész Ismi völgyben a dombok, hegyek lapos, erdővel fedett vagy fűtől zöldelő kopecek, különös ismertető jegyek nélkül. Kruja előtt kezdődik aztán a meredekség, a város hátterét ezer méteres gerinc, a *Mali Krujs* adja, mely a város mögött még viszonylagosan is ötszáz méternél magasabbra feltörő falat alkot.

Kruja városáról már említettük, hogy ez volt a középkori *Arbanum* vidék főhelye. Az albánok névadó ősi nemzete élt itt, fővárosa *Albanopolis*, ezen a hegyvidéken állott. Ennek a fővárosnak szerepét vette át a középkorban Kruja. Neve szlávul Krui, latinul Croya, albánul még Kroja: jelentését az albán *krue*, forrás szó adja meg. Görögül használ-

ták többesszámban is, kroai, források értelemben. Az ősi nép neve albanenses vagy arbanenses és ez a név ment át az egész albánságra; magyar formája *orbonás*. Kruja az albán történelemnek *legfontosabb* helye. Fekvése egészen különleges. A Mati és Ismi vízválasztóján emelkedő elszigetelt, meredek sziklakúpon áll, csak nyugat felé enyhébb a lejtője. Áll a várból, kereken 600 m magasságban, ma talán 100 elhanyagolt házzal és egy óratoronnyal, aztán az egyetlen utcásorból: ebben és a környéken szétszórva, a várbeliekkel együtt, összesen ezerre tehető a házak száma.

A *krujai vár* kapuja észak felé nyílik. A vár megérdemli nevét, mert valóban feltűnő *bő forrása van a falakon belül* és a völgyben is több kitűnő vizű forrás buzog. A vár forrása a sikeres védelem egyik főtényezője volt: bő, karszti forrás, azonnal patakká lesz, a középkorban malmokat is hajtott. A keleti háttért alkotó fal a M. Krujs leszakadt oldala, magassága 1180 m, messziről igen szép tájképet ad ez a meredek fehér fal; törésvonal mentén fekszik és földrengésses terület. A Bazárjában is több forrás van. A várat az egész középkoron át bevehetetlennek tartották. Nagyszerű kilátás nyílik róla: látszanak a cattarói hegyek, Skodra vidéke, a Malcija i Leshs, Durazzo, Tirana, Petrella (Pertejla, 522 m) várhegye az Arszen völgyében, a Tomor hegy Berat mellett és mélyen belátni az Adriára. A környék mindenfelé termékeny: fa, olaj, hús és gabona mind kikerül a vidékről. A vár ma romokban hever, de még így is van rajta látnivaló: falait, tornyait és bástyáit 1832-ben pusztították el a törökök, mikor a skodrai *Mahmud Busatli* felkelését levertek. A várba a török időkben állítólag keresztény ember csak mohamedán vezetésével léphetett, de kizárólag nappal. Éjjel keresztény embernek tilos volt a várban tartózkodni, halálbüntetés terhe alatt.

A városnak a középkorban nagy kiváltságai voltak. Birtoklása biztosította Durazzo birtokát is, a vidék pedig a vár nélkül nem tartható meg. Legkiemelkedőbb szerepe az albán történelemben Skanderbég alatt volt. Ezek az események szoros összefüggésben vannak a magyarságnak a török invázió ellen vívott hősi küzdelmeivel Hunyadi János

alatt. Hunyadi János és Jagelló I. Ulászló király 1443-ban támadó hadjáratot intéztek a török ellen és Szófián át a bulgáriai *Zlaticáig* nyomultak. Ebből a hosszú hadjáratból 1444 januáriusában tértek vissza, világgraszoló dicsőséget aratva több török sereg szétszórásával. Egyik következménye a győzelemnek az volt, hogy *Brankovics György* újra feltámasztotta Szerbiát, másik, hogy Skanderbég visszazökött Albániába, elfoglalta Kruját és régi családnevén, mint *Kastriota György* újra kereszténnyé lett. Egy csapásra ő lett az albán ellenállás vezére és 1444—1468-ig ő volt a törökség esküdt ellensége. Az albánok színe-java köréje gyűlt, de egységet az albán nemzetbe még ez a helyzet se hozott; a vezérnek erős ellenségei, irigyei és vetélytársai voltak az albán urak közt is.

Kastriota György világhírét akkor alapította meg, amikor hatévi ellenállása után II. Mohamed szultán elhatározta, hogy személyesen gázolja le ellenségét. Óriási megszálló sereg élén jelent meg Kruja alatt; ott volt fia, Mohamed is. Hiába rohamozták ismételtén a háromszög alakú vár meredek falait, szégyenszemre eredménytelenül kellett elvonulniok (1450). Ekkor ismerte fel benne a keresztény világ a Hunyadi nyomdokaiba lépő hőst. Kastriota ebben az időben 47 éves volt. Húszéves korában került mint kezes Murad szultán udvarába és ott moszlimnak nevelték. Kitűnő katona lett, ezért kapta a kitüntető *Iskanderbeg* nevet (Sándor herceg). Nagy győzelme után meg akarta szervezni állandó fejedelemségét, kezében is volt már a Kruja-Alessio közti terület. Egyetemes szempontból nagyon fontos lett volna egy erős keresztény ország megszervezése, mert 1453-ban elesett Bizánc, majd Szerbia és Bosznia és így Albánia maradt az egyetlen jelentős keresztény állam a Balkánon. Azonban Skanderbégnek azok a kísérletei, hogy meghódítsa a szomszédos nagyobb vidékeket, *Beratot* meg *Ohridát*, nem sikerültek. Hadiereje egykorú hiteles források szerint 12,000 főre becsülhető. Ezzel igen hatásosan tudott védekezni, de a hódításhoz, terjeszkedéshez, általában a támadáshoz a hadsereg kevés volt.

Nagyobb tervei nem sikerültek, de a maga kis államát

Berat-i városrészlet. Az Osum (Ljumi Beratit) folyó áttörése. A balparton Gorica külváros.

A régi mecset Kavaja-ban.

Berat látképe. Háttérben a Tomor gerince. A baloldali legmagasabb csúcs a Tomorica Maja (2418 m), a jobboldali Tomorica Abbas Ali (2396 m).

Festői városrészlet Kavajá-ban.

A berati Kala városrész és a vár.

Berati városrészlet.

Berati meczet.

haláláig kezében tartotta. II. Mohamed még két ízben ostromolta meg Kruját személyesen : 1466- és 1468-ban, de hasztalan. Kastriot György 1468-ban 65 (vagy 63?) éves korában meghalt Alessioban. Amikor a török később elfoglalta Alessiot, Skanderbég hamvait széthordták. A hős vezér halálával a vidék védelme Velencére hárult : Velence Skodrától Tiranáig egy rettenetesen felperzsel, feldúlt vidéket vett át : az összes művelődési gócpontok, városok, püspökségek, várak romokban heverték. Kereken tíz évig védte magát még Kruja. 1478-ban kénytelen volt kapuit megnyitni, mire a török rögtön elzárta az átkozott várat a keresztények elől és nevét *Akhissarra* változtatta ; jelentése Fehérvár. Kastriot György halála után híveinek egyrésze kivándorolt, főképen Olaszországba (Olaszországban 1886-ban még kereken 200,000 albánt számláltak meg). A nép többi része meghódolt a töröknek és hamarosan mohamedán lett. Minthogy kiváló katona elég nagy számmal akadt köztük, sokan igen magas méltóságokat értek el. Kruja jelentősége ma megcsappant.

A Kastriota—Murad-féle harcok idejéből származik egyik ma is virágzó város megalapítása. Murad tudta, hogy ha Skanderbégnek sikerül délfelé terjeszkednie és a *Skumbi* és *Semeni* folyó völgyét, valamint az Ohrida tó környékét uralma alá hajtania, akkor ebből az erős helyzetből nem tudja kimozdítani. Hogy az egész déli Albániát kellő erővel szemmel tarthassa, megalapította a Skumbi völgyében, félúton a tenger és az Ohrida tó között az új várost, *Neokastront*, a mai *Elbasant* (szlávul Novigrad, olaszul Terra nuova). Elbasant még meglátogatjuk.

A lóvonatról, amellyel Zezáig jöttünk, átszálltunk az apró anyagszállító vonatra, mely *Vorráig* visz. A Zeza medrén gyalog kellett átmennünk, mert a híd még csak épült. Ez a hídfő azonban igen fontos központ. Nemcsak a krujai út ágazik el innen, hanem itt van a vonatüzem fűtőháza, egész sor mozdonnyal. Zezából áthatoltunk az Ismi völgyön és símán begurultunk Vorrára, a *Fusa Kamzas* és a *Mali Kücsok* érintkezési vonalán, a Gjöl vagy Ljumi Tirans melékvölgyének kijáratánál.

Vorra modern ipartelep és élelmezési központ. Itt végződik a kőbánya drótkötélpályája és itt van a hadsereg szekervonattelepe. Nagy készletraktárai és nagy raktárkészletei vannak. Egész város épült fel szép barakkokból, szép étkezője van, aztán egészségügyi intézményei, mint például a fertőtlenítő intézet, melyet helyesebben nevez legénységünk tetűtlenítőnek. Az egész dombos, egészséges vidéken épült. Újra át kell szállnunk, megint autóbuszra : ígérik, hogy ez majd igazán elvisz Durcig. Vorránál értük el a Tirana—Durazzo útát : ez nagy könyökkel fordul itt, mert Tiranától Vorráig a Gjöl természetes útvonalát követi és ezen a vonalon 121 m-ről 40 m-re esik, aztán Vorránál igen alacsony hágón (49 m) keresztezi a Mali Kücsokot, hogy átmenjen az Ismi völgyből az Erzen folyó völgyébe. Az átszállás hamar ment, de érdekes volt, hogy Leshből reggel még három autóbusz indult, Milotiból kettő és most Vorrából egyetlenegy, az is kicsi. Így aztán roppantul összeszorultunk, 18-an voltunk rajta poggyásszal, az út pedig rettenetesen rossz, különösen az utolsó, Durazzo előtti 5—6 km-es szakasz. Skodrától számítva, ez az útvonal legrosszabb része. A sok csomag mellett még egy vöröskeresztes nővér is utazott velünk ; alig tudtuk elhelyezni.

Apró falucskákat hagyunk el (Pigza csárda, Marikej, Rüstanej), majd az Erzen folyó jobbpartján, a hegy lábánál épült *Bazar Sjak*-ba érünk. Nagyméretű, szép magas híd vezet át a folyón és még egy régi híd is áll. Szép nagy telep, sok házzal, egész mezőváros-jellegű. Több műszaki csoport állomásozik ott, az úton is serényen dolgoznak. Itt is honvéd-alakulatok voltak. Meg is jegyezte az egyik velünk utazó tüzérkapitány :

— Ganz Albanien ist honvéd!

Végre esti félnyolckor, sok zötyögés után, bárkánk bevezett Durazzoba. Közvetlenül a város előtt, az út szélén láttuk a két nagy gránáttölcsért, amelyek a július 17-i olasz légitámadás emlékét hirdették. A városon áthajtottunk, ki a mólóra és éppen Wied háza előtt álltunk meg. Ezen keresztülhaladva, jutunk az Etappen Stationskommando hivatalához (Hadtáp Állomásparancsnokság), amely el-

helyez. Wied palotájá érdekes, régi nagy ház, kaszárnyszerű ablakokkal, két udvarral és átmenetileg alkalmas fejedelmi lakásul. Wied uralmának most már semmi nyoma. Egy helyet mutatnak a falon, ahol címere volt. A ház közvetlenül a parton fekszik. A mólót szépen kiépítették; nyolc elsüllyesztett hajóról beszélnek. Hallom, köztük van a Salona is, mellyel életem első tengeri útját tettem meg Fiuméből Anconába. A hajókat részben ellenség süllyesztette el, részben akadályul mi: vitorlarúdjaik kilátszanak. A tisztí étkezdében kellemes társaság gyűlik egybe és sok újságot hallani; aztán a tisztikaszinóba lehet átmenni feketézni; remek olvasóterme van.

XVI.

Durazzo-Ljusna.

A tisztí átvonulási szállásokat mindenütt ügyesen és tisztán rendezték be, egyen azonban nem tudtak segíteni. Igazi pihenést nem talál az ember, mert fürkékre osztott termekben vagyunk és este tíz órától éjszaka kettőig tart a lefekvés kampány, hajnali háromtól pedig kezdődik a felkelés. Ha vigyáznának, még akkor is elég zajjal járna, de ezek mind egészséges fiatalemberek, amint felébrednek, eszükbe se jut többé a másik, zörögnek, csapkodnak, harsogva beszélnek. Most is felverte egy csoport a többit hajnali félnégykor, de négyre elporzottak és aztán késő délelőtt lett, mire kikerültünk az utcára: körülnézni ebben a városban, melyről annyit hallottunk és amelyet honvédsapatok rohama foglalt el.

Durazzo régi történelmi város és sok neve van. Az ókorban Epidamnos, Dyrrhachion görögül, latinul *Dyrrhachium*, bizánci nevén Dürrákion, a középkorban Durachium, Duracium, olaszul Durazzo, albánul Durrëc, a monarchia térképének átírásában Durc (ez az albán név fonetikus írása), végül szlávul Dracs (Drač). Amikor a császárság alatt kiépültek a keletre vezető hadiutak, Durazzo lett a Balkánon átvezető *Via Egnatia* kiinduló állomása. Már az ókorban

megerősített hely, a középkori erődítmények alapját *Anastasios* császár vetette meg (Šufflay 19), mert itt született és így sokat tett a városért. Anastasios 491—518 közt uralkodott, tehát éppen a nyugati gótok drinápolyi megszárlása után, akik fosztogatva vonultak át ezen a vidéken. Ráadásul 345-ben katasztrofális földrengés pusztította volt a várost. Ezt a romlást hozta helyre Anastasios. Háromszoros védőművet emelt főleg a szárazföld felől várható támadás ellen. Az első mű a várostól északra 7 km-re levő «Portes» nevű fal és kapu, legalább is a térkép *Porta* helyett hibásan így nevezi.

Hogy ennek a falnak és az egész védelmi berendezkedésnek szerepét megértsük, menjünk fel a várba, a *Kalára* és tájékozódjunk az egész rendkívül érdekes földrajzi helyzet felől. *Durazzo* egy északdéli, körülbelül tíz km hosszú, dimbes-dombos hegylánc déli végében fekszik. Ez a dombvidék a *Mali Durcit* és legmagasabb pontja is csak 184 m. Egészen kétségtelenül régebben sziget volt, aztán eltömődött az egyik homokzátony, amely a parttal kötötte össze és laguna keletkezett, majd a homok belepte a másik lidó nyakát is, mire a laguna elvesztette összeköttetését a tengerrel: az így keletkezett parti tó a *Kneta Durcit* nevet viseli. Nem egyéb ez, mint mocsaras, süppedékes sóstó. A dombokról jól látható, mekkora nagy részét töltik be a *szalinák*, a sótermelő helyek. Széles, sekély medencékben elpárologtatják a tengervizet és a visszamaradt sóot összesöpörve, beszállítják a monopolium kezelőségének. A Dette Publique Ottoman udvarán magam is láttam a sódombokat, amint számbavették őket. Úgy söpörték egyforma nagyságú halomba szürke, söt sötétszürke masszait: a sószem átlag kölesnagyságú volt. A szalinák persze nem abból élnek most, hogy a vidék valaha tengerfenék volt, hanem a tenger vizét rá tudják eresztetni a szalinák medencéire. Az összeköttetés a tenger és a knéta közt a Durazzóba vezető út hídja alatt van, amelyen idejövet átmertünk.

Szárazon két úton támadható meg a város: az egyik az a dűnésorból álló nyak, amely a *Skozet* nevű partot összeköti a várossal. Ezen az elsőrendű stratégiai pont maga a

híd. A másik útvonal: az északi lidó, melyet ugyancsak dűnék sora köt össze a parttal. A Mali Durcitnak itt egészen alacsony, 30 méterre emelkedő elődombja van: ez volt az egykori sziget északi végződése. Ez a lidó ma észak felé keskeny fokban végződik, a *Kap Pali*-ban (a latin palus, mocsár szóból) és ívelése választja el a nyílt tengertől a Pali öblét (Reede Kap Pali). Az út az Erzen vagy Arsen (olv. ársen) folyó torkolatában fekvő *Juba* község felől vezet a lidóra és ezen át a városba. Az említett *Porta* ott épült, ahol a lidó szélesedni kezd. A lidót 200 m hosszú, egy méter széles fallal elzárták; a fal bizánci építésű. Az út ma is az egykori falon át tört kapun vezet, ez a *Porta*; innen a hely elnevezése.

A velencei időkben az akkoriban Balta néven nevezett lagunát északon és délen árokkal (*fossa*) és csatornákkal (*cava*) összekötötték a tengerrel és ezáltal a félszigetet szigetté alakították át. Az ásás mélysége 1·5 m volt a tenger színe alatt. Ezzel az eljárással kettős célt akartak elérni; egyrészt úgy számítottak, hogy az ár behatol a lagunába és védelemre használható fel, másrészt a friss tengervíz eltünteti a mocsarat és megjavítja a levegőt. A XV. században sokezernyi munkással létrehozták ezeket a csatornákat: azonban a turzás csakhamar eltemette őket. Csak rendszeres kotrással lehetett volna a természet rendje ellen harcolni, erre azonban már nem került sor: a Balta újra posványná lett és a vidék maláriás. Így történt aztán 1501 nyarán, hogy a forró nyáron a mocsár egyrésze kiszáradt, a török rajtaütött a városon és elfoglalta. A vidék ma is miazmás, maláriás.

A védőművek második vonala a *városfal*. Az eredeti Epidamnost koryrai dór görögök alapították Kr. e. 625 körül. Ennek is volt Akropolisa: azonban ez a mai vártól nyugatra fekvő 98 m magas dombon állott. A római Dyrhachium a mai helyén állott, alaprajza négyszög volt és ezt széles fal vette körül: máig is nyomon követhető fal, mely állítólag olyan széles volt, hogy négy lovas egymás mellett elfért rajta. A falakon négyszögletű tornyok emelkedtek. A középkor ezt a várost kibővítette és csak helyenkint használta fel a római falakat.

A védőművek harmadik vonala a *vár*. Ha az ember ma felmegy a török citadellába, madárkalitka-szerű, kiálló esztrádos házak közt jár, tetejük olasz módra hajlított cserepes, akár a Bocchéban. «Fenn», az össze-vissza 59 m magas dombon a belső várfal is világosan kivehető: a vár kicsiny, 250 m széles és 600 m hosszú. A dombot elfödő anyaghordalék; homok és apró kavics. A török citadella azonos helyen van, a mai város északnyugati sarkában, a bizánci idők castrumával (Kastron, Kastell). A városnak ezt a részét nevezik ma *Kalának*. A várfalon sok bástya van, ilyen a malcorbástya is, melyet megtekintettem. Most persze repülőelhárító lövegek, géppuskák és megfigyelők tanyáznak rajta. A falak általában két méter szélesek és nagyon megrongáltak. Sok helyen kétségtelenül látom, hogy ágyúlövedékek törtek réseket rajtuk.

Durazzo is földrengéses terület. Kr. u. 345-ben akkora földrengés rázta meg, hogy azt Rómában és Campaniában is érezték, a krónika meg azt írta, hogy Isten a várost bünei miatt elsüllyesztette. A középkorban nagy katasztrófa érte az Anjou-hódításra következő évben, 1273-ban. Ekkor már napokkal előbb, éjjel mennydörgésszerű robajt hallottak a föld mélyéből. Több lökés következett be; a lökések éjjel fokozódtak. Csak a vár maradt épen, egyébként az utcák házsorai összedőltek, a tenger árja kicsapott és elöntötte a várost. Kétségtelen, hogy az ismételten bekövetkezett pusztító rengések következtében a tengerpart vonala többszörösen változott, régen beépített területek elsüllyedtek és maga a város is többszörösen változtatta helyét, kiterjedése is több ízben megváltozott.

Durazzo történetét és fekvését részletesen tárgyalja a Thallóczy gyűjteményben Konstantin *Jireček*. Csak azt az ismert adatot említjük, hogy az V. században Kr. e. a görögség hanyatlását megindító peloponnesosi háború kitörésének egyik oka volt. Az akkori *Epidamnos* igen kiterjedt kereskedelmet űzött és gazdag, virágzó, pompás város volt. Ezüst pénzeit Albániától Bulgáriáig, sőt Magyarországon és Erdélyben is fellelték. A politikai hatalom a gazdag kereskedő réteg kezében volt: ezt az arisztokráciát a számban

többszörös nép állandóan támadta és demokráciát követelt. Epidamnost Korkyra (Korfu) és Korinthos együtt alapították. A pártok tehát előbb az anyavárosokhoz fordultak; a demokraták Korkyrához, az arisztokraták Korinthoshoz. A háborúban az utóbbi erősebb volt, mire Korkyra Athént, Korinthos viszont Spártát vonta bele a harcba. Így esett egymásnak a két nagyhatalom, Spárta és Athén, hogy ebben az élet-halálharcban előbb Athén, majd az egész görög hegemónia elbukjék. — Egyik görög történetíró szerint azért volt a városnak kettős neve, mert Epidamnus jelentette a fellegetvát, míg Dyrrhachion alatt a kereskedővárost kell érteni.

Ha az ember kimegy a keleti földnyelv hídjához, a város vidéke sok kopeces, alacsony dombvidéket mutat. A legmagasabb uralkodó pont *Essad háza*, aztán a hegyoldalon nagy török kaszánya látszik, alatta a katonai temető és oldalt a vízvezeték építménye. A hegy lábánál kezdődik a város és pedig a *cigánynegyeddel*. Ez a kép kelet felől. Ha pedig keresztmetszetet rajzol az ember az egész városról, nagyjából észak-déli irányban, akkor a kép a következő: a tengerből közvetlenül, néhány méternyi magasan, kiáll a *Varosh* (Varoš, Város) negyede, aztán az 59 m-es dombon a *Kala*, aztán völgyteknőben a *Stan* városrész, végül az uralkodó dombon *Essad háza*. A *Varosh*-t kiegészítik a *Tapana*, más változattal *Tophane* rész és a *Rocsve* nevű kerület. A cigánynegyedet *Jevgj*-nek hívják. A lakosok száma 1917-ben 5500 lélek.

Két érdekes vonása van még a városnak: a vízvezeték és az említett cigánynegyed. A mai *vízvezeték*et Wied fejedelem rövid uralma létesítette: a várostól északra fekvő *Doute* nevű vidékről hozták a vizet. Nekem azt mondták, hogy félóránnyira van a forrás, de egy óráig tartott, amíg odajutottam, 5 km hosszú a vezeték. Katonai telep épült a forrásnál és a hírek szerint a domb oldalában stalaktitos cseppkőbarlang is van. Azonban hiába adott a polgármester mellém Gemeindeordonnanzot vezetőül, ezt a barlangot nem tudtuk meglegelni. A vízvezeték télen elég vizet ad, de nyáron ez a vízmennyiség erősen csökken. A városban ter-

mészetesen nem házakba vezetik be a vizet, hanem nyilvános kutakba osztják el és így biztosítják mindenkinek a jó ivóvizet. Dyrrhachiumnak a római időkben is volt nagyarányú vízvezetéke. Ezt Hadrianus császár építtette és Severus császár nyitatta meg. Római kútfő szerint ennek vizét az Ululeus folyóból vezették a városba: ez a folyó hihetőleg a mai Erzen (Arsen).

Azzal, hogy nyáron a vezeték nem ad elég vizet, nincs semmi baj. A vidék gazdag forrásokban. A mai város nyugati szélén van a *Fundina Cirillo* vagy Fontana Cirille, (Jirečeknél Fontana Čivrule) nevű bővízű forrás, aztán a *Csesme i kishës* nevű forrás az olasz konzulátus veresszínű épülete mellett, mely a lakosok szerint jobb vizet ad a vezetékénél: ezek vizével a szükségletet nyáron is teljesen ki tudják elégíteni. Azonkívül a két km-re levő kórháztelep előtt is van egy változó bőségű forrás, a *Csesme i vogel*.

A másik érdekesség a *cigánynegyed*. Első pillantásra feltűnő, milyen sok a cigány, ez az utast annál inkább megdöbbenéssel, feltéve, hogy a szárazföld felől jön, mert az ő városrészüknön kell átmenni először. Hogy ezt a jelenséget felderítsem, elmentem a kajmakámhoz, *Abdul Bey Upi*hoz: (két héttel előbb jött és valamicskét konyít a némethez), aztán elmentem a polgármesterhez, *Izzedin Beschiri*-hez, aki olaszul, franciául, törökül is beszél és most tanul németül. Továbbá kikérdeztem a polgármester titkárát: ez a polgármesterhez hasonló durazzói ember, kikérdeztem a tolmácsot és az igen előkelő *Vrioni*-család egy bey-jét, akivel véletlenül hozott össze a polgármester. A következő kép bontakozott ki.

A lakosság egyötöde cigány, azért van külön városrészüik, a *Jevgj*. Egész Albániában itt van egy csomóban a legtöbb cigány, ez a fővárosuk. Durrëstől északra alig találni cigányt, dél felé annál többet. Ezt az adatot mindjárt másnap Ljushán is megerősítették a tények. A cigányok foglalkozása ugyanaz, mint Magyarországon: muzsikálnak, vályogott vetnek és kovácsok. A mohamedán-ság[hatása alatt nem járnak olyan meztelenül, mint nálunk: az asszonyok többnyire valami fekete-sárga sávós szoknyá-

ban és rikitó, tarka egyéb ruhadarabokban, a férfiak nagyjából úgy öltözködnek, mint az albánok. Vrioni úr mesélte, hogy amikor legutóbb az újtörökök uralma alatt lefolytak a parlamenti választások, akkor a városban 250 szavazásra jogosult cigány volt. Cigányt jelöltek képviselőnek és ügyes agitációval meg is választották jelöltjüket: a kormány nem tehetett egyebet, tudomásulvette és megerősítette a választást.

Felkerestem a plébánost is, hátha valami okiratot tud mutatni. Egy kis, fekete szemüveges bácsi volt nála, a durazzói bennszülött értelmiséghez tartozó öregúr. A plébános fiatal kezdő: sem archivumról, sem könyvtárról, sem érseki levéltárról nem tud semmit. Mindent elégettek, feldúltak, az olasz, szerb megszállások után nem maradt épen semmi sem. Neki sincs a plébánián egy szál írása se. Rezignáltan megjegyeztem, hogy, úgylátszik, Albániáról mindenütt van okmány, Nápolyban, Velencében, Zárában, Spalatóban, Bécsben és Budapesten, csak éppen Albániában nincs. A plébános azzal vágta ki magát, hogy tudomása szerint Konstantinápolyba is temérdek iratot hurcoltak el. A vendég öregúr élénk szemrehányást tett Halla konzul címére, akivel Orosiban találkoztam, Homályos történetet mondott el egy eredeti antik márványszoborcsoportról, amely nagyarányú alkotás volt. A szobor Durazzóban, néhány száz napoleonért, megszerezhető lett volna, de a konzul nem kapott utána, mire közvetlenül a háború előtt Konstantinápolyba vitték és ott Németország megvásárolta egymillió márkáért.

Ezzel be is fejeztem a durazzói másfél napot. Azzal a megállapítással vettem búcsút, hogy nemhiába magyar hadtápzászlóaljnak vannak Albániában, mindenütt jó a konyha; dicsérik is mindenfelé. Csak ott van nehézség, ahol nem engedik a magyar szakácsokat szabadon dolgozni.

*

Hétfő reggel, aug. 13-án, félötre tűzték ki a vonat indulását, vonat alatt a nyomorult kis keskenyvágányú vasutnak egy motorosát érte. Csakhogy pontosságról szó

sem lehetett; 7 óra volt, mire megindultunk. A durrëci híd után kibontakozott a homokdűnés vidék. A fosszilis dűnákra új dűné telepszik, az egész dűnésor, a hullámveréssel, a város szép változatos képével, meg a távoli kavajai dombokkal együtt igen vonzó tájképet nyújt. A kocsik persze mélyre süppednek az úton, a tábori vasutnak is éppen csak elegendő széles utat vágta. A *Skozet* nevű, ligetes dűnévidéken megmutatják *Caesar* egykori táborhelyét. Kr. e. 48-ban tört ki a polgárháború *Pompeius* és *Caesar* közt. Dyrhachium akkor az előbb odaérkezett Pompeius birtokában volt és Caesar ostrom alá vette. Akkor állt itt Caesar tábora, melynek persze most már semmi nyoma nincs. Caesar igen merész dolgokat vitt végbe, mégis vereiséget szenvedett. Vakmerő tett volt, hogy amikor Pompeius 500 hajóval uralkodott az Adrián, Caesar télvíz idején mégis átkelt Itáliából Epeirosba és elfoglalta Apolloniát; ez a város a Semen és Vojusa torkolat közt, az «Ión öböl», a mai mocsaras *Sol* laguna partján feküdt. Évszázadokon át gazdag és virágzó kereskedő város volt. Korkyra alapította. A sok mocsár egészségtelenné tette és a Kr. u. VI. században lakói végleg elhagyták. Ma görög monostor jelzi helyét az aromun *Pojani* falu mellett. Caesar Apolloniából indulva, azonnal megtámadta Pompeiust. Ez Dyrhachium város előtt, ugyancsak ezen a skozeti síkságon ütötte fel táborát. mert nagy seregével nem fért volna el Dyrhachiumban, de nem is akarta Caesart közel engedni a városhoz. Így nézett farkasszemet egymással a két tábor. Amikor aztán Caesar legatusa, *Marcus Antonius* légióival segítségül jött, a szél elhajtotta hajóit egészen Lissos alá. Pompeius nem merte a két sereget külön-külön megtámadni, így azok egyesültek és Caesarnak sikerült behatolnia Pompeius serege és annak éléstárai közé (ekkor volt tábora a mai Skozet dűnéin) úgy, hogy Pompeius a Petra fokhoz szorult. Pompeius el volt ugyan vágva a várostól, de ez nem jelentett veszélyt, mert Petra mellett jó kikötőhely volt és hajói a tenger felől bőven élelmezhatték. Közben Caesar katonái köröskörül sáncokat építettek és mind közelebb nyomultak Pompeius táborához. Caesar tudta, hogy

ez nem sokat ér, mert Pompeius akkor száll hajóra, amikor akar, de számított az erkölcsi hatásra: ebben nem is csalatkozott, mert az a tény, hogy a rettegett Pompeius hadállásait ostromolta, sok hívet vitt a fiatal Caesar táborába.

Szüksége is volt Caesarnak Görögországban és Macedóniában sok barátira, mert csakhamar bajba jutott és csak ezek segítségével biztosította visszavonulását. A vén róka, Pompeius, átlátott a szitán és amikor Caesar még azzal is port hintett az ámuló világ szemébe, hogy elvezette a patak vizét és ezzel vízhiányt idézett elő Pompeiuséknál, közben pedig erőteljesen szervezkedett; akkor Pompeius partra szállított néhány légiót, azzal a parancsal, hogy kerüljenek Caesar hátába. Ez katasztrófát jelentett Caesarnak, mert az ő hajóit Pompeius flottája szétverte. Nem tehetett egyebet, minthogy a Balkán belseje felé keresztülvágta magát és Thessáliába vonult vissza. Ez volt a két nagy ellenfél első összecsapása és ebben az idősebb győzött. — Pompeius és Caesar táborozásának vidékétől északra, a Knetá Durcít és az Erzen közt van a *Püla Valnina*, az Erzen folyó alluvialis feltöltéséből keletkezett síkság: könnyen lecsapolható nagyrészt mocsaras vidék; itt hadseregünk rövid ittéléte alatt is erdőirtással, legelők nyitásával és különösen utak terén sokat tett.

Caesar táborhelyének parti dűnéi csakhamar véget érnek és a *Maneze* vidék sziklái kiérnek a partig. A rossz, homokos utat az említett *Sasso Bianco*, (szlávul Skam, fehér szikla), vonalától már épített út váltja fel. Igaz, hogy még épül, de *Skalnjuri* falutól kezdve (131 m) már egész jó állapotban van. Pár rozzant házból álló telep a magaslaton ez a Skalnjuri, a parton az út mellett csárdája is van: a Hani Skam. Ezután az út lassankint távolodik a tengerparttól és a dűnésor mögött vezet, tehát a part felől védve van. *Hadzsiaj* község alatt kiszélesedik a síkság és a Lesnika Kavaja, vagy Letica patak hídján átkelve hamarosan beérünk a vegyes lakosságú *Kavaja* városkába.

Kavaja már egy új világ előhírnöke, Délalbánia előszobája. A XVI. sz.-ban említik először Borgo Cavaglia néven. (Jireček.) Nevezetessége, hogy fele lakossága görög!

A kavajai síkságon még egy folyó folyik : ez a Lesnikánál nagyobb *Darcsi* vagy *Spirnasa* folyó, mely a Kavajától keletre húzódó 400 m-es gerincnek, a *Kalkumaninak* vizeit viszi nem messze a Lesnika torkolattól a tengerbe. A két torkolat körül jelentékeny szalinák vannak, nagy sóraktárral. Itt is háromféle minőségű sót ad el a monopólium : fehér, szürke és sötét, sárga söt. Az egyik sópárologtatót, török szóval Tuzlának nevezik. A Kalkumani hegység és a part mentén húzódó, 225 m-ig emelkedő *Malcija* hegység közt van a tengertől egészen a Skumbi folyóig terjedő kavajai síkság : igen közel fekvő a gondolat, hogy valamikor ezen a síkságon át folyt le a Skumbi folyó és ez építette fel a síkságot. Nem volt módomban ezt a kérdést megvizsgálni, azonban támogatja a feltevést az a körülmény, hogy Kavaja táján a föld humuszos, kitűnő, mély termőtalaj, rokon a *Sjak* síkságával Durrëctől északra, melynek része volt a Püla Valnina.

Abban is hasonlítanak egymáshoz, hogy mindkettő árvízmentes. A Sjak síkságba az Erzen (Arsen) olyan mélyen belevágódott, (10—15 méterre), hogy teljes hordalékával csak a torkolatát építi tovább, a kavajai síkság pedig szintén eléggé magasan fekszik (14—28 méter).

Kavajától kezdve mindig a hegy lábánál ment az út. A síkság eléggé népes. *Vorozen*, *Harizaj*, *Luza*, *Goasa* falvak után, néhány romot is elhagyva, 11·30-kor megérkeztünk *Rogozsinára*. A Skumbi folyó völgyének kijáratánál fekszik. Itt ebédelünk és 1 órakor indul motorunk a hídon túlról, a Skumbi balpartjáról. A mai utazás aztán le is záródik a *Rogozsina-Ljusna* szakasszal ; ehhez három és fél óra kellett ; 4·30-kor értük el az aznapi éjjeli szállást, Ljusnát. Már Rogozsinánál megváltozott a régi úthálózat : a berati út nem Goasánál ágazik el, mint régen, hanem a Rogozsinánál épült új hídon át megy, innen új út vezet, mindig a hegy lábának kanyarulatai szerint, egészen be Ljusná-ba.

Ljusna igen fontos hely volt : hadosztály parancsnokság, tüzerparancsnokság, felvételező állomás és a hadosztályhoz tartozó összes intézetek voltak itt, vonatok (trén), kórházak, egészségügyi intézetek stb. Ljusna egész-

séges vidék, legalább is nem fertőzött, csak télen igen mocskos lehet, agyagos talaja miatt. Bizonyos, hogy tisztí átvonuló szállásnak igen jól volt berendezve: sátorban elhelyezett tisztí ágyak, a tisztálkodás kifogástalan, a konyha jó. És hogy egyszer az akkori árakról is szóljak: uzsonna (kávé és vajás kenyér) —70 fillér, reggeli (ugyanaz) —50 fillér, vacsora (két tál friss étel) 1·40 és ebéd (3 fogás) 2—korona. A séta első benyomása az, hogy ezeken az agyagdombokon rettenetes lehet esős időben a sár, a dombok kopárak és minduntalan súvadások bontják meg a lejtőket.

Ljusna messze benn van a Ljusna patak mellékágának völgyében, közel 300 méteres dombok közt (Kodra Gomares 298 m). Nyáron, mint most is, száraz, az egész vidék poros, a távolabbi dombok is kopárak, fája kevés van, viszont szabad kilátása lévén a Musakijára, remek napnyugtát láttam. Mezővárosnak fest; tekintettel a sok katonaságra, telve volt boltokkal, kis piacán is nagy a forgalom. Házainak jórésze kőből épült, azért elég gyakori a sásból tapasztott kunyhó is.

Ezzel elérkezett az ideje annak, hogy a *Durazzo-Valona* közt elnyúló tengerparttal foglalkozzunk. Néhány, 2—300 m-re emelkedő dombvidék mellett egész sor termékeny vagy könnyen termékenyvé tehető síksága van. Ezek közt első helyen áll a legnagyobb: a *Muzakja* (Musakija). Nevét az 1280—1600 közt virágzott, hatalmas *Musachi* családtól kapta. A vidéken már toszk nyelvjárás van: ők a Musakiját *Müszekié*-nek ejtik. A Musakija Kavaja környékétől egészen a Vojusa vidékéig terjed és közel 80,000 hektárnyi művelhető területet jelent. Nem kétséges, hogy itt kell keresni egész Albánia gabonaraktárát a jövőben, ha az ország az elmaradottságból kiemelhető. Nem mintha elsőrangú termőföld volna: ellenkezőleg, ma nagyrészt agyagos és humuszban szegény föld, azonkívül nagy lefolyástalan foltok vannak rajta. Azonban aránylag nem nagy költséggel megjavítható. Két részből áll: az északi, egészen a Semeni folyóig, a *Musakija maze* és Fjeri vidékén van a déli: *Musakija Res* és *Minar*. Ezen a délibb vidéken már fokozottabban érezhető a mediterraneus éghajlat, ami főleg

abban nyilvánul, hogy a nyár teljesen esőtlen, hosszú és forró. Ezért a behatóbb földművelés *csakis öntözésen alapulhat*. Ehhez azonban kitűnő lehetőségei vannak. A Musakiját három jelentékeny folyó öntözi, a *Vojusa*, a *Semeni* és a *Skumbi*.

A partvonalon kiterjedt lagunákat látunk: a három folyó homokos, zátonyos torkolatot épít, különösen széles feltöltéssel hatol a tengerbe a *Vojusa*. A belső síkságokon is több kisebb-nagyobb lefolyástalan területet találunk. A *Vojusa* (Vjosa, Viossa) folyó balpartján, tehát a torkolatától délre találjuk a *Lityéni Nardest* vagy *Valonai* lagunát. Igen jelentékeny, 5000 ha-nál több a területe: időnkint átesap rajta a tenger, máskor egészen vagy részben előnti a *Vojusa* vagy a hegyi patakok árja. A *Vojusa* torkolat és a *Semeni* közt van az ugyancsak sós, helyesebben brakk vizü, *Sol* nevű laguna. Északi folytatása a *Samana* fok: nem egyéb, mint a *Semeni* egykori torkolata, melynek homokpadjait a folyó 4—5 kilométerrel tolta előre a tengerbe. A harmadik, a legnagyobb területű (6000 ha) laguna a *Lityeni Kravasta*, a *Semeni* mostani torkolatának jobbpartján. Mindhárom lagunát több száz méternyi szélességű lidó vágja el a tengertől, de egy helyen ez a gát mindegyiknél nyitva van és tengervíz közvetlenül is behatol a lagunákba. Végül megemlítyük egész északon, Kavajához közel a *Kap Laghi* 108 m-es hegyfokát. Ez a *Malcija* hegység éles kiszögellése a tengerbe.

A belső mocsárvidékek a lapályokon keletkeztek. Ilyen a *Fjeritől* keletre, a kis Musakijában: *Lityéni Portica* (Beluca, Bertuka). Ehhez az árvizes területhez kell számítanunk a Musakija *Res* legnagyobb részét. A *Semeni* minden magasabb vízállásánál elárasztja a vidéket és igen nehezen tud lefolyini. Igaz, hogy ezek a síkságok mindannyian a hegyekből előtörő folyók törmelékkúpjai és így van esésük. Azonban a folyó, ha hosszabb ideig tart meg egy medret, azt emeli és a feltöltések a törmelékkúpot egyenetlenné teszik, szétszeldelik. A *Semeniről* is feltehető — ezt meg kellene vizsgálni — hogy *Boka-Cseret* vidékén kijutva a síkságra, több ízben kalandozott és régebben a *Lusnja* mostani

vonalan keresztül a Skumbi mai torkolatvidékén át folyt be a tengerbe. Jelenleg azonban medre a Musakija Rest elválasztja a nagy Musakijától; ennél fogva a Musakija Res hidrografiailag zárt medencének tekinthető. Ezért nem tud a Semeni árvize innen egykönnyen lefolyni. A Semeni munkaképességét meg Fjerin alul jelentékenyen csökkenti az, hogy a Fjerin keresztül folyó *Janica* vagy *Glenica* patak torkollik belé, mely áradáskor jelentős mennyiségű vizet hoz. Ezt a nagy víztömeget a Semeni néha csak hónapok alatt tudja elszállítani. Ha azonban az aránylag nem költséges, különös akadályba nem ütköző szabályozást végrehajtának, kereken 12,000 ha művelhető területet nyernének.

Kisebb mocsaras lapályok mellett, még nagy áradásos föld a *Lityéni Terbuf* területe, mely mellett, Rogozsinából Ljuszna-ba jövet, majd két óra hosszat haladunk el. Ez a Lityéni Terbuf típusa a lefolyástalan lapálynak. Észak felől a Skumbi emelt partvidéke állja útját, dél felől a Semeni törmelékkúpja: a tenger felől pedig az a *Csokut*-nak nevezett dombosor zárja el, amely a Terbuf és a Kravasta közt észak-dél irányban húzódik és legmagasabb pontját délen a *Guri Gomaresben* éri el (193 m). A Csokut északi végződése, ahol a Lityéni Terbufnak utat kellene nyitni a tengerre, a *Divjaka* dombok nevét viseli; a nevet a hasonló nevű faluról kapta. A falu és a tenger közt elnyúló bozótos, erdős síkság is Divjaka nevét viseli, míg az egész dombvidék a parttal egyetemben a *Karatoprak* vidék. Ha költségesebb is lenne a Terbuf lecsapolása, mégis nagyon megérné, mert kereken 3000 ha területről van szó és az egész vidék egészségesebb lenne.

Ami a *birtokelosztást* illeti, középen és délen már egészen mások a viszonyok, mint a katolikus Malcijában, ahol törzsi megszállást láttunk. Ezek a kiterjedt, művelhető síkságok és dombvidékek túlnyomó részükben *állami*, *vakuf* (egyházi) és *nagybirtokok*. Az állami birtokokat 125,000 ha-ra, a vakufbirtokokat 25,000 ha-ra becsülik. A parti síkságok összessége tulajdonképpen *négy család* birtokában van. Valona vidékén mintegy 60,000 ha van a *Vlora* család birtokában, a Musakija és környéke ugyancsak 60,000 ha-ig

a *Vrioni*-családé, Durazzo és Tirana körül 50,000 ha van a *Toptani*-család kezében és a Skumbi völgye nagyrészt az *Elbassan*-családé. Ezeken kívül számottévő nagybirtokos volt még *Prenk Bib Doda*, aki magáénak mondhatta Közép-albánia erdőségeit. Természetes, hogy ez nem egészséges birtokeloszlás.

A megművelés nem közvetlenül történik, hanem *bérletek* útján. Így adták ki a szultán földjeit is (csiflik), meg az egyházi és magánbirtokot is. Bevett szokás szerint a bérlet feltételei voltak: a *szemestermésből* kapott egytizedet adó fejében az *állam*, háromtizedet a *földesúr* és hattized maradt meg a *bérlő* parasztnak (csifcsi). Ha azonban a földesúr valami eret vezetett a földre vagy bármi kezdetleges módon vizet adott, akkor a szemes termést *tizenegy* részre osztották és abból kapott: az *állam egy*, a földesúr a vízért *egy*, a földért *három* tizenegyedrész, míg a csifcsinek *hat* tizenegyedrész maradt meg.

Eltörődve a sok utazástól, lemondtam este a tisztikaszinó meglátogatásáról és a másnapi korai indulásra való tekintettel siettem vacsora után pihenőre térni.

XVII.

Ljusna-Berat.

A ljusnai vonat — talán a sok magas parancsnokságra való tekintettel — pontosan indult. Aug. 14-én, kedden, 5.15-kor indultunk és hétre értünk be *Kutyi* állomásra (Kući). Most is a Musakija szegélyén, a dombok lábánál jöttünk és Kutyi községnél keltünk át a *Semeni* folyó hídján. Ez a Semeni törmelékkúpjának csúcsa, itt éri el a folyó a síkságot. A híd egyik műszaki osztályunk szép munkája, a hídfőhöz igen tetszetős házakat is épített magának. Mozdonyunk egy óra pihenőt tart, ezt jól el lehet tölteni, mert üdítőállomás van a megállón és három vereskeresztes nővér is szorgoskodik, hogy konzervből forralt hajnali «feketelevesünk»-höz jó második reggelit kapjunk.

Az állomás kettős sín párból áll, a sínek az úttesten vannak. Az út mellett látnivaló akad: a telefonállomás egy *platánfa törzsében* van. A platán (*Acer pseudoplatanus*) törzsének kerülete lehet 8—9 méter. Valóságos szoba van benne: telefonon kívül van benne asztal, pad, fogas és rendes ajtó vezet be. Sajnos nem fényképezhettem le, igen gyenge volt a világítás. A telefonista azt hallotta, hogy a fa háromszáz éves, szájhagyomány szerint. A legérdekesebb az volt, hogy a telefonista éjjel-nappal szolgálatot teljesített, rendes méretű *ágy* is volt benne a számára. Később, Beratról visszajövet, megmértem a fa törzsét, egy méterrel a föld felszíne fölött 9.5 m volt, lenn a földön kereken egy méterrel több.

Nyolckor indultunk tovább és a Semeni folyó völgyében felfelé haladva, 9.50-kor értünk *Banjába*. Banja neve szlávul fürdőt jelent és igen nevezetes hely: *bő kénes forrásai* vannak. Kutytól idáig szorosan a Semeni balpartján haladtunk, az új úton (nem egyezik a térképen jelzett úttal), most Banjánál híd vezet a jobbpartra. A híd tövében kicsi, talán 100 m²-nyi területen öt erősebb, bővebb forrás van és a környéken még több kisebb forrás csergedez. A lerakódás nem egyenletes, némelyiknek szép sárga és fehér travertinója van. A hídtól néhány száz méterrel feljebb újra, még bővebb forrás van. Tekintve, hogy a völgy idáig termékeny, egészséges és aránylag sűrűn lakott volt, a hely pompásan alkalmas lenne fürdőtelep létesítésére. A főforrás éppen a híd alatt van: bőven bugyborékoló, kristálytiszta, pompásan iható, hideg víz: remek látvány! Vize most a Semenibe folyik. A Semeni folyó olyasforma, mint a Rába. Medre iszapos, homokos, kanyargó, partja sárga agyagos.

Áthaladunk a hídon (Ura Hassan Bejut) és felveszünk egy új utitársat. Albán hadnagy, nem a mi vezényeltjeink közül való, hanem telivér albán ember, tetovói. Albán zászlóaljnál szolgál, most megy vissza a vojusai frontra. Kellemes ember: azzal lep meg, hogy egészen jól beszél *magyarul*. A háború három évében három nyelvet tanult meg: elsőnek a horvátot, aztán a magyart és legutóbb a németet. Annyiban nem lep meg, mert tudomásom szerint az albánok

mindnyájan kitűnő nyelvtelhetségek, de hogy így megtanult magyarul, az mégis ritkaság. A neve : *Otman Mesini*.

Banja és Berát közt kiterjedt *rizsföldek* vannak. Mesin barátom magyarázza, hogy a Musakija síkság (ő ezt a banjai medencét is annak veszi) igen alkalmas rizstermelésre, nyara eléggé forró. Vízet a *Ljumi Beratit*-ből vesznek hozzá ; persze a földek keresztül-kasul vannak csatornázva és a rizsföldet teljesen elárasztották vízzel, úgy, hogy a növény félig vízben áll. Ebben a forró napsütésben, szárazságban (egész nyáron nincs eső) azt hiszi az ember, hogy meg kell főnie a növénynek : pedig éppen ez kell a jó rizs megéréséhez. Közel egy óra hosszat megyünk rizsföldek mellett ; a rizsnél csak a teknősbéka volt több.

11:30-kor *Beratban* voltunk. Azaz csak a szélén : vonatunk az első háznál megállt és gyalog kellett átmenni, minden poggyásszal, a városon, ami 25 percig tartott. Legényem úgy látszik nem húz a rizskultúrához, mert többrendbeli áldással kívánta pokolba a forróságot. Pedig a hadtápparancsnokságtól még tovább kellett menni, fel a legutolsó dombra, hogy szállodánkat elérjük. Viszont igen szép kilátásunk volt a városra. Az ellátás itt szláv közösök kezében volt ; a konyha meg se közelítette Középalbánia magyar konyháit. Egy említésre méltó dolog mégis volt : jó teknősbéka levest ettem, életemben először. Viszont az étkezdeből bajtársakkal találkozok az ember és így hamar kialakul a napi rend : ebéd után elmegyünk fürödni és este felkeresem a közoktatás fejét, tájékoztatásért.

A fürdésre négyen verődünk össze : ők hárman régóta szolgálnak itt és tájékozottak. Az osztrák értelmiséghez tartoznak, egyikük bécsi színész : élénk társalgás folyik tudományról (!), irodalomról, no és politikáról, a kedélyes hangot semmiben sem befolyásolja, hogy jól fejlett magyarfalók, különösen a színész. — A folyóban valóban kitűnő fürdőhelyet tudnak, jól lehet úszni. A folyó a *Ljumi Beratit* vagy *Osum*, amely a kiugró berati várhegyet nagy ívben folyja körül. Mi jóval a város előtt fürdöttünk. Homokos, fövenyes part van, két ág egyesülésekor széles és mély rész képződik, így a víz se volt olyan meleg.

A fürdést az örök *osztrák-magyar vita* fűszerezte. Szempillantás alatt nyakig benne voltunk a történelmi vitában, különösen a színész volt vad osztrák, bár éreztük mindnyájan, hogy szócső. A vita anyaga ugyanaz volt, mint a monarchia idején mindenütt és mindenkor, ha magyarok és osztrákok politikai helyzetéről beszélgettek. Ez kitenyészített közvélemény volt a Lajtántúl, a mi érveink semmit se segítettek. Az éreztetett felfogás az volt, hogy a magyarság másodrendű nép, a vezetés és ész az osztráké. Menne is minden jól, de a magyar mindig elrontja a dolgot: ami baj és kudarc van, annak öntelt, túlzott követeléseivel a magyar az oka. A magyar nemzetiségi politika rossz stb., stb. Történeti érvekkel nem lehetett hatni. Amikor ennyire jutott a vita, elhelyeztem egy-két történeti érvet; telibe talált, mert erre az ő világsajtója nem vértette fel, megakadt a beszédben; nem volt érve, tehát — dühbe jött és korlátoltaknak nevezte a magyarokat. Alig győztem helyeselni, a többiek kitűnő mulatságára, de magam is jól szórakoztam mellette. Osztrák-magyar vita a berati szabaduszodában, ahol a fürdőruha ismeretlen fogalom és pokoli forráság van; ezért a sikeres ugratásért érdemes volt idejönni.

Viszont fürdő után következett a nap fénypontja: *fagyalt!* Erről érdemes külön fejezetben beszámolni.

Fagyaltozás Beratban.

Három méter széles utca a bazársoron; elérkezünk egy furcsa szagú deszkaemelvényhez, amely egyszersmind kirakat. Belül a cukrászda. Ki-bejárás a kirakaton át. Beülünk a kirakatba, ki törökösen, ki zsámolyra. A bolt belül sötétben tátong. Huzamosabb ideig nézve ebbe a tátongásba, a sötét földszagú gomolyból egy álmos, tatárképző bontakozik ki. Ahogy mozdul, tagjai a lustaságtól és tikkadtságtól csikorognak. Az a benyomásom, hogy sohase fog hozzánk elérkezni.

Hárman vagyunk, a színész lemaradt, de az osztrák-magyar vitának még nincs vége. A hosszú Grenzfäger fő-

hadnagy, az Osumban éppen lefolyt fürdőzéskor nagy-szerű úszónak bizonyult; egy szeplős, vállas hadnagy, aki hírszerző szolgálatban tevékenykedik és pár napra kieresztették pihenni, egyébként ő az, aki «mindent tud»; és tanulmányúton levő szerénységem. Délután három óra van, a napon most olvastunk le 68 fok celsiust. Egy órakor ismerkedtünk meg az átvonuló tisztek étkezőjében és a nyár minden forrósága kevés volt annak megakadályozására, hogy még most is ne hadakozzam a szeplőssel az örök osztrák-magyar témáról.

A vita még fürdőbe menet kezdődött, de ott a harmadik osztrák fiú szenvedélyessége ugratásra csábított. Most a két tiszt sokkal higgadtabban és — még elfogultabban beszél. Aztán a főhadnagy elunja és csak annyit hajtogat:

— Sehr lerreich, sehr interessant!

Az utca kihalt, albán ember ilyenkor lusta a szóra, mindegyik boltos azért ott kushad, de mozdulatlanul pőfékel a forróság kábulatában, csak mi veszködünk szóval, mozgással. Végre a «cukimama», a szőrös tatár, mégiscsak addig kalimpált, hogy sikerült bennünket elérnie és mindennekeelőtt lenéző főkapillantással mért végig. Mint az éles horog, úgy hullott rám ez a kampós pillantás és annyit jelentett, hogy:

— Bolondok!

Megvárja, míg egyikünk se fészkelődik már, kezébe vesz egy földszínű (értsd fekete) fogazott taglót és egy dézsában úszó jégdarabra mutatva, kérdi:

— Akull? (Jeget?).

A vita egyszerre teljesen elakadt, mert mindennél fontosabb ügy következett. A hadnagy nekünk fürdő utánra *fagylaltot* ígért, komoly, igazi fagylaltot. Értette a toszk nyelvjárást és rá várt a feladat, hogy elővarázsolja azt a csodadolgot, amit Albániában még nem láttunk. Fagylalt! Mi a nevét se mertük hangosan kimondani, ő vakmerően ígérte nekünk, mintha darab kenyérről volna szó. Lássuk tehát, meg meri-e mondani? Merte. Fagylaltot kért. Az óriás a taglóval úgy állt ott, mintha le akarná ütni a merész vendéget, aztán úgy látszott, hogy szó nélkül ott akarja

hagyni. Láttam, hogy mellének minden szőrszála külön-külön berzenkedik a feltevés ellen, hogy neki fagyaltja van. Aztán egész más történt. Még egy kérdés és felelet hangzott el, mely alatt azon tünődtem, honnan a manóból húzza elő ez a fagyaltot, amikor a dézsa jegen és piszkon kívül más nincs a boltjában. Aztán a szegletes koponya elvigyorodott, a behemót leült egy tőkére, leeresztette csatabárdját, (tokjába? nem, nem, csak úgy a földre), belenyúlt baljával egy pohárba és megmerítette a dézsa vizében, aztán jobbával ugyanaz alá a fapódium alá nyúlt, amelyről mi a «cukrászda» döngölt padlójának szagát élveztük, előhúzott onnan egy pléhkannát és — uramfia! — fakanállal hófehér fagyalttal töltötte meg színültig a poharat!

A hadnagy győztes pillantást vetett ránk, mi jóleső morgással üdvözöltük a tejfagyaltot. Édes, tőkéletes tejfagyalt Beratban, délután három órakor, ebben a temetőben! Annyi szent, ha nem ülök «alla turca» a lábamon, hanyat esem a fehér massa gusztusos látványától. Ha a többiek ezt tudnák! Micsoda sort állának itt a csicskások!

Miközben a jótékonyan hűtő csemegét szürcsöltük és nyaltuk, a szomszédság meglátta, hogy a cukimama már kialudta magát és egymásután jöttek vásárolni. Szó nélkül letettek egy tízfillérest és az óriás, még mindig a tőkén ülve, a tagló fűrészfogú oldalával levágott egy szelet jeget abból a bizonyos, dézsában úszkáló darabból, aztán letette a taglót és a markával hozzácsapta a szelethez a szilánkokat melyek azonnal regelálódtak. A szilánkokat úgy halásztta össze a dézsában egy körmozdulattal. Ezt a megnövelt darabot aztán, oda se nézve, a kirakaton át kinyújtotta a pasasnak. Mit számított az, hogy jegen kívül egyéb is oda fagyott; a vevő boldog mosollyal dugta szájába a jégdarab végét.

Mi újra vitázni kezdtünk, amikor egyszerre kocsi döcög végig az irgalmatlanul rossz macska-kövezeten. Mit mondok, kocsi? Hintó volt biz az, nagyszerű lovakkal, de a vita hevében észre se vettük. A tábornok volt a kocsi-ban, egy vezérkari századossal. Oda se figyelve tiszteleg-

tünk ; csak akkor tértünk magunkhoz, mikor mindkét utas hangosan elnevette magát. Jól festhettünk a lebuj pódiumán, tejes pohárral kezünkben, buzgón vitázva ebben a kánikulában. Biztattak, csak folytassuk, de még akkor is hallottuk nevetésüket, amikor a kocsi már eltűnt. Ha tudták volna, milyen édes a tejfagylalt, alighanem leszállnak!

Ennek az egész csodának a *Tomor* hegye a nyitja. A Semeni folyó két ága, a *Devol* (Deolli), *Tomorica* nevű főágával együtt, és az *Osum* (Ljumi Beratit) öleli körül Közép-Albánia legimpozánsabb hegymasszivumát, a *Tomort*. Sok mese és rege szól róla ; messzire látszó, gyönyörű, vándorlásra alkalmas gerince van. Berattól hat óra alatt elérhető a *Tomorica* nevű kisebb csúcs (2396 m magas). A *Tomorica* oldalán van egy *jégbarlang*. A legforróbb nyáron sem fogy ki belőle a jég. A hegy környékén lakó falusi nép éjjel, málhás állatokon szállítja a jeget a városba és ott főleg kereskedőknek, jó áron eladja vagy becseréli. Mentől forróbb a nyár, annál több musk és asszonykaraván vándorol a város felé : így jutottunk mi is fagylalthoz!

*

Este meglátogattam *Salid Gjuka* «Unterrichtsdirektort». Ugyancsak találkoztam *Ali Hajdar* kajmakámmal is. Egyet-mást feljegyeztem Beratról.

Berat nagyobb, mint Durrës : lakosainak száma több, mint kétszerannyi. Tizenkilenc mahallája (városrésze) van. Összesen 12,000 lélek, Durazzo 5,500 emberével szemben. A lakosság egészen vegyes, a Kala «görögjei» ugyan ma már teljesen albánok — mondja a tanfelügyelő, de ortodoxok és görögül is tudnak. Az aromun vagy kucóoláh (Kutzo-vlach) is elég sok, ezeket a Kosovóban «*gog*»-nak nevezik, mert harisnyájukat «*gogisht*» módra kötik, vagyis nem lenn a talpon, hanem boka felett.

Az iskolákról a tanfelügyelő tájékoztattott. Szerinte 4 fiú és 5 leányiskolája van Beratnak. Berat multjáról is beszélt. Két érdekes emberrel találkoztam : *Abdul Haman Spahi* tájékoztattott a gazdálkodási és bérleti rendszerről, foglalkozása csiftlik (állami) uradalmi felügyelő, a másik

meg *Nuzhet Bey Vriopi*, németül kitűnően beszélő nagyúr, ez morva leányt vett el feleségül. A tájékoztatások és az irodalmi adatok alapján rajzoljuk meg néhány mondatban Berat multját.

Berat neve csak a XVI. századtól kezdve használatos. Azonban a város ősrégi, mert fekvése szerint elsőrendű földrajzi energiájú hely. Az Osum folyónak azon a pontján fekszik, ahol az völgyszorulaton tör át: várhegye valóssággal keresztben áll a völgyben, a folyó megkerüli és aztán kiér a széles völgybe, mely már közvetlenül összefügg a Musakijával, sőt sokak véleménye szerint már maga a Musakija. E szerint Berat a *Musakija kapuja*, nincs alkalmasabb völgy és folyóelzáró hely az egész folyó mentében. Beraton túl mindjárt kiszélesedik a völgy, ott találkozik Devol és az Osum folyó, hogy aztán az egyesüléstől felvegye a Semenit nevet. Háttérében van a 2416 m-ig emelkedő Tomor hegy. A városnak van fellegrvára, török negyede, belvárosa és a hídon túl, a Beratit bal partján, külvárosa is, a Gorica.

Hogy mi volt ősi neve, az nem ismeretes. A IX. században bulgár khánok uralkodtak rajta és a vezető réteg az óbulgár nemesség volt: ebben az időben a bizánciak *Bulgaropolis*nek nevezik. A X. sz. végén már tiszta szláv névvel jelenik meg: *Belgrad*, Fehérvár. Nevei igen változatosak: Belogradum, makedorumán néven *Velarde* (Bellegarde), Bellegradum, olaszosan Belgrado és albánul *Berat*. A bulgár khánok után bizánci kapitányok, görög deszpoták uralkodtak rajta, végül jött a török uralom, amely egészen elzárta várát és erődítéseit, még távolról sem engedett fényképfelvételt készíteni róla. A város különös érdekessége a mai napig, hogy külvárosai a folyóparttól egészen a magas tetőkig húzódnak fel és minden városszege meg van erősítve, falak veszik körül; ezt a bonyolult védelmi rendszert még nem sikerült tisztázni.

Szerettem volna nekilátni az erődítések felvételének, azonban nem értem rá. Szerettem volna elmenni Valonába, de ez az ellenség kezén volt. A kirándulásról a Tomorica Majára is le kellett mondani, mert katonai hatóságom

ellene volt. Végül füstbe ment az a terv is, hogy a régi Apollonia romjait meglátogassam. Ez nem földrajzi, hanem régészeti érdekességű hely. Külön expedíciót kellett volna rá szervezni, mert oda nincs közlekedés, ott nincs szállás és ellátás sem. *Apollonia* ugyanis a mostani *Pojani* falu mellett fekszik, a *Malakastra* hegyvonulat északi végében, a *Pestan* nevű dombvidék 85 m magas kúpján. A *Semeni* és a *Vojusa* torkolatvidéke közt közepén, a *Sol* vagy *Soli* nevű laguna keleti partján, 8 km-re a tengerparttól.

Apolloniát Kr. e. 558-ban korkyrai dórok alapították, az akkor még *Ión öbölnek* nevezett mai laguna partján. Az ókorban ez volt az egész vidék kereskedelmi és forgalmi gócpontja. Jelentősége Dyrhachionnal vetekedett, bizonyítják ezüstpénzei, melyeket a Dunáig mindenütt megtaláltak. Központja volt az a 85 m magas domb, amelyen akkoriban a fellegrvár (arx) állott, ma pedig görögkeleti kolostor (Panagia tis Apollonias) van rajta. A római időkben Apollonia is épűgy, mint Durazzo, kiinduló állomása volt a Via Egnatianak; a két elágazás a tartomány belsejében egyesült és úgy vitt Ohridán át (akkor *Lychnidus*) *Thessalonikébe*. Apollonia környékén égő szurokforrás volt és a várostól 5000 lépésre szent liget. Pán sípjának hangja egész a városig hallatszott. Jellemző a város pénzének rajza: tűz körül táncoló nimfák. A jósok jövőmondásukat az égő aszfalt lángjának változásaira alapították. Apollonia romjaihoz úgy juthattam volna el ha Kutyi falunál leszállva, a *Semeni* völgyébe mentem volna Kis Musakija fővárosába, az aromun lakosságú *Fjeribe*. Onnan nyugat felé — bizonyára szintén gyalog — 10 km-re érhető el a kolostor.

Nos, ez a hajdan virágzó kultúra elpusztult és a helyében ma tenyésző nyomorult falut sem tudtam megtekinteni. A soknevű *Valona* (ókori Aulon, aztán Avlona, Lavalona stb. albánul pedig gegül Vljona, toszkul Vljora), óriási kikötőjével, az előtte fekvő *Saseno* szigettel, hegyvidékével, mely ércben gazdag és melyen a háború után eredménnyel fúrtak kőolajra, már földrajzilag is kiváló érdekességű hely lett volna.

Igy aztán elhatároztam, hogy visszamegyek Rogozsi-

náig, ott átszállok Elbasan felé, tanulmányozom a Skumbi völgyet és Elbasánból átvágok Strugára és onnan Ohridát látogatom meg. Már csak egy kurta hétre telik szabadságomból! Azzal búcsúzom a Musakijától, hogy épen olyan téli szállása a délkeleti Albánia hegyvidékein nyári legeltetést űző toszk pásztoroknak, amilyen volt a Bregu Matit az északalbán malcorok számára. Ha ezek az aromun és macedón pásztorok nincsenek itt, az egész vidék elhagyott; érdekességei a ménesek (Itália számára tenyésztik) és a sok bivaly, vannak juh és kecskenyájai is.

XVIII.

Berat—Elbasan.

Augusztus 16-án, csütörtökön, déli egy órakor, tűrhető hőségben indultunk Beratból. Három új ismerősöm is eljött búcsúzni a messzi állomásra, ez volt a nagy osztrákmagyar kibékülés ideje! 2:15-kor Banjában voltunk és a kiváló kénes forrás vize újra felüdített. *Kutyiba* délután négy órakor érkeztünk meg. Két óra tartózkodásunk volt, ki nem deríthető okokból. Újra megmértem a soha nem látott vastagságú platánt: még mindig 9.5 m volt a kerülete, 1 m-el a földtől mérve. A kedves nővérek most is kitűnő uzsonnát adtak: a lakomát friss kék füge és érett, édes szőlő koronázta be. Nagyon kellemes tartózkodás után indultunk és nem egészen két óra alatt, sötétben érkeztünk meg Ljushnára.

Másnap *Ljushnáról* 5:30-kor indultunk és Rogozsinára pontosan három óra alatt érkeztünk meg. Igen szép reggeli utazás volt, a halban gazdag és mocsaraival, nádasával szép tájképet nyújtó *Lityéni Terbuf* mentén. Most nagy volt a kiterjedése: egészen az útig nyult. Helyenkint a nádas, zsombékos, kákás, szittyós, vízenyős pocsolyák érték a dombok alját. Micsoda öntözéses kultúrát lehetne itt teremteni: különösen alkalmas a vidék virág és méhtenyésztésre!

Rogozsinán hamarosan át kell szállni, de annyi időm van, hogy szemügyre vegyem a teljesen elkészült új hidat. Meg kell hagyni, nagy alkotás: a hosszú pillérsort alig győzőm megszámlálni, bár a mérnökök már megmondták, hogy kereken száz pillére van, egymástól felváltva 5—5·5 m távolságra. Az egész telep szép: emeletes lakóházak, rendes sátrak, baraktábor, az étkezőben olcsó fehér kávé, bor, vaj, tea, gyümölcslíz, szalonna, ki mit akar.

Rogozsina ott fekszik, ahol a Skumbi-folyó elhagyja a hegységet és kiér a síkságra. Amikor a Skumbi jobbpartján vezető úton tábori vonatunk elindul, az első látvány olyasvalami, amit rég láttam: *gémeskút* a mezőn. Az első nagyobb helység *Pekinje* (Pekinj). A völgyben jól kifejlődött az alsó, ártéri és a magasabb, a települési terraszc, de látható egy felső terraszc is, amelyről azonban részletesebb adatokat nem tudtam szerezni.

Pekinjében feltűnik a romban heverő kupolás mosé és felette a minaret, aztán a harangtorony. Itt szállt föl újabb ismerősöm, *Kemal Selim* főhadnagy; szülőfaluja 10 km-re van *Santi Quaranta* városától, tehát epiruszi ember. Az albán zászlóaljban szolgál. Azt beszélte, hogy a világháború előtt a görögök még azzal az igénnyel léptek fel, hogy megkapják az egész parti sávot *Santi Quaranta*tól *Valonáig*. Tulajdonképpen Közép-Albániát is igényelték, egészen *Durrëcig*, beleszámítva *Durrëc* birtoklását. Azonban a szerbek is igényt emeltek *Durazzora*, az olaszok is, így a görögök jobbnak látták ezt a kívánságukat nem hangoztatni. A harc az albánok és a görögök közt szerinte 1914 február — augusztusban folyt le. Csodálkozott, hogy én semmit se tudtam ezekről a harcokról.

— Kérem — magyaráztam neki — 1914 elején még számunkra egészen zavaros volt a helyzet. Aztán, bevallom, nem ismertük *Santi Quaranta* nevét sem. Az albánokról nevükön kívül semmit se tudtunk. *Thallóczyn* és a szakembereken kívül alig akadt egyetlen magyar ember, aki különbséget tudott volna tenni az albán és az *arnauta* megjelölés közt. Amikor pedig kitört a világháború, látja, idesietünk, hogy személyesen szerezzünk tájékozódást önkörl.

Kemal Szelim szerint a görögök megszállották a vitás földet és ők, albán önkéntesek, ki akarták ezt ragadni a görögök kezéből. Már *Argyrokastronnál* álltak, amikor kitűnt, hogy az akkori hadügyminiszter, *Essad pasa*, nem segíti őket semmivel. Ugyanakkor reguláris és modern felszerelésű görög hadosztály vonult fel ellenük, mire kijelölt határaik mögé kellett visszavonulniuk. Ő részt vett ezekben a harcokban, hiszen szülőföldjéről volt szó: *Korcsában* (Korica) ugyanakkor 4000 albán katona gyűlt össze, *Abdul bey Ubbi* prefektus idején, hogy akcióba kezdjen, hogy akcióba kezdjen, amikor a világháború kitörése más fordulatot adott az eseményeknek.

Amint a Skumbi völgyben felfelé haladunk, a nem széles völgyben a következő kép tárul eléink: alacsony hegység van kétoldalt Pekinjétől a *Paprijali-Murikjan* vidékén kezdődő kiszélesedésig. Délről a *Dusku* hegység 400–600 méterig emelkedő vonala, észak-

ról a *Krabe* (Keraba) hegység van, Tirana és Elbasan közt; ennek déli végződése érnek a Skumbiig. A csúcsok többnyire kopaszok, a lejtőkön ritkás erdő látható, de lenn, a völgy oldalain feltűnő sok az olajfa liget.

Murikjan nevezetes hely ezen az úton. A szoros véget ér és nagy síkság kezdődik. Helyesebben itt ér össze az *elbasani medence* és a nevezetes *Pusok lapály*. Az elbasani medence széles, termékeny völgy, északkeleti végében, mint a *Fusa Mret* (Fusa e mbretit, Királymezeje) lezárása jelenik meg Elbasan városa. Elbasan nem a Skumbi partján

Északalbánia Ptolemäus szerint
(Tab. V.)

Br. Nopcsa F. közlése Jelič alapján

épült. Említettük, hogy II. Mohamed szultán a Skander bég részéről szenvedett ismételt kudarcok után a Krujától délre elterülő vidék szemmeltartására építette Elbasant 1465-ben, a régi város romjain és erőddel ellátva, katonailag felszerelte. A Skumbi itt a *Krasta* nevű 521 m-es kúp körül nagy kanyarulatot tesz: a város nem az alsó ártéri, hanem a magasabb városi terraszon épült a *Krasta* és az északról jövő *Manez* és *Zaranika* patakok közt. A város magassága 128 m, míg a Skumbi hídjá 109 m. Ezen a síkságon és csak itt, Elbasantól—Murikjanig, a Skumbi *alsószakasz* jellegű: széles, homokos árterülete van, erősen kanyarog és Murikjan előtt számos ágra szakad. Ha még hosszávesszük, hogy a városnak kitűnő forrásai vannak, világossá válik, hogy katonailag milyen elsőrendű Elbasan fekvése.

A *Pusok lapály* fontosságának megértéséhez egy-két szót kell mondanunk a két «érdekelt» folyóról: Skumbiról és Devoliról. A Skumbi forrásvidéke a *Mokra*. Ez a vidék az Elbasan—Struga országúttól délre van. A nagy gerinc, amelynek vizeit a Skumbi felgyűjti, félkörben veszi körül a forrásvidéket. A hegység neve: *Kamia* és a Skumbi egyik ága ennek legmagasabb hegyéről, a 2150 m-es vízválasztó csomópontonról folyik le. A Skumbi völgyét az Ohrida tótól a *Mokra planina* választja el, míg a Skumbi nyugati ága a *Kamia* hajlásában az 1728 m-es *Gora Top*-ról ömlik alá. Érdekes pont még a *strugai országút könyöke* az országhatárnál: nagy kanyargásokkal emelkedik a 926 m-es hágóig, aztán erős derékszögben északnak fordul és a gerincen haladva, 1015 m magasságban éri el a szerb-albán határ pontját (*Tyafa Sane*). Ez a 926 m-es hágó alig másfél km-re van az Ohrida tótól! Nos, erről a lejtőről ömlik alá a Skumbi harmadik ága, a *Langaica*, nem a tó, hanem a tenger felé. A *Langaica* völgyében megy az országút mindvégig: a Kamiáról jövő kettős ággal 447 m magasságban folyik össze. A *Kamia* vízválasztó a Skumbi és a Devoli közt.

A *Devol*ról tudjuk, hogy az Osummal együtt teszi a *Semenit*. A Devol azonban magában is a legérdekesebb folyók közé tartozik. Forrásvidékén nyúlik be Albánia területe legmesszebbre az Adriától: legfelsőbb ága az *Adria*

és Szaloniki öböl közt feleúton van! Ez a legfelsőbb ág a Pindos északi folytatásaként jelentkező *Vojnova planináról* folyik le. A Vojnova planinának ez az északi, hidrográfiailag fontos hegye 1827 m magas. A Devol innen nagy kanyarulatlaltal éri el a *Malik* tavat és ezen a részen a Devol folyása a mai határ Albánia és Görögország közt. A Malik-tó nem mély, mocsaras mint a mi Fertőnk, egy nagy medencének, a Korcsa poljének északi lapos teknője. A *Korcsa* (Korcea, Korica) városról elnevezett poljé éppen olyan karsztos jellegű, lefolyástalan poljé, mint a boszniaiak. Patakjainak vizét a termelés használja fel: igen termékeny medence és így sűrű lakosságú. Korcsának 13,000 lakosa van, többségében mohamedán, a többi ortodox. Ezt az érdekes medencét nem lehetett Albániától elszakítani, mert földrajzilag teljesen hozzátartozik. A korcsaiak kiváló kereskedők, sok vándorolt ki közülök Amerikába és Romániába. A bukaresti nagy cégek alapítói csaknem mind korcsaiak. Korcsa azonkívül a *toszk* művelődés középpontja: itt nyitották meg az első iskolákat Közép- és Dél-Albániában.

A *Devol* a Malik-tó után felveszi a Kamia déli lejtőinek, a *Gora* vidékének vizeit és több szorulatlan áthaladva egyesül a *Tomoricával*, melyről Berat tárgyalásakor volt szó. Az egyesüléstől elég széles, zátonyos mederben folyik egyenesen *Murikjan* irányában. Jobbról a *Spat* vidék (törzs, kerület) van, balról a *Silova* vidék. Ennek megfelelően az északi hegység a *Mali Spatit* (mely a Mali Mbeliszesben 1600 m-re emelkedik), a déli a *Mali Siloves* (1200 m). Egyszerre a folyó északnyugati iránya megváltozik és hirtelen, tompa szögben egyenesen délre fordul, 93 m magasságban. De nemcsak délre fordul, hanem szét is terül, számos ágra szakadozik és elzátonyosodik.

Ott, ahol ilyen hirtelen kanyarodót vesz és elfordul, ott kezdődik a *Pusok lapály*. Itt közelíti meg egymást legjobban a Skumbi és a Devoli, a lapály planinaszerű és a két folyó összekötése ezen a lapályon keresztül nem okozna nehézséget. Rövid időm alatt nem tudtam bejárni a Pusokot, csak kétszer a szélén utaztam végig, így nem tudtam tisztázni eredetét,; vajjon leszakadással van-e dolgunk, mint a

poljék esetében vagy pedig össze volt keveredve a két folyó régebben és a kettős feltöltés emelte gátak választották őket széjjel. A mai Skumbi alacsonyabban folyik, de a Devoli a síkságot feltöltő törmelék miatt nem tud észak felé hatolni, sőt a jobbról jövő *Gostima* (Štrmen) patak is beléje ömlik. Feltehető az is, hogy ez a patak választotta el egymástól a két folyót: a patak törmelékkúpja Štrmen községnél kezdődik, a patak maga Mali Spatitról jön, több, mint 22 km hosszú; sok törmeléket zúdított a síkságra.

*

Elbasanba hosszú várakozások után, kedvezőtlen előrejelek közt érkeztünk be, éjszaka félelgykor. Aznap, (aug. 17.), volt a király születésnapja, a parádék lezajlottak és az egész város mélyen aludt. A rossz előérzet akkor csapott meg, amikor kitűnt, hogy ismétlődik a berati helyzet; a hadtápparancsonkság a város másik végén van, a vonat csak a város határáig hozott. Csakhogy most éjszaka volt! Telefonon jeleztem volt érkezésemet, a parancsnokság ki is rendelt egy küldöncöt, hogy szállásomra vezessen, csakhogy a jó ember (Allah nyírja meg a szakállát), hazament. Ezt az állomás egyetlen ébren levő embere, a vasúti telefonista mondta; elment — úgymond — mert a postakocsi már megjött és ő azt hitte, több utas nem érkezik már az éjjel. Ez persze szentelt víz; a gazság abban van, hogy az a postakocsi Tiranából jött meg, mert oda jó út vezet a Krabe hegységen keresztül és rendszeres postajárata van, én azonban jelentettem, hogy Rogozsina felől vonaton jövök.

— Vajjon nincs annyi esze a küldöncnek, hogy telefonon érdeklődjék, ha már mi nem verhetjük fel telefonon? — tűnődöm hangosan.

A telefonista rögtön kész a válasszal:

— Jelentem alázatosan, nem hiszerr, mert az nem volt megparancsolva.

No, Venyigével nyakunkba vettük a várost és rettenetes macskakövein, egyenes és görbe sikátorain ballagtunk a parancsnokságra. Mindenki mélyen aludt. Felvertük a

küldöncöt, az elvezetett a város túlsó végébe, ott is a legutolsó házban volt a lakás. Itt is aludt mindenki, de a szállás üres volt, szobát választottam és kész. A szalmazsák *páfránnyal* volt töltve, kemény, csomós és egyenlőtlen töltésű. Amíg a legény igazgatja a zsákot, megvacsorálok : a küldönc elvitt az étkezdébe.

Középső és Észak-Albánia az 1589-i Mercator Atlaszban.
Br. Nopcsa F. Albania c. műve után.

— Igenis! — mondta a szakács — itt a vacsora! — és egy csajka alája száradt néhány galuskát mutatott.

Másnap csak későn jutottam ki a forró városba, sétálni. Tisztán török, keleti jellegű város. A házak háttal állnak az utcának, csak egy-egy kicsi, sűrű rácsozatú ablak van a magasban : mögötte a hárem. Az utcán árkok, nyílt kloakák ; szűk sikátorokban görögök, déli, fekete típusú albánok és

cigányok járkálnak. Az egykori, középkori város nagy népi középpont volt; a környék a XI—XV. században ahhoz az Albanon-hoz (Arbanonhoz) tartozott, mely az egész országnak nevet adott. Azonban a régi városból nem maradt semmi: csak néhány km-re a várostól áll még a Szent János-kolostor. Igaz, hogy az új várost a török katonailag nagyon megszállta, de a török közigazgatás a környéken nem gyökeresedett meg; adót nem tudtak behajtani.

Az erődítés fala megvan: egyhelyt torony áll ki belőle, harangtorony. Templomtoronynak látszik, de nem az, harang sincs benne, csak órája van. Tetejében félhold díszleg, fala mentén laboda burjánzik. A város területén több jó forrás van; kutakat építettek föléjük; azt hallom, hogy ezek a kutak néhány hét előtt 5 napra elapadtak és az is megesik, hogy egyik-másik forrás elunja, végkép eldugul, aztán másutt bukkan fel. A források helyei a város kellemes pontjai közé tartoznak, mert rendszeren két óriási területű (5—6 m) platán alatt vannak és betonnal szépen kiépítették őket.

Dél előtt azon erőlködöm, hogy összeköttetést kapjak egy főhadnagy barátommal, aki mérnök és útépitést vezet az ohridai úton valahol. Állítólag pontos meteorológiai megfigyelést végzett és ezek adatait átadhatja. Telefonon nem sikerült megkapnom, végül is sürgönyöztem, azonban az adatokat már nem tudtam bevárni.

Dönteni kellett további tervemről. Jelentkeztem a vezérkari őrnagynál és kértem szabadságomnak egy héttel való megtoldását, hogy Ohridába mehessek. Nem telefonált Skodrába, miként kértem, hanem rövid úton írásban megadta. Aztán kiutalt — végtelenül kedvesen — két lovat és egy lovászt. Másnap hajnalban akartam útrakelni és két nap alatt *Babia* (666 m) és *Darza* (771 m) hegyein átkelve, a Skumbi völgyében haladva, Strugát elérni: ugyancsak lóháton jöttem volna vissza két napi ottidőzés után.

Azonban ebből a tervből nem lett semmi.!

Amikor az őrnagy úrral beszéltem, még csak valami kis bágyadság lepett meg. Mire sétára indultam, hogy

A Cijevna (Cem) bevágódása a Zeta síkságon, nem messze Podgoricától, Rogaj mellett.

A Kiri völgy 15 m mély bevágódása a kavics-konglomerátumba, Skodrától északra, a római híd közelében.

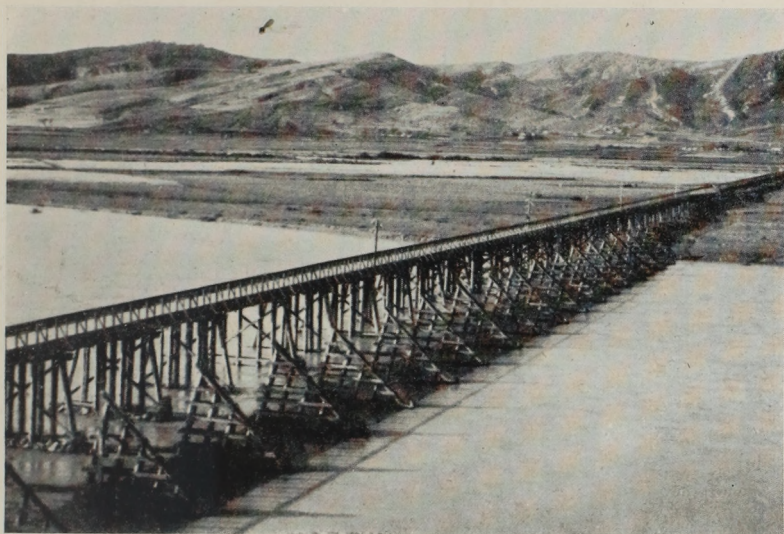

Görög templom Fieri-ben (a Semen-i torkolatvidékén).

Elbasani utcarészlet. Baloldalt boltok.

A rogozsinaí Skumbi híd.

Durazzo kikötője.

A püspöki székesegyház Orosi-ban. Háttérben a község egy része,
a Mali Shelbunittal. (1485 m.)

tanulmányaimat folytassam, már lázat éreztem és félóra mulva haza kellett mennem. Ez hat órákor volt; hétkor 39·1 és nyolckor 39·8 fokos lázam volt! Fuccs!

XIX.

Váratlan fordulat.

Isten tudja, hol tettem szert újra a malária fertőzésre; Durazzóban vagy Vorrában, a Musakijában-e vagy még Lesben? Mert hogy ez malária, azt orvos nélkül is azonnal tudtam. Még csak az volt kérdés, hogy tertia-e vagy tropica: sajnos, a jelekből azt éreztem ki, hogy ez súlyosabb eset lesz. Késő éjjelig úgyszólván szakadatlanul borogattam a homlokom, ápolóm nem volt, Másnap hajnalban, bevett szokás szerint, pontosan négy órákor felébredtem és pontosan négy órákor jelentkezett a lovász az útra vezényelt lovakkal. A lovászt néhány sorral hazaküldtem, azzal, hogy fenntartom igényemet, ha sikerül meggyógyulnom. Aztán fel kellett öltözni és bedöcögtem a kórházba, 38·7 fokos lázzal.

A «Kosovo»-kórház orvosa csak rámnézett és már ment a tüért: vérvizsgálat! Meg se kérdeztem az eredményt, mert amúgy is tudtam, hogy tropicám van, amikor másnapra lenyomta a lázat és injekciós tűvel közeledett: 1 cm³ szalvarzánt fecskendezett a jobbkaromba. A láz elment, a gyengeség megmaradt.

Másodnapra francia repülő látogatott meg bennünket. Délelőtt tíz óra tájban jelent meg, egészen alacsonyan, állítólag 1 km magasságban repült, jól látható volt kék-fehérpíros jelzése. Nyugodtan körözött, közben egyik lövés a másikat követte. Közel negyedóráig kerengett, vártuk a bombákat; hirtelen — tréfából? — leereszkedett, hallomás szerint 150 m-re a vár fölé, aztán fölemelkedett és búcsúlövések közben végleg eltűnt. Ez is rossz előjel, — mondtam — alighanem engem búcsúztatott Albániától és jóidőre a háborútól.

Csakugyan, estére, augusztus 22-én, írásokat hoz az altiszt : egyik elbocsátás a kórházból. Kértem, hívják valamelyik orvost.

— Doktor, mit csináltak velem?

— Legrövidebb úton el kell menned Albániából, itt sohase gyógyulsz meg.

— Amikor Skodrában összecsuktatok egy tifusszal és kisült, hogy tertiánám van, megkérdeztétek, akarok-e hazamenni vagy az üdülőbe megyek-e a tópartra. Most nem kérdezitek, mit szeretnék tenni?

— Most tropicád van, barátom ; most nem kérdezőnk semmit. Az a parancs, hogy minden szállítható maláriás azonnal menjen a gyűjtőhelyre.

— Hol van az és melyik úton zsúppoltok kifelé?

— Olyan okos nem vagyok, de a szárazföldi szállítás veszélyes.

Eleget tudtam ; innen a legrövidebb út a tengerhez Durazzóba vezet : onnan, talán újra éjszakai szállítással, északra megyünk. Melyik kikötőbe? Ezt egyelőre nem lehetett kitalálni. Már aludtam, amikor 11-kor küldönc jött és felkeltett. Indulás azonnal! A többi tiszt már lenn is van, azok ébren várakoztak. Hűvös éjbe érkeztem ki : kocsi nincs.

Gyalog és újra éjfél tájt dőcögünk át a városon ; hiába, az első benyomás a maradandó, az öt nap előtti előjelek nem csaltak. Jó félórát tartott a gyaloglás, aztán a sín végében — mert állomásépület vagy barakk nem volt — kitűnt, hogy a többieknek kár volt sietniök ; szó sincsen még mozdonyról. Másfélórát várakoztunk kinn a hűvös éjben, aztán előállott egy szál — gebe és egy szál nyitott, kétpadú lóri. Így indultam ki sötét éjjel, félkettőkor, szegényesen és letörve Albániából ; odavannak az összes tervek, Strugástul, Ohridástul. Ez tehát tanulmányútam végső szakasza : erre a fordulatra még néhány nappal ezelőtt nem számítottam! Két egymásnak háttal állított padon vagyunk vagy kilencen ; egynek sincsen kedve beszélni, aludni meg éppen képtelenség. Gubbasztunk.

A ló álmosan kocogott, egészen Paprijalig kínlódott

velünk (17 km). Ott motorosra kerültünk és délelőtt kilencre beérkeztünk Rogozsinára. Milyen más érzelmekkel néztem most ezt a nagy forgalmat! Nehezen hihető, de egész csoportunkkal senki nem törődött; nagy rendetlenség, fejtelenség volt körülöttünk, az állomás tisztjei meg vígan sétáltak, jártak-keltek, ismerőse egyikünknek se került. A láz, az álmatlanság és ez a cifra, kemény utazás engem is levert a lábamról. Ahol megálltunk, ott kushadtunk — ez is nehezen hihető! — délután 5 óráig! Csak ekkor kaptunk újabb személykocsit és most már sebes iramban haladtunk Durrazzo felé. Annyira jó iramban, hogy az úton baj is történt. A napsütés valamennyire magunkhoz térített és egyik hadnagy élénken beszélgetett. A pálya új volt, a sín töltésen feküdt, a földet a töltéshez úgy nyerték, hogy kétoldalt jó egyméteres árkot húztak az út mentén. Egyik fordulót a hadnagy nem vette észre és símán kirepült, vagyis lerepült a kocsiról. Nagyobb baj nem történt vele. A Sasso bianco közelében jártunk már, sötét éjjel volt, amikor vagy 10 km-re Durrëctől megálltunk.

— A jelzés tilos: meg kell várnunk az ellenvonatot! — adta meg a felvilágosítást a gépész.

Két teljes óra hosszat vártunk; akkor már mindnyájan olyan porhanyók voltunk, hogy elfelejtettünk mérgeledni rajta. Aztán végre-valahára, éjjel után beérkeztünk Durrëcba. Most következett el a meglepetés; mindnyájan azt hittük, hogy Durrëcban rendes orvosi szolgálat van és nagyon vártuk már a tiszta kórházi ágyat. Azonban senki se várt, mintha nem is lennének szolgálati szállítmány, törődtek, lázasak voltunk, 40 órája nem aludtunk, nem kaptunk fuvart sem, hogy a kórházba jussunk, gyalog meg aligha érhetjük el, mert kívül van a városon: mit volt tenni, meghúztuk magunkat az átvonuló tisztek szállásán, mintha egészségesek lennének.

Itt vagyok most, augusztus 24-én, újra Durrëcban és tiszta sor, hogy ez lesz albániai végállomásom. Ahogy keservesen szerzett szekeremen végigdöcögök a rettenetes kövezeten, mégis kedvteléssel szemlélem az utcákat és embereket. Egyedül maradtam; a legényemet még kora

reggel visszaküldtem Skodrába, hogy intézze el az ügyeimmet és hozza ide egész poggyászsomat. Remélem, még ideér, mielőtt engem az országból kilőnek.

A kórházban kitűnt, hogy jobb a dolgokat el nem sietni. Bajtársaim már kora reggel itt voltak, én pedig déltájt csoszogtam be: ők, úgy látszik, nagyon ki akarnának jutni Albániából, én meg húzom az időt és reménykedem, hátha itt maradhatok, hiszen ma reggelre megint láztalan lettem. A siető bajtársakat egyszerűen kitették; a kórház zsúfolva és a mi beutalásunkról itt nem tudtak semmit. A főorvos már túl volt délelőtti munkáján, amikor én jelentkeztem, és nevetve magyarázgatott; már ráért egy-két szóra.

— Mihez fogjanak most ezek a bajtársak? — kérdezem.

— Hát — sandít rám — egy-két napon belül kórház-hajó jön és elviszi a betegállomány felét; aztán befeküdhetnek.

— Adj nekem cédulát és magam felelősségére visszamegyek Skodrába, kigyógyítom magam; neked meg nincs gondod velem.

— Nem ismerem a diagnózist.

Elmondom, hogy második malária s tropicára gyanús; nem vallhattam be, hogy a másik doktor megmondta, mi a betegsége.

— Akkor szó sem lehet róla; a parancs az, hogy haladéktalanul el kell hagynod az országot. Nézd, ez a vér megbetegedése, a lép megdagad, a szervezetnek hónapokig tartó rekonvaleszcenciára van szüksége...

Küldönc jött és telefonhoz hívta a főorvost. Amikor visszajött, kedvesen mosolygott:

— Kapsz írást!

— Skodra? — csillant fel a szemem.

— Olasz konzulátus! — nevet a doktor. — Ott rendeztünk be kiegészítő kórházat.

A kocsit elvisz a konzulátus épületéhez. Gyönyörűen fekszik a hegyoldalon, városon kívül, pompás kilátással a tengerre, akár fényjelző állomást rendezhettek volna be hajók számára. Itt, végre, hat napos hanyódás után meg-

Albânia Homan 1770.-i térképén. — Br. Nopcsa F. Albania-jából.

érkezünk a kultúrába. Tiszta ágy, világos, szellőztetett szoba, szakképzett személyzet, orvos: délután elaludtam és másnap reggelig fel sem ébredtem. Augusztus 25-én este-felé váratlanul másodszor megjelent a főorvos: készüljünk, holnap hajó jön és mennünk kell. Összekeresgélem volt útítársaimat. Éppen együttesen szidják egészségügyi be-
rendezkedésünket: csodálkoznak, hogy kerültem én már tegnap erre a rendes helyre, ők az éjjelt még ideiglenes szál-
láson töltötték. Csak úgy repkednek a jelzők: a betegek ellátása rossz, a legügyetlenebb, a leggondatlanabb: aho-
gyan a tépett idegzetű, türelmetlen beteg ember már be-
szélni szokott. Nekik meg se engedték, hogy tisztiszolgáju-
kat elhozzák; ez meglep, aggódok, hogy Venyige már nem ér
el és mindenem itt marad.

Másnap, vasárnap, augusztus 26. Most teszik fel a
koronát egész ötnegyedéves albániai tanulmányidőmre:
kidobnak. Semmi ravaszkodással nem maradhatok. Mint-
hogy most már drága az ember, szigorú a parancs, hogy meg
kell őket gyógyítani, ez pedig csak megfelelő éghajlat alatt
lehetséges. A régi eljárás, hogy itt hagyták az embereket,
nem vált be, mert a legyengült szervezet számos esetben
nem tudott ellenállni és a betegek nagy százaléka meghalt.
A gyógyítás már nem probléma, mint volt régebben: a
mögöttes országrészben kezeltek túlnyomó hányada fel-
épült.

A doktorok nem egyeztek bele, hogy maradjak, inkább
rendelkezésemre bocsátották a telefont. Legényemet sike-
rült Mamurásban megfogni: estére ideért volna, de nekem
délben el kell utaznom. Utasítom, menjen vissza Skodrába,
kérje elbocsátó leveletem, vigye minden holmimat Magyar-
országra. Skodrai parancsnokságommal is sikerül beszél-
nem: elbúcsúszom és megbeszélem, hogy legényemet irá-
nyítsák Temesvárra, azzal a parancsal, hogy ott várjon
meg. Végül jelentést tettem a hadtesten is, elmondtam
utamat és elbúcsúztam.

Mehetünk! Tizenkettőkor megjött a hajó, azonnal fel-
szálltunk rá és egy órákor már fordult és indult is, szép, nap-
sütéses időben. Vöröskeresztes kórházhajó volt, nappal is

közlekedett. Nem szaporítom a szót : ma is élénken emlékszem, hogy nyomta valami a szívemet, amikor az elsüllyedt hajók kiálló árbócai közt, füstölgő kéménnyel kifutottunk Durrëc kikötőjéből a szabad tengerre. Tudtam, hogy egyszersmindenkorra búcsúzom Albániától, mert amíg háború van, addig ezek a doktorok be nem engednek. Aztán meg ki tudja, hogy lesz?

Isten veled Durrëc, Isten veled Albánia!

Egyideig néztem Durrëc dombsorát és Kap Pali képét a tenger felől, aztán az is eltűnt. Messze jártunk a parttól, a szárazföld csak ködlött a távolból. Új világ kezdődött...

A többivel röviden végezhetek. A Bojana torkolata után közeledtünk a parthoz, igen jól láttuk *Ulyin-j*-t (Dulcigno), az egész montenegrói és dalmát partot meredek, kopár, vígasztalan karsztjával (Antivari, a dalmát Spizza, Budua, aztán Lustica félsziget) és este nyolcra besiklottunk a Boccheba. Zelenikával szemben megálltunk éjjelezésre. Akkorra már kialakult a hajón a hangulat. Különösen egy hadnagyon mulattunk ; nekem is feltűnt délben, hogy néhány perccel indulás előtt hordágyon hoztak egy beteget, tetőtől talpig össze-vissza kötözve. Annyi pólya volt rajta, hogy meg se mertük szólítani, nehogy belehaljon. Egyik sottogás szerint repülőtámadáskor járt rosszul, más találgatás szerint hadirobbantás készítette ki ilyen csúnyául. Még egy órát se jártunk tengeren, egyszerre megjelenik a hadnagy úr vakító fehér ruhában. Hogy csinálta, nem súlt ki, de a trükknek köszönhetette azt is, hogy legényét felengedték : «ha meghal, legyen, aki szemét lefogja». Kutwabaja. Magyar fiú volt.

Hétfőn reggel nyilalló szívvel láttam, hogy hajónkra befut a posta. Négy hét óta nem volt sehonnan semmi hírem. Valamicskét kárpótolt a szép dalmát partvidék : a két Ragusa, Gravosa, a Canale di Meleda, a Sabbioncello félsziget és aztán a különösen szép *Curzola* városa, a hasonló nevű félsziget négyszögű, előreugró földnyelvén. Mint majdnem minden dalmata városhoz, ehhez is hozzátartozik egy citadella, aztán a magas házak és szűk utcák. A hegy ren-

desen a tengerig nyúlik, egészen keskeny sávon kell felépíteni a városokat, csak felfelé tudnak terjeszkedni a kopár sziklán, így nem barátjai a széles utcáknak. A *Canale di Sabioncelloban* egészen közel haladtunk el a város mellett. Sok modern épülete volt és nagy szállója. Szép mindenhol ez a kiépített móló, még a kis helységekből is tiszta, kedves, igénytelen: ez helyettesíti a szárazföldi városok piacát. Itt van a korzó. Földművelés legfeljebb a terraszos hegyoldalakon van, a lakosság csak egy utat ismer: a tengert. Hivatalnokok, hajósok, kapitányok, kereskedők; házaik mind rendes kőházak. Ahány dalmát tisztet ismertem, mind vérmes, lármázó, erőszakra hajló volt, általában mindig mindent szidtak, rólunk alig tudtak valamit; egyikük azt mondta, mi éppen úgy Ausztriához tartozunk, mint ők. Ügylátszik, ők sokat verekedhettek. Olaszul mindenki beszél, németül az értelmiség.

Ezen az éjjelen *Spalatóban* pihentünk és hajnali fél-nyégykor indultunk tovább. Nemsokára áthaladtunk a veszedelmes zónán, ahol az Elektrát is megtorpedózták, aztán befutunk a *Canale di Paskanba*. Zaravecchianál a partvidék már jóval alacsonyabb, lankás dombok terülnek el. Most a csatorna kiszélesedik, átmegyünk a *Canale di Zara*-ba és tíz órakor Dalmácia fővárosa, a síkon fekvő *Zara* előtt megyünk el. Most már kétségtelen, amit érthetetlen okból nem adtak tudtunkra, hogy *Fiumébe* megyünk. Ennek nagyon örülök, mert még csak egyszer voltam Fiumében. A zaraí síkságon még néhány község látszik. A part zöld és termékeny, a móló szépen ki van építve, Fa azonban nincs és így az egész környék Bocche-jellegű.

Zara mellett van az albán diasporának egy községe: *Borgo Erizzo*, mely ma is albán lakosságú. Átvágunk a *Quarnerolón*, végighaladunk a *Canale di Veglián*, és miközben megkerüljük a szigetet, fájdalmasan emlékezem arra, hogy Veglia volt az utolsó magyar birtok, amellyel Zsigmond aztán egész Dalmáciát örökre elvesztette. Hamarosan beérünk a Quarneróba és délután ötkor kikötünk *Fiumében*. Bele kell nyugodni: megkezdődött az «üdülés».

XX.

Magyarország és Albánia.

A mai Albánia önállóságát annak az ellentétnek köszönheti, amely Olaszország és Délszlávia között fennáll. Ennek oka kiegyenlíthetetlen érdekellentét; egy pillantás a térképre ezt világossá teszi. Albánia belső területe nem olyan értékes, de partvonala az *Otrantoi szoros* keleti kapufája. Az albán part birtoka nélkül nem lehetséges az adriai hegemonia megtartása; minthogy pedig a jelenlegi két adriai hatalom tényleg és természetesen a hegemoniára törekszik és semmiképpen meg nem engedheti, hogy a másiké legyen az albán part: a megoldás a háború után ugyanaz volt, mint közvetlenül a háború előtt, amikor a Monarchia és Olaszország ellentéte miatt a nagyhatalmak közös akaratából keletkezett a független Albánia.

Brindisivel szemben fekszik Durazzo, Otrantoval szemben fekszik Valona és Korfuval szemben fekszik Santi Quaranta. Világos, hogy Olaszország céltudatosan építi ki befolyását Albániában évtizedek óta. Ugródeszkát és hadibázist is szerzett magának olyképpen, hogy megszállta a Valonai öböl bejárata előtt levő kis *Saseno* szigetet: ilyen okból tartja kezében *Zárát* és környékét is.

Albánia határait nem pontosan a néprajzi határok szerint jelölték ki. Különösen délkeleten, Monastir és Üszkübidékén laknak még albánok. Azonban téved, aki azt hiszi, hogy erős irredenta közvélemény alakult ki: az albán nemzeti öntudat még nem ébredt fel. Viszont albán források szerint legkevesebb félmillió lélekre kell tenni azok számát, akik a messzebb külföldön élnek. Elsősorban Délitália és Szicília szigete adott hazát 200,000-nél több albánnak. Ugyanennyien élnek Görögországban, főképp Középgörögország keleti részén és Euboia szigetén, valamint keleti Peloponnesoson és néhány égei tengeri szigeten. A dalmáciai Zára mellett van a tiszta albán lakosságú *Borgo Erizzo* község. Ezenkívül számos kereskedő él Romániában, Törökországban, Montenegróban és Északamerikában.

A középkori Albániával Magyarországnak közvetlen kapcsolatai is voltak. Ezeket a kapcsolatokat *Sufflay Milán* foglalta össze a Thallóczy-gyűjteményben. Középkori Albánia alatt lényegében az Antivari—Prizren—Ohrida—Valona-négyszöget kell érteni. A XIV. században az Anjouk Magyarországa tényleg hatalmában tartotta Raguzát és Cattarót: ekkor találkozik Magyarország és Albánia politikája egymással. Durazzo 1272 óta a nápolyi Anjouk kezében van, azonban 1296-ban a szerb király átmenetileg elfoglalja.

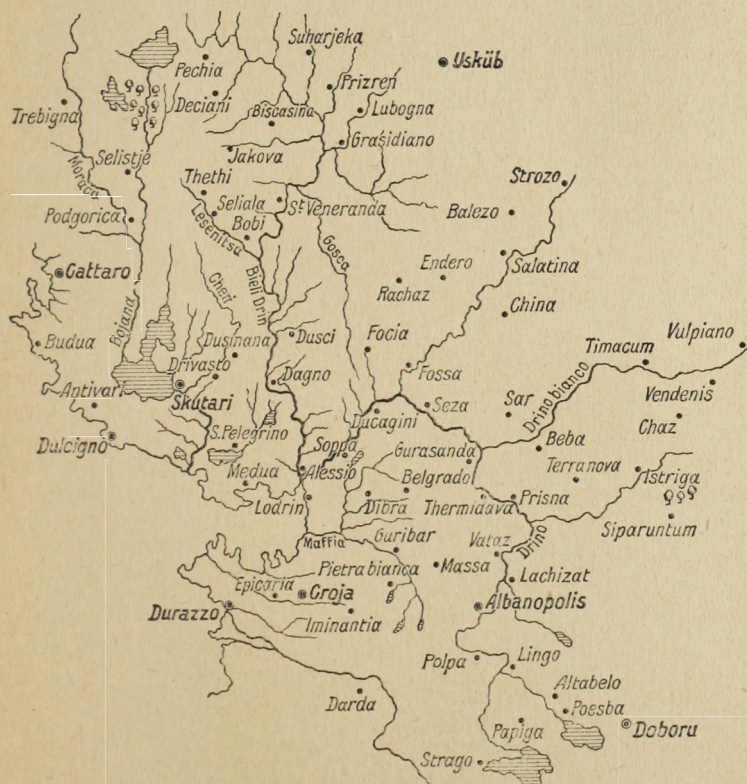
Ekkor Durazzo és nyomában az albán törzsek fellázadnak az új elnyomás ellen és nemsokára az egész földet vissza is foglalják. A XIV. században a szerb hatalom, különösen Dusán cár alatt felvirágzott, azonban még hatalma csúcsponáján sem mert szemet vetni Albániára, mert ott Nagy Lajos hatalma érezttette erejét.

Amikor Velence a *zárai békében* (1358) lemondott Nagy Lajos javára az egész keleti adriai partról, a nápolyi Anjouk örökségét Albániára a magyar Anjouk vették át. Innen kezdődik a rendszeres politikai összeköttetés a két ország közt. Nagy Lajos mint a katolicizmus védője lép fel a szakadárók ellen, azonkívül kegyét érezteti a hatalmas albán oligarchákkal, a Topiákkal. Az összeköttetést közöttük éppen a Topiasz család egy tagja tartja fenn. Ez az albán oligarcha Topia Károly testvére: papi pályára lépett, a nápolyi Anjouk udvari káplánja volt. Nagy Lajos a zárai béke idején Curzola püspökévé teszi. Topia püspök igen kiváló szolgálatokat tesz abban a harcban, amely a magyar király és Velence közt folyik és melynek mindkét részről azonos a célja: Albánia megszállása. Nagy Lajos később Topiát Zára érsekévé is kinevezi.

Topia Károly 1368-ban kiragadja Nápoly kezéből Durazgot és a város és vidéke 1373-ban tényleg Nagy Lajos birtokában van. A versengésben Nagy Lajos győzött. Ez csak emeli Topia hatalmát: övé Kruja és Elbasan, valamint nagy tengerparti vidék és *Princeps Albaniae*-nek nevezi magát. A dalmát városok, az akkor nagy virágzásban levő Ragusával az élükön, szoros szövetségben vannak a magyar királlyal

Velence ellen és ebben a szövetségben Topia fontos személy. Amikor Nagy Lajos Velencét végleg legyőzte és a *torinói békére* kényszerítette (1381), a két ország összeköttetése tetőpontra jutott. Velence lemondott Magyarország javára az Adria egész keleti partjáról, belefoglalva Durazzót.

Észak-Albánia a Seutter 1740.-i augsburgi Novus Atlas szerint.
Br. Nopcsa F. Albania-jából.

A szoros kapcsolat nem tartott soká. Nagy Lajos a következő évben meghal, Topia Károly utóda, György fejedelem 1392-ben átadja Durazzót Velencének, a török 1389-ben leveri Szerbiát és közvetlemül fenyegeti egész Albániát. Magyarországon belső zavarok törnek ki, trónviszályok

gyengítik a király erejét és külső politikánk hódító, terjeszkedő jellege elenyészik. A meggyengült Magyarországgal szemben Velence felülkerekedik és Zsigmond király idejében Albánia után Dalmáciát is elragadja tőle.

A XV. században a két ország sorsa rokonvonásokat mutat. Egyformán védőbástyái a nyugati kereszténységnek a török ellen. Skanderbeg kortársa *Hunyadi Jánosnak* és alatta, Bizánc eleste után, Albánia az egyetlen keresztény balkáni ország a törökkel szemben. A két nagy hadvezér közt azonban csak a rokonszenv létesített összeköttetést. Tervezték, hogy az 1444-i támadó hadjáratban résztvesz *Castriota György* is. Amikor Ulászló a Duna mentén megindult, számított is Skanderbeg csatlakozására, azonban sem akkor, sem később, Hunyadinak és az oláh vajdának csatlakozása után sem jelent meg az albán sereg. Tény, hogy Castriota György a megegyezés alapján *megindult* a Duna felé: azonban Szerbia határán szembetalálkozott Brankovics György deszpota seregével és tilalmával. A deszpota nem helyeselte a szegedi béke megszegését, mert az neki nagy előnyt jelentett volna, azonkívül nem bízott a magyar győzelemben és nem merte a törökhöz való viszonyát kockáztatni; tehát fegyveres erővel megakadályozta Castriota György seregének átvonulását országán.

Hunyadi János még egyszer viselt támadó hadjáratot. 1448-ban a Rigómezőn ütközött meg II. Murád szultán seregével. Ebben a hadjáratban sem szerepel Castriota György; akkoriban Velence ellen háborúskodott és ez erejét teljesen lekötötte.

Az utolsó alkalom, amikor Albánia sorsa a magyar történelemben felmerül, 1479-ben volt: ekkor került egész Albánia török kézre. Brassó város levéltárában két szláv levél van, amelyekben az oláh vajda részletesen jelenti a rendkívül fontos eseményt, hogy a török megvette Kruját, Drivastot, Alessiót és körülkerítette Skodrát. Ezeknek az eseményeknek Magyarországon nagy visszhangjuk támadt és Mátyás király fellépését várták. Azonban Velence szövetséget kötött a törökkel és a török vérszemet kapva sikereitől, berontott Magyarországra: hazánknak védekeznie kel-

lett, amit Kinizsi és Báthory vezetésével Kenyérmező mellett győzelmesen meg is tett. Az Albániára vonatkozó oklevelekből azonban Magyarország neve végleg eltűnt.

XXI.

A szokásjogon alapuló vérbosszú.

Láttuk, hogy Albánia népe még nem forrott össze egy nemzetté és életét törzsekben éli. A törzs gondoskodik az igazságszolgáltatásról is. Az északi hegyi törzsek a szokásjog összefoglalását Lek Dukadjinnak tulajdonítják és a Malcija minden vidéke azt állítja, hogy ő őrizte meg pontosan Alexander Dukadjin törvényeit. Ezek nem írott törvények; a vezetők emlékezete, a szájhagyomány adja őket át nemzedékről-nemzedékre. Thallóczy—Jireček—Sufflay gyűjteményes munkája közli *Theodor Ippen* cikkét e tárgyról. Ippen hosszabb ideig volt skodrai főkonzulunk. E cikk újra közli *Don Lazar Mjedia* albán plébános tanulmányát. Mjedia hosszú ideig volt misszionárius a hegyvidéken és megírta közvetlen források alapján a Sála, Sósi, Kiri, Plani, Dsoani és Toplana törzseknek Dukadjin törvényhozásán alapuló szokásjogát. Ezek a szabályok a *vérbosszúról* szólnak.

A vérbosszú meghatározott esetekben törvényes. Aki törvényes vérbosszút gyakorol, azt sem törzse, sem a kormány nem vonhatja felelősségre.

Ha valaki jogtalanul vérbosszúban férfit, nőt, gyermeket vagy felnőttet megöl, a következőképpen bűnhődik: házait feldúlják és felperzselik, minden vagyonát elkobozzák. Az elkobzás alól csak fegyvere mentes. Az ilyen bűnös azonkívül köteles a törzs területét, minden háznépével egyetemben elhagyni, a törzsnek és az államnak vérdíjat fizetni, az ellene eljáró törzsi és kormánytisztviselők minden költségét fedezni: ő maga minden családtagjával vérbosszú alá esik, ingatlan birtoka a sértett tulajdonába kerül: a megöltért a családnak legalább hat férfitagja esik vérbosszú alá, olyképpen, hogy ha a családból nem kerül ki a hat férfi,

akkor a rokonságból egészítik ki a létszámot és azoknak is el kell hagyniok a törzs területét : végül régebben az egész rokonság házait is lerombolták, manapság pedig a rokonság is köteles magát a rokonság fokához mért vérdíjon megváltani. Ezekhez a kemény megtorlásokhoz járul, hogy a vérbosszúra jogosult férfi az ilyen vérbosszú alá esők mindegyikét megölhette és ha ez sikerült, a sérelem kiegyenlítést nyert. Ha tehát bármelyik fenyegetett férfi haza akart térni házába, akkor a bosszulótól kellett engedélyt kérnie, vagy valakinek oltalma alá helyezkednie. A vérbosszú alól megváltásnak van helye : ennek vérdíja a török idő utolsó éveiben 3000 piaszter volt. Ez is mutatja, hogy a Malcija szokásjoga a jogtalan vérbosszút a legnagyobb bűnnek tartja.

A vérbosszúra jogosult *bérgyilkost* fogadhat. A felbérelt embert a gyilkosságért semmi felelősség nem terheli, minden következményért a felbújtó felel. Ha pedig a megfogadottat megölik vagy megsebesül, a felbujtónak semmiféle kötelezettsége nincs.

Ha egy emberre *többen lőnek* és annyi golyó öli meg, ahányan lőttek, akkor a felelősség egyetemleges. Ha nem minden golyó talált, akkor kiki ártatlanságát 24 ember közreműködése mellett letett esküvel bizonyíthatja. Aki nem tud 24 embert előállítani, azon marad a felelősség. A tettesek megegyezés szerint, eljárás nélkül, önszántukból is vállalhatják az együttes felelősséget.

Ez az eljárás akkor érvényes, ha *törzsbeli esett áldozatul*. Ha valaki más törzsbelit öl meg, csak a kormánynak fizet ; néha teljesen büntetlen marad. Kivétel, ha a másik törzsszel *bésza* állott fenn, azaz békés állapot fogadalma. Ha ugyanis megtörténik, hogy Isten békéje idején egyik törzsbeli ember megöli a másik törzs egy tagját, akkor a vétkes a saját törzsének fejei ellen vétkezett, minthogy a békességnak kezesei a törzs vezetői. Ezért cselekedete ugyanolyan elbánás alá esik, mintha oltalom alatt álló embert ölt volna meg.

Ha az említett hat törzshöz tartozó ember olyasvalakit ölt meg, aki ezeknek a törzseknek egyikéhez sem tartozott, akkor nincs bűn és nincs bűnhődés.

Ha a fegyveres támadás *sebesüléssel* végződött, az el-

bírálás ugyanolyan, mint gyilkolás esetében, csak enyhített formában.

A legnagyobb büntetés alá esik az, aki valakinek *barátját* öli meg. Ha a Dukadjin törvénye szerint élő ember valakit oltalmába fogadott és azt megölték, akkor nem ismer megegyezést és vérdíjat, hanem a bosszút irgalmatlanul végrehajtja. Kiegyezés történhetik, ha atyját, testvérét ölték meg, de vendégbarát megölése csak vérrel torolható meg.

Az oltalom kétféle lehet. Az egyik fajtája, hogy aki valamitől fél, hatalmas, befolyásos emberek kezességét kéri. Ha ezek kezességet vállalnak bántatlanságáért és mégis megölik, az összes kezesek úgy kötelesek megbosszulni, mintha saját családtagjuk lenne. A tettes minden vagyonát elpusztítják, még fáit, szőlőjét is kivágják; a bűnös minden ingatlana a sértett családjáé lesz és semmi váltságon meg nem váltható. Még a családok sem egyezhetnek ki, csak ha a kezesek valamennyien beleegyeznek; de ezt a beleegyezést még soha senki se kapta meg. Az oltalom másik esete, ha egy család a védelmet keresőt *oltalmába fogadja és útján elkíséri*. Az ilyen kíséretet nemcsak a családfő láthatja el, hanem lehet a kísérő asszony vagy gyermek is. Ha tehát a védelmet kérőt bármely családtag kíséretében megölik, akkor a vérbosszú még abban az esetben sincs kiegyenlítve, ha a gyilkosnak megvolt a vérbosszú joga a meggyilkolttal szemben. Ellenkezőleg, új kötelezettség keletkezik, mert az oltalmat nyújtó család köteles a gyilkost vagy nemzetiségének egy férfi tagját megölni és a tettesnek minden módon anyagi kárt okozni.

A kibékülés lehet önkéntes vagy történhetik a kormány rendeletére. A kormány rendeletéből történő kibékülést a helyszínen bizottság intézi el, megszabja és behajtja a bírságot, írásba foglalja a békét.

Az önkéntes kibékülést rendszeren barátok közvetítik és azon alapszik, hogy a sértett családja megbocsát és a megtorlásról lemond. Ez az aktus ünnepélyesen megy végbe. A vétkes barátai és rokonsága kíséretében, elmegy a vérbosszúra jogosult házába. A vezeklő keze meg van kötve

és kisdedet visznek magukkal, aki bölcsőjében fordítva fekszik. A menet benyomul a sértett házába és valamennyien kegyelmet kérnek. Erre a sértett családja kivonul és megtanácskozza a helyzetet. Ha megegyezésre jut a feltételek tekintetében, akkor az egész család visszajön és ünnepélyesen megoldja a vétkes kötelekeit, a csecsemőt pedig rendesen fekteti bölcsőjében. Ezután közlik a feltételeket, ha ugyan egyáltalán igényelnek vérdíjat, és ezzel a vérbosszú kötelezettsége megszűnt. Amennyiben vérdíjat igényelnek, ennek összege nem lehet nagyobb a törvényes összeg legmagasabb mértékénél (3000 piaszter).

Ezek a vérbosszúra vonatkozó legfontosabb szabályok. Egyes vidékeken lehetségesek helyi eltérések, de ezek csak változatok: a felfogás és elbírálás lényegében az egész hegyvidéken azonos. Közvetlen tapasztalatból tudom, hogy a vérbosszú végrehajtása nem történik párviadal vagy nyílt kiállás útján, hanem megengedett dolog a leshelyről való puskázás. Skodrában egy pappal találkoztam, aki törzsét (Klementi volt) azért hagyta el, mert egyike volt a rokonságból kijelölt hat férfinak, aki a sértett családjának szabad prédája lett. Ő beszélt, hogy 13 éves fiú volt, amikor vérbosszú alá esett és csak úgy tudott épen elkerülni törzséből, hogy más férfi vendégbarátul fogadta és személyesen elkísérte útján. Ugyancsak ő állította, hogy a vérbosszú kötelezettsége sohasem szűnik meg: nem térhetett vissza törzséhez és ha most visszamenne, érintetlenül fennállana a jog, hogy lesből lelőjjék, hacsak kötelezettsége közben meg nem szűnt.

Az oltalom abban az esetben, ha az oltalmazó családtagja az üldözöttet kíséri, csak addig érvényes, amíg az oltalmazó *tényleg jelen van*. Ha azonban olyan pillanatban ölik meg, amikor oltalmazó nem volt jelen, a vérbosszú szabályszerű kiegyenlítést nyert. Logoreci barátom mondott el egy esetet. A megtorlást kereső hetekig ólálkodott az oltalmazó háza körül; egyszer éjjel a keresett ember elhagyta a házat egyedül, mire a vérbosszuló lelőtte: az eljárás teljesen rendben volt, a gyilkost igazolták.

XXII.

Búcsú.

A vérbosszú: férfiak dolga. A háztartás: asszonyok gondja. Búcsúzóul hasonlítsuk össze egy malcor és egy városi asszony belső életét.

A malcor asszony.

Bárhol járok, alakját mindenütt látom. A Nagy Malcijában, a Tyafa Gurakutyit vagy Tyafa e Stegut Zenvet meredek falán éppen úgy feltűnt, mint a Zadrimában vagy a Kresten. Mindenütt felbukkant ugyanaz a sziluett: a terhet cipelő, görnyedő, roskadozó asszony képe, amint lehajtott fejjel, lapos lépésekkel baktat előre.

Még a háború első évében, a Kárpátokban hallottam egy ezredparancsnok magyarázatát a mi katonánkról. Annyi teher van rajta, hogy alakjának vonala a terepen kérdőjel formájú, főjellemezője a lehajtott fő és rogyant térd. Ezt a kérdőjel alakú katonát láttan aztán az egész téli kárpáti hadjáratban, minden bérctetőn és domboldalon.

Albániában újra felmerült a hegyvidék minden ösvényén ez a kép, és minden alkalommal eszembe jutott a szomorú valóság: a musk mellett ez Albánia vasútja, villamosa, tengelyforgalma. Ez a kérdőjel jelenti Albánia közlekedését, ez a fáradt test, amely súlyos teher alatt görnyedve, izzadva halad fel-le, fel-le. Az albán hegylakó asszonya. A kárpáti katona nagy célokért küzdött, ez mindennapi igáját húzza.

Ritkán változik a kép. Legfeljebb, hogy elől a férfi menetel gyalog vagy muskháton, semmi, esetleg kevés teherrel (rendesen a dohányt viszi). Mögötte az asszony, minden esetben gyalog és megterhelve, ha nem egyébbel, úgy hátán gyermekével, de bölcsőstül, kezében orsója. Jó asszony, élettárs, akire minden házimunka és gond hárul: engedelmeskedik és dolgozik. Ő hordja be messzi vidékről vagy éppen a városból, Skodrából, az életszükségleti cikkeket,

a terményeket, az élelmiszert, a cukrot, sót, ruhaneműt, melyekért rendesen árut visz be: a fát, faszenet, fűvet, dohányt, kukoricát, hagymákat, a szőlőt, almát, diót, fügét, dinnyét, gránátalmát, az olajat és szumachlevelet.

Szóba állni velük nem lehet. Idegen előtt némák. Ha mohamedánok, szó nélkül továbbmennek, de a keresztény nők is sokkal jobban félnek uruktól, semhogy katonának válaszolni mernének. Az asszony sorsa otthon is hallgatás és munka. Férfjének mindig rendelkezésére áll; ha megverik, nem szabad hangosan panaszkodnia vagy sírnia, mert az a világ előtt megszégyeníti. Hallgat és tűr. Az evésnél kiszolgál és a maradékot eszi, ha vendég van, nincs szava. Gyermekeit szakképzett segítség nélkül szüli és csecsemőjével külön alszik, hogy a gyereksírás ne zavarja a ház urát.

A Trusi eper nevű faluban, a Bregu i Buns vidékén voltam vacsorán Gjon Ndrekaínál — András fia, János jó módú gazdánál. Evés előtt az asszonyok körülhordták a vizes kannát kézmosásra, aztán felszolgáltak, leszedtek, megint kézmosásra szolgáltak ki, de egy falatot nem ettek, le nem ültek, szót nem szóltak. Ha nem voltak elfoglalva, az ajtó mögött a sarokban álltak és a gazda intéssel dirigálta őket. Amikor a fekete kávéval is végeztünk, végleg kivonultak. Tolmácsom magyarázta, hogy most ülnek vacsorához a gyerekekkel és utána mindjárt ágyat vetnek. Nem lehet mondani, hogy ágyat bontanak, mert szőnyegeken, birka-bőrökön alszanak.

Ez az asszonytípus egyhangúan éli életét, házimunkája teljesen elfoglalja. Fő kiváltsága, hogy a vérbosszú alól ki van véve. Aki asszonyt öl, az gyáva, legsúlyosabb büntetéssel sujtják és kivetik a törzsből. Sok asszony mentette meg urát a vérbosszútól úgy, hogy testével védte. A bosszuló nem merte fegyverét elsütni, mert attól félt, hogy eltalálja az asszonyt. Ha az asszonyt csak megsebesítené, a vérbosszú nem lenne érvényes és neki vége egész családjával együtt.

A hegylakó asszony családi boldogsága akkor teljes, ha fia vagy fiai vannak. Ez biztosítja társadalmi helyzetét is. Amikor betelik ideje és Istenéhez tér, bizony kevésnek

jut pap és szertartás. A legtöbbet deszkáról vagy más tetemnél is használt félkoporsóból eresztik le a gödörbe. Behantolják, egyideig még cigarettázva körülülik a sírt, aztán hazamennek s vége...

Ha azonban a gazda előbb hal meg, akkor az asszony ország-világ előtt megsiratja. Alapelv: mennél jobban gyászolja urát, annál hangosabban jajveszékel. Ha az ilyen özvegy háza véletlenül messzebbre esett a szomszédságtól, akkor kénytelen torkaszakadtából kiáltozni, éspedig három napig, hogy a szomszédok okvetlenül meghallják, különben még ráfognák, hogy férjét nem gyászolja illendően. Ha az özvegynék fiúgyermeke maradt, ő csak helytartója fia jogainak: az igazi úr a fiú lesz s ő alája van rendelve.

A városi asszony.

■ Nem olyan érdekes, mint a hegyvidéki «próbaasszony», de, valljuk meg, sokkal közelebbálló hozzánk. A város háborús asszonya. Férje rangja, foglalkozása köti oda, esetleg férje politikai állásfoglalása. Kétféle lehet: keresztény vagy mohamedán. Az utóbbi falak mögé van rejtve, ha nem is rab, de eltakart arccal mehet csak ki és nagyon korlátozottan érintkezhetik idegennel. Nézzük tehát egy skodrai keresztény nő életét.

Helyzete bekapcsolja a nyugati felfogásba. Igazi feleség, egyenlőjogú a férjjel a családban. Osztozik jóban, rosszban és az élettárs megbecsülésében részesül. Rendesen az európai női divat szerint jár; ünnepre felveszi albán nemzeti ruháját, amely eredeti műalkotás.

Az albán női nemzeti viselet alapszíne a piros és fekete: ezek az ország színei. A díszruha kabátja bíborpiros, a szoknya fekete vagy legalább is sötétkék. Az alj bő, bugyogós, ezer redővel, a megvalósított nadrágszoknya; alul a bokához szabott, arasznnyi magas, hímzett és kivarrt kemény lábtok fogja össze. Súlyát növeli az elől deréktól térdig lógó, szépmintájú, cirkalmakkal kivarrt paizs, amely mindenben a kabáttal harmonizál.

Egyrészt a *szoknya* súlya és zsákszabása, másrészt a

bokára nehezedő kemény lábtok, mely alatt fehér harisnya és magassarkú kordovánbőr fűzőscipő vagy ugyancsak piros, hímzett papucs következik, igen esetlenné teszik a nő járását. Kis lépéssel jár és csámpásul; mert ha kifelé rakná lábfejét, a lábtokok egymásba akadnának. Járásnál, állásnál a sarkai mindig egy arasnyi közzel helyezkednek el, mert a szoknya tekintélyes szövemennyisége a lábszárak közé omlik.

A kabát derékban húzott és alul harangalakban terül a szoknyára, gazdag aranykivarrásával igen festői és díszes, szintén súlyos ruhadarab. Derékban a szoknyát és a fehér mellényt bő, *széles öv* fogja össze, a kebel alatt újra öv van, de aranyhímzésű és kemény. Ezen lógnak az *érmek*, pénzek; a nyakban csipke és csatt, a fejen négyzetméter területű aranyhímzésű, rendesen fehér selymekendő van. Ékszere: aranylánc a nyakban vagy derékon, gyűrűk (minél több!) és fülbevaló. A zsebkendőt rendesen kezében viszi.

Két nyelven beszélnek tökéletesen: albánul és olaszul. Mindkét nyelvet a szülői házból és az iskolából hozták magukkal. Azonkívül mindenik tud még egy-két nyelven: törökül, franciául, ritkábban angolul, leggyakrabban szerbhorvátul.

Mint *gazdasszony*, a háború alatt óriási nehézségekkel küzdött. Jóformán csak az volt kamrájában, amit a katonaságtól utalvánnyal vásárolhatott, vagy amit egyes katonától megvehetett (kenyér, konzerv). Helyzetét az is megnehezítette, hogy hiányzott a szilárd pénzegység. A mi koronánk iránt bizalmatlanok voltak, főképp a papiros-pénzünknek nem volt értéke. Ezt nem is lehet rossz néven venni tőlük, hiszen folyton változott a politikai rezsím: csak annak a pénznek hittek, amelyiknek megvolt a belső értéke, tehát az aranynak, ezüstnek. Azelőtt Albániában a világ minden aranypénze érvényben volt, akadt is bőven arany.

A háborúban a mi megszállásunk alatt a hivatalos pénzegység a korona volt. Minden más pénzt be kellett szolgáztatni: tehát vagy titokban vásárolt aranykészletéből és vesztett rajta valami keveset, vagy beváltotta, de akkor csak a hivatalos kurzust kapta érte. Azonban a háború sokáig húzódott és az arany a legtöbb magánházból kifogyott.

Mindezeket a háziasszonyi gondokat skodrai előkelő úrhölgyek magyarázták el nekem. Az egyik hölgy, miniszterviselt úr felesége, így adta elő a helyzetet: aki a magánforgalomban akar valamit megszerezni, (katonai bevásárló helyeinken papirossal fizethetett), kénytelen a papirost előbb aranyra vagy ezüstre váltani. De minő veszteséggel! Egy Napoleon-arany a magánforgalomban megér 58—66 koronát, ha azonban banknak vagy katonáéknak fizet vele, a kurzuson számolják el s a kurzus 20 korona körül volt! Ha ezüstöt vett, a veszteség 1917-ben 34% volt, tehát 100 papiroskoronáért 66 ezüstkoronát kapott. Akinek ura például havi 500 korona fizetést kap, annak beváltás után már csak 330 vásárlóerejű koronája maradt! A skodrai háborús gazdasszonyt az ág is húzta!

Az árakról annyit, hogy magánforgalomban 10—12 koronát fizettek egy kg búzalisztért, 10-et 1 kg cukorért, 9—12 koronát 1 kg főzőolajért (a zsírnak nincs kelendőse!), 8 koronát 1 kg dióért. A városi asszony a háborús gondokban egészen európai. Tulajdonképpen lényét, lelkét elfedi, álarccal jár-ke; titkai nem bontakoznak ki. A sok idegenjárás — számára mindannyi ellenség! — nagyon megviselte. Közönyös lett; kifelé mosolyt mutat, készséget, modorában kedves és tartózkodó.

A malcor vagy mirdita asszonytól úgy különbözik, mint bármelyik más értelmiséghez tartozó európai nő. Ágya van, tányérról eszik, tiszta a mi fogalmaink szerint, emelkedett erkölcsi felfogású. Nem igavonó, hasznos háziállat, mint a malcor asszony, hanem a család lelke, a gyermekek nevelője, a háztartás feje; önálló társadalmi életet él.

XXIII.

A mai Albánia.

A mai Albániát attól az időtől számíthatjuk, amikor a török Balkán félszigeti hatalma összetört. Ez az 1912—13-i Balkán háborúban következett be: Szerbia, Bulgária, Montenegró és Görögország négyes szövetsége a Marica folyóig

szorította vissza a törököt. 1912-ben az is kitűnt, hogy Albánia területét semmi esetre sem kaphatják meg a négyes szövetség kis országai, mert helyzeténél fogva birtoklása eldőnti az Adria hegemoniáját. Ezért a hegemoniáért pedig két akkori szövetséges nagyhatalom versengett: az Osztrák-Magyar Monarchia és Olaszország. Viszont az Adria teljes birtoklása igen fontos kihatással van a Földközi-tenger hatalmi egyensúlyára; ez pedig érzékenyen érinti Angliát és Franciaországot is.

Mindezekből az okokból Skodrát nemzetközi katonai különítmény szállta meg és a nagyhatalmak *német* herceg vezetésével *önálló királyságot* állítottak fel. Albánia, mint független királyság a nagyhatalmak védnöksége alatt *Wied Vilmos* herceget fogadta királyává. Az 1912.-i Wied-féle próbálkozás jelentős fordulat volt és nem is volt hiábavaló; mégis csak az önálló állami lét kiinduló pontja. Azokban a zavaros időkben azonban Wied Vilmos uralma nem bírt meggyökeresedni; tulajdonképpen Durazzóra és közvetlen környékére szorítkozott. A hegyek kiskirályai menten pártot ütöttek ellene. A kísérlet meg is maradt kísérletnek, mert az új albán királyság nem a nép közérzéséből nőtt ki, hanem egy politikai versengés diplomáciai, áthidaló megoldása volt. Wied hercegnek távoznia kellett.

A világháború után Olaszország lett Albánia védnöke (1920). Több zavaros kísérlet után *Achmed Zog* (határozott alakjában Zogu, szül. 1895) került uralomra. 1928. szept. 1. óta ő az «albánok királya». (Mbret i sqiptarve, olv. mret i styüptarve.) Ettől az időponttól kezdve tehát Albánia királyság, *Mbretniija Shqiptare*.

Az ország kormányzása alkotmányos úton történik. Tíz tagú államtanács készíti elő a törvényjavaslatokat és ezek fölött a négy évre megválasztott 56 tagú képviselőház dönt. Albánia szoros gazdasági összeköttetésben van Olaszországgal. Néhány naszádból és motorcsónakból álló tengerészete mellett kereken 10,000 főből álló hadserege van. Könyvünk adataiból kiviláglik, hogy Albánia az európai művelődés szempontjából ma még elmaradott ország. Természetes tehát, hogy az immár megerősödött központi

hatalom első feladata az erőteljes átalakítás. Ezek a reformok eredményeseknek ígérkeznek, mert Albánia nem szegény természeti kincsekben. Van aszfaltja (Selenica), reze (Puka), lignitje (Tepeleni) és további feltárások kőolajjal, vassal, malachittal kecsegtetnek. Fakincse is számottevő. A politikai hatalom birtokosának azonban súlyos földrajzi adottsággal kell számolnia; az országnak nincs sűrűn lakott, nagy, uralkodó medencéje, síksága. Nincs természetes közép-pontja, mely magasabb műveltségét széjjel sugározhatná.

Albánia ma 27,538 km területű és tíz prefektúrára oszlik. Az ország sűrűsége km²-ként átlag 39 fő: az összes lakosság 1.075,000 lélek (1937). A lakosság összetétele a következő: 76·4% albán, 7·5% szerb, 6·1% török, a többi görög és cincár (kucóoláh), meg cigány. A lakosság 20—50 korig katonaköteles.

Albánia pénzegysége a franka ari. 1 *frank* 5 lekre oszlik és értéke kb. 1·10 pengő.

A mai lakosság vallási összetétele: 69·4% mohamedánus, 20% az albán nemzeti egyház óhitű kereszténye, 10·5% római katolikus. A katolikusok főleg az északi Malcijában laknak, mohamedánusok középen, óhitűek délen.

A közlekedés még mindig csecsemőkorát éli. A mi tábori vasútjaink a háborút követő zavaros időben egytől-egyig tönkrementek. Új vasútvonal pedig csak egyetlen egy épült: Tirana székesfővárost Durazzóval kötötték össze. E vonal hossza 35 km. A *Durrëc*—*Tirana* vonalon kívül a közlekedés szolgálatában áll még kereken 2000 km hosszú épített útvonal; jórésze a háborús utakból áll. Tiranát valójában repülőjárata köti össze a külvilággal; ez a járat Tirana—Róma közt áll fenn.

Albánia települései tekintetében első helyen áll ma már a székesfőváros. *Tirana* lakosainak száma eléri a 32,000-et. Versenytársa *Skodra*, a legutóbbi időig túlszárnyalta Tiranát; a háború alatt is *Skodra* volt a politikai élet középpontja. Most *Skodrának* már csak 30,000 lakosa van. A többi város: *Korcsa* 23,000 l., *Elbasan* 14,000 l., *Berat* 12,000, *Gjinokastrá* 11,000, *Durrëc* 10,000, *Vlora* (Valona) alig 10,000 lélek.

IRODALOM.

Albániáról nagy irodalom szól : mi csak néhány forrást említhetünk. Változatos történetére temérdek okirat van elszórtan olasz, horvát, dalmát, szerb, török, görög levéltárakban, meg Budapesten is, különösen latin, görög, török, albán, olasz, német és valamennyi szláv nyelven. A történet iránt érdeklődő kutatónak vissza kell nyúlnia az ókori szerzőkig : Ammianus Marcellinus (XXVII., IV.), Diodoros Siculus (XX., 19.), Terentius Varro (*Rerum rusticarum libri tres*) és mások adataiig.

Mi csak a legújabb művek közül említjük azokat, amiket felhasználunk ; kiegészítve a két legfontosabb folyóirattal, egy szótárral és két bibliográfiával munkával.

1. *Dr. Ludwig von Thallóczy : Illyrisch-Albanische Forschungen.* Szerk., Munkatársai voltak : Dr. Konstantin Jireček, Dr. Milan von SUFFLAY, Theodor Ippen, E. C. Sedlmayr, Dr. Josef Ivanić, Karácson Imre, Péch Béla és Karl Thopia. — I—II. kötet : 563+385 lap. — München und Leipzig, 1916. — Duncker und Humblot-kiadás. — Egyetemi nyomda nyomása, Budapest.

Alapvető munka. *Thallóczy* legkiválóbb balkánkutatónk. Szül. : Budapest, 1854., fiatalon egyetemi tanár, akadémiai tag ; majd külügyminiszeri osztályfőnök és a háború alatt Szerbia kormányzója volt. Meghalt a hercegalmi vasúti szerencsétlenségben, mikor Ferenc József temetéséről jött haza (1916).

2. *Dr. Franz Baron Nopcsa : Geographie und Geologie Nordalbaniens, mit einen Anhang von H. von Mžik : Beiträge zur Kartographie Albanien nach orientalischen Quellen.* — Nagyalakú díszmű, a «*Geologica Hungarica*» sorozat III. kötete. — 704 oldal, XXXV. tábla és 189 szövegek közti ábra.

Északalbánia legalaposabb, legmegbízhatóbb tudományos földrajzi és földtani leírása. Szerző éveken át járta Albániát, kitűnően beszélt albánul és élete e főművével világhírt szerzett.

3. *Dr. Ludovicus de Thallóczy—Dr. Constantinus Jirečeket Dr. Emilianus de Sufflay : Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia.* Wien, Holzhausen, 1913. — Rendszeres oklevélgyűjtemény.

4. *Dr. Milan von Sufflay (Zagreb) : Städte und Burgen Albanien.* — Wien, Akademie der Wissenschaften, I. rész : Abhandlungen, 63. kötet, — Folio-alak, 81 oldal. — Wien und Leipzig, 1924. — A kiváló szaktudós munkája főleg a középkorra vonatkozik.

5. *Dr. Carl Patsch : Zur Kunde der Balkanhalbinsel.* — Gyűjteményes munka, három sorozatban, megjelent Sarajevóban. I. *Reisen und Beobachtungen* : ebben a sorozatban jelentek meg többek között Steinmetz, Ippen, Nopcsa, Liebert, Vlora Bey Albániáról szóló útleírásai és monografiái. — II. *Quellen und Forschungen* : ebben a sorozatban jelent meg *V. Prennusi* : *Kängé popullore Gëgnishte* című geg népdalgyűjteménye. — III. *Inventare und Bibliographien* : ebben a sorozatban jelentek meg *Patsch* dolgozatai, *G. Fishta* toszk népdalai, de Stein, Steinmetz, Nopcsa, Lambert, Elmas, Kopstein, Jireček értekezései is.

6. *A. Briot : Les inondations de la plaine et l'exhaussement du lac de Scutari. Causes réelles de ces perturbations et moyens d'y remédier.* — 67 gépirásos oldal és 9 oldal jegyzet. — 1910. dec. 10. Scutari (kézirat). Függetlenül meteorológiai adatok. — Eredetije F. Fishta birtokában, Skodra.

7. *Dr. Arnold Schober : Die Burg von Shkodra* (Wien). — A «Posta e Shqypnië» 1917. III. 17-i számában.

8. *Johann Georg von Hahn : Albanesische Studien*, 1854.

9. *Réthy László : Der Romanismus in Illyricum.* — Budapest, 1898.

10. *Th. A. Ippen : Die Gebirge des nordwestlichen Albaniens.* — Abhandl. der k. u. k. Geographischen Gesellschaft, Wien, VII., 1908. — Lechner kiadása, 75 oldal + 6 tábla.

11. *Jireček Konstantin : A bolgárok története*, ford. Mayer Rezső. — Nagybecskerek, 1889.

12. *Br. Eudoxius Hurmuzaki : Fragmente zur Geschichte der Rumänen.* — Bucuresti, 1878., 1881., 1884. és 1886. — I—V. kötet.

13. *Robert Fröhlich : Das Land und das Volk der Pannonen.* — Budapest, 1881.

14. *Dr. Maximilian Lambert : Bericht über meine linguistischen Studien.* — Wien, 1916., 27 lap. — *U. a. : Die Volkspoesie der Albaner.* — Sarajevo, 1917., 80 lap.

Folyóiratok :

15. *Archaeografo Triestino* (különösen történetre).

16. *Glasnik.* — Háromféle kiadása : Dalmácia, Sarajevo és Belgrád.

Nyelvészet :

17. *Gustav Meyer : Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache* (1890).

Bibliográfia :

18. *Manek—Dr. Pekmezi—Oblt. A. Stotz : Albanesische Bibliographie.* 147 l., Dija Verlag, Wien, 1909.

19. *Émile Legrand—Henri Guys : Bibliographie albanaise.* — A XV. századtól 1900-ig (724 szám). — Paris—Athen, 1912., VIII + 228 lap.

A geológiai irodalmat részletesen összeállította *Nopcsa*, nagy munkája végén. — Az Albániáról szóló térképek részletes jegyzékét közölte *Mzik*, *Nopcsa* munkájának függelékeképpen közölt térképészeti tanulmánya végén. *Nopcsa* 13 áttekintő munka mellett csak Albániáról 96 földtani művet sorol fel : *Mzik* összesen 168 térképet említ.

TARTALOM.

	Lap
I. Háborús utazás	5
II. Skodrai élet	14
III. Néhány szemrevételező út Skodra környékén	20
IV. A Drin bifurkációja	27
V. Tovább a Skutari tó körül	35
VI. Az albán tanító	54
VII. Készülődés a «Malcija e madhe»-ba	58
VIII. Utazás a Malcija e Vogel-ben.....	67
IX. A kocsák. — Sálában	75
X. A jégbarlang. — Thethi.....	83
XI. Az alattomos ellenség	93
XII. A Maljica e madhen át	101
XIII. Dukadjin és Mirdita	107
XIV. Orosiból Alessióba	134
XV. Alessióból Durazzóba	145
XVI. Durazzo-Ljusna.....	155
XVII. Ljusna-Berat	168
XVIII. Berat-Elbasan	177
XIX. Váratlan fordulat	185
XX. Magyarország és Albánia	193
XXI. A szokásjogon alapuló vérbosszú	197
XXII. Búcsú	201
XXIII. A mai Albánia.....	205

A közölt fényképek részben a szerző saját felvételei, részben a Pázmány Péter Tudományegyetem Földrajzi Intézetének gyűjteményéből valók. A térképvázlatok egy részét báró Nopcsa Ferenc: «Albánia» c. művéből vettük át és a Földtani Intézet igazgatójának, Lóczy Lajos úrnak szíves engedélyével használtuk fel.

